

RENDESZETI SZEMLE

2010 AZ IGAZSÁGÜGYI ÉS RENDESZETI MINISZTERIUM SZAKMAI, TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

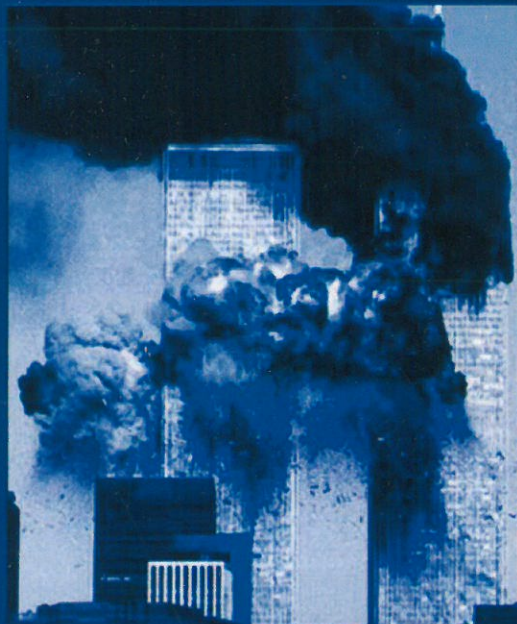
1.

Konfliktusszituáció paramétereit

Ágens

Helyszín

Zavar

BUKOVICS ISTVÁN: Az általános riasztási protokoll ontológiai vonatkozásai

SULYOK GÁBOR: A Magyar Köztársaság alkotmányos védelmi kötelezettsége

FEKETE BALÁZS: Elveszve a „globális kormányzás” mátrixában...

SZŰCS ANDRÁS: Jogállami kritériumok a büntetés-végrehajtási bíró eljárásában

KISS BERNADETT: Koldulás és prostitúció a rendészeti szabályozásban a XIX–XX. század fordulóján

BAYER JUDIT: A mobilinternet szabályozása a gyermekek védelmében
Japán és az Európai Unió példáján

58.
évfolyam

TARTALOM

2010/1.

BUKOVICS ISTVÁN

Az általános riasztási protokoll ontológiai vonatkozásai (3)

SULYOK GÁBOR

A Magyar Köztársaság alkotmányos védelmi kötelezettsége (26)

FEKETE BALÁZS

Elveszve a „globális kormányzás” mátrixában... (41)

SZŰCS ANDRÁS

Jogállami kritériumok a büntetés-végrehajtási bíró eljárásában (57)

KISS BERNADETT

Koldulás és prostitúció a rendészeti szabályozásban
a XIX–XX. század fordulóján (75)

BAYER JUDIT

A mobilinternet szabályozása a gyermek védelmében
Japán és az Európai Unió példáján (96)

KÓHALMI LÁSZLÓ

A szervezeti környezeti bűnözést magyarázó
egyres bűnözési elméletek – különös tekintettel
a közgazdasági paradigmákra (120)

INZELT ÉVA

Beszámoló az Európai Kriminológiai Társaság
éves konferenciájáról (145)

EURÓPAI UNIÓ

A hónap eseményei az EU bel- és igazságügyi együttműködése terén (150)

SZERZŐK

2010/01.

DR. ASZTALOS ERIKA

tanácsos,

IRM Bel- és Igazságügyi Együttműködési és Migrációs Főosztály

DR. BAYER JUDIT

főiskolai docens, Zsigmond Király Főiskola

PROF. DR. BUKOVICS ISTVÁN DSC

nyugalmazott tüzoltó mérnök vezérőrnagy, egyetemi tanár

DR. FEKETE BALÁZS

tudományos segédmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézet,
egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar

INZELT ÉVA

PhD-hallgató,

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Tanszék

KISS BERNADETT

PhD-hallgató, ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék

DR. KŐHALMI LÁSZLÓ

egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

DR. PETŐ GÁBOR

vezető tanácsos,

IRM Bel- és Igazságügyi Együttműködési és Migrációs Főosztály

SULYOK GÁBOR

tudományos főmunkatárs, ügyvezető igazgató, MTA Jogtudományi Intézet,
egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

DR. SZŰCS ANDRÁS

ügyész, Legfőbb Ügyészség

BUKOVICS ISTVÁN¹

Az általános riasztási protokoll ontológiai vonatkozásai

A veszélyhelyzetről szóló üzenet

Az *általános riasztási protokoll* a Common Alerting Protocol (CAP) magyar elnevezése. A továbbiakban a rövidebb CAP vagy (felváltva) a kifejezőbb protokoll megnevezést használjuk. A CAP egy nemzetközi információszolgáltató rendszer, amely veszélyhelyzeteket jellemző paramétereiről ad tájékoztatást. A nemzetközileg elismert szolgáltatást Magyarországon a Rádiós Segélyhívó és Infokommunikációs Országos Egyesület (RSOE) nyújtja².

Az RSOE megfogalmazása szerint a CAP lényege, hogy előre szabályozott formátumú üzenetben tájékoztassa az érintett szervezeteket egy veszélyhelyzet paramétereiről, illetve rövid leírást adjon az eseményről. A CAP szabványosított formájának részletei megtalálhatók az interneten³. Ennek a dokumentumnak a „filozófiáját” maga a dokumentum hét (kulcsszavakkal utalt) alapelvben fogalmazza meg. Ezekhez a CAP-szabvány rövid értelmező mondatokat fűz, amelyek a nyelvhasználat egységes értelmezését és ezen keresztül az *interoperabilitást* vannak hivatva szolgálni:

Interoperabilitás (Interoperability) – mindenekelőtt, a CAP eszközt nyújt a veszélyhelyzeti információs rendszerek valamennyi típusa között a riasztások és értesítések interoperábilis cseréje számára.⁴

Teljesség (Completeness) – a CAP formátuma kiterjed a hatékony figyelmeztető üzenet minden elemére.⁵

Egyszerű kivétel (Simple implementation) – az eljárás bonyolultság tekintetében nem jelent túlzott terhet műszaki vonatkozásban.⁶

1 „Új tudományág született” – mondta 2008. december 11-i akadémiai pohárköszöntőjében Michelberger Pál akadémikus. Ezen a napon dr. Bukovics István nyugalmazott tűzoltó vezérőrmagy, egyetemi tanár a magyar tűzoltóság történetében elsőként sikeresen megvédte „A természeti és civilizációs katasztrófák paradigmátikus elmélete” című MTA doktori értekezését. Bár dolgozata alapvetően elméleti beállítottságú, segíti a problémák gyakorlati megoldásához szükséges elméleti megalapozottságot is.

2 <http://www.rsoe.hu/>

3 <http://www.oasis-open.org/committees/download.php/6334/oasis-200402-cap-core-1.0.pdf>

4 First and foremost, the CAP Alert Message should provide a means for interoperable exchange of alerts and notifications among all kinds of emergency information systems.

5 The CAP Alert Message format should provide for all the elements of an effective warning message.

6 The design should not place undue burdens of complexity on technical implementers.

Egyszerű formátum (Simple XML and portable structure) – bár a CAP eredeti verziója XML dokumentum, a formátum eléggé absztrakt maradt ahhoz, hogy más kódolású sémákra is adaptálható legyen.⁷

Többszöri felhasználhatóság (Multi-use format) – egy üzenetséma többféle üzenetípust tesz lehetővé (például riasztás, frissítés, törlés, visszaigazolás, hibaüzenet), különféle alkalmazásokban (aktuális, gyakorlat, teszt, rendszerüzenet).⁸

Közérthetőség (Familiarity) – az adatelemek és a kódértékek mind a riasztást kiadó személy, mind a nem szakember fogadó fél számára érthetőek.⁹

Interdiszciplináris és nemzetközi felhasználhatóság (Interdisciplinary and international utility) – az eljárás a felhasználás széles körét teszi lehetővé a polgári védelemben, katasztrófaigazgatásban, a kapcsolódó területeken, és világszerte alkalmazható.¹⁰

Megítélésünk és álláspontunk szerint azonban ezek az értelmezések célt vesztenek, és semmi közük a filozófiához. Legfeljebb (Kampis György találó szövegének szerinti¹¹) egyfajta „mérnökfilozófiálás”. Ennek alátámasztására hivatkozunk Mandana Sotoodeh 2007-ben megvédett doktori értekezésére¹², amelyben részletesen elemezte azt a terminológiai zűrzavart, amely a riasztási protokollokkal kapcsolatos fogalmak körében uralkodik.

A kritikus infrastruktúrák biztonságkockázata-elemzésével foglalkozó alapművében Theodore Gyle Lewis is hasonló megállapításra jut¹³.

Jelen javaslat azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy *milyennek kell lennie* – tudományos szempontból – valamely *veszélyhelyzetről szóló üzenetnek*. Álláspontunk szerint a minden veszélyhelyzetről szóló riasztási üzenetnek, és így különösen a protokollnak a *veszély fogalmán kell alapulnia*. Szeretnénk rámutatni azokra a mindennapi, lényegileg *extraparadigmatikus*¹⁴ gondolkodáson túlmutató (a szó erede-

7 Although the primary anticipated use of the CAP Alert Message is as an XML document, the format should remain sufficiently abstract to be adaptable to other coding schemes.

8 One message schema supports multiple message types (e.g., alert/update/cancellations/acknowledgements/error messages) in various applications (actual/exercise/test/system message).

9 The data elements and code values should be meaningful to warning originators and non-expert recipients alike.

10 The design should allow a broad range of applications in public safety and emergency management and allied applications and should be applicable worldwide.

11 Kampis György: A filozófia felfedezése a gépek világában. ELTE Tudományfilozófia Tanszék, Budapest, 1998

12 Mandana Sotoodeh: Ontology-Based Semantic Interoperability in Emergency Management. Department of Electrical and Computer Engineering, The University of British Columbia, July 2007

13 Theodore Gyle Lewis: Critical Infrastructure Protection in Homeland Security. Defending a Networked Nation. Wiley USA, Canada etc. 2006

14 A biztonsági kockázat paradigmikus megközelítésére vonatkozóan lásd: Bukovics István: A természeti és civilizációs katasztrófák paradigmikus elmélete. MTA Doktori értekezés. Budapest, 2007

ti értelme szerinti) *filozófiai* elvekre¹⁵, amelyek alapján meghatározhatók és megalapozhatók a protokollra vonatkozó ilyen irányú követelmények.

Mindazonáltal nincsenek illúzióink a tekintetben, hogy a veszélyfogalom ontológiai megalapozása automatikusan eloszlatná az említett terminológiai zűrzavart, és létrehozna egy operatív veszélyelméletet. Ha ilyesmi egyáltalán létrejehet, az csak kollektív munka következménye lehet.

A veszélyfogalom ontológiai problematikája

Intuitív megközelítés

Az autót vezető ember állandóan veszélyhelyzetekről szóló üzeneteket kap. Az üzeneteket nemcsak a műszerfalán látható adatok – *paraméterek* – jelentik, hanem saját *érzetei, érzékszervi benyomásai*, a motor, a kipufogó, a közlekedési zajtól az ülepével érzett erőhatásokig, akár a rádión kapott aktuális útvonal-tájékoztatóig.

Csakhogy: van egy alapvető különbség a veszélyről szóló *információk* és maga a veszély között¹⁶. Az autóban a hőmérő *hőmérsékletet* mér, és a hőmérsékletnek van egzakt elmélete (a termodinamika); a sebességmérő *sebességet* mér, és a sebességnek van egzakt elmélete (a mechanika); és így tovább az autó márkájától függően a legkülönbözőbb választékban.

Az autóban azonban nincsen „*veszélymérő*”. Egyszerűen azért, mert a veszélynek *nincsen egzakt elmélete*. Ha lenne, nem lenne létfontosságú a terminológiai zűrzavar a veszélyfogalom körül. A veszélyt az autós nem információként érzékeli, hanem saját *interpretációja* révén. Ennélfogva a veszély számára *ismeretelméletileg szubjektív benyomás* lesz. John R. Searle terminológiájában *elsőszemélyű* (magán vagy saját) *ontológiai entitás*¹⁷. A veszélyt úgy éli meg, mint saját fájdalomát, féltelmét, örömet, konfliktusát, kudarcát stb.

Az autós ismeri (elvárható tőle, hogy ismerje) a hőmérséklet (értékének) *jelentését* (legalábbis abban az értéktartományban, amelyben a műszer mutatja). Hasonló a helyzet minden olyan paraméterrel, amelynek van egzakt elmélete, és amelynek alapján megtervezték a műszert.

¹⁵ Filozófiai alapelvekről szólva persze nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy sem egységes (általánosan elfogadott) filozófiai rendszer, sem általános filozófiai módszer nem létezik. Erre nézve lásd Gilbert Ryle: *Formális és informális logika*. In: Irving M. Copi – James A. Gould (szerk.): *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985

¹⁶ Hasonló ez ahhoz, ahogyan sok mindent lehet tudni például az Egyesült Államok következő elnökéről, egyet azonban elvileg nem lehet tudni: a kilétét.

¹⁷ John R. Searle: *Elme, nyelv és társadalom*. Vince Kiadó, Budapest, 2000, 50. o.

Ha a hőmérő vagy a kilométeróra vagy valamelyik fizikai mennyiség mérőeszköze elromlik, vagy extrém értéket mutat, annak megítélésére nincsen fizikai (sem termodinamikai, sem mechanikai stb.) elmélet¹⁸. Ha a műszerek rendeltetészerűen (tehát „jó!”), működnek is, a veszélyt *magát* (ha tetszik, a veszélyt mint *olyat*) nem mutatják. Ilyenkor az autós magára marad. *Racionális* lényből a forgalmi helyzettől függően *ösztönlénné* változik át. Bármennyi történetet, narratívát, mítoszt ismer is, racionális megalapozottság hiányában, tehát a veszély mint olyan egzakt elmélete (pontosabban annak tanult interpretációja) nélkül, nem tud mit kezdeni az érzéki benyomásaival és a műszerfalon látható paraméterértékekkel.

A veszély, a fenyegetettség, a szerencsétlenség az összes szinonimáival együtt *tudományos értelemben egyszerűen nincsen definiálva*. Ezért a veszély észlelése (pontosabban észlelete) mindig *szubjektív* és nem *objektív*. Ennek sajátos társadalmi okai és következményei vannak. A veszélyesség sokkal fontosabb annál, sem hogy fogalmának megértése *alapján* kezdjünk problémáinak megoldásához. A veszély olyan jelenség, amelynek érdekmentes (tehát az önmagáért való, azaz a jobb megértése céljából történő) vizsgálatára soha nem volt idő, ellentétben a hosszúság, idő, hőmérséklet, elektromosság stb. fogalmával, amelyek kialakítására évszázadok álltak a tudomány rendelkezésére. Így problémáinak *megoldása* sokkal sürgetőbb volt, mint fogalmának *megértése*.

Talán most, az *éghajlat-katasztrófa* (eufemisztikus megfogalmazású „éghajlat-változás”) *helyzetében* nem ártana a veszély *érdekmentes*, jobb megértésével foglalkozni. A cél ebben a vonatkozásban az lenne, hogy tisztázzuk, mely jól megfogalmazott állításokból mely jól megfogalmazott állítások következnek, és melyek nem. Ennek persze előfeltétele magának a *jól megfogalmazottságnak* a tisztázása, meghatározása is.

Ehhez pedig a szakdiszciplínák – bár szükségesek lehetnek – bizonyosan korántsem elegendők. Szakfilozófiai megalapozásra van szükség.

A szavak ontológiai értelmezése

A protokoll az események *verbális* leírását tartalmazza az események veszélyessége szempontjából. Minthogy a protokoll adta információknak *létfontosságú* következtetések levonására is alkalmasnak kell lenniük, ezek *bizonytalanságát* a minimumra kell szorítani. A protokoll *megbízhatósága* tehát *nélkülözhetetlen* követelmény.

¹⁸ Amikor fizikai elméletről beszélünk, Tisza László dolgozatára gondolunk. Tisza, László: The Conceptual Structure of Physics. *Reviews of Modern Physics*, vol. 35., no. 1., 1963., pp. 151–185.

Vizsgáljuk meg, min múlik valamely információ megbízhatósága általában, és miben áll valamely esemény veszélyességére vonatkozó információ megbízhatósága különösen. Hogy a kérdésre szabatos választ adhassunk, mindenekelőtt több fogalmat gondosan meg kell különböztetni egymástól.

Ilyenek:

- a *megbízható*, a *védett* és a *biztonságos* információ fogalma;
- a *szubjektív* és az *objektív* kijelentés fogalma.

Neumann János a *megbízható rendszer* fogalmát abban a klasszikus alapművében dolgozta ki, amelyben azt a kérdést elemezte, hogy miként lehet megbízhatatlan alkatrészekből megbízható rendszereket létrehozni¹⁹. A gondolatmenetet ez után Claude Elwood Shannon és Edward F. Moore jelentős mértékben továbbfejlesztette.

Neumann felfogásában a megbízhatóság fogalma elidegeníthetetlen módon a *valószínűség(i logika)* fogalmához kapcsolódott, míg Moore és Shannon felfogásában a klasszikus valószínűség-számítás alkalmazása történt.

A megbízhatóság másik adta értelmezése ettől merőben eltérő módon a *feltételes valószínűség* fogalmán alapult.²⁰

A megbízhatóság intuitív fogalma Jerry B. Fussell munkásságával lassanként két ágra szakadt, és az események *kockázatossága köré* összpontosult. Az egyik ágat továbbra is a klasszikus valószínűség-számítás jelentette, a másik ág viszont kaput nyitott a *közvetlen logikai megközelítés* számára. A sürgető gyakorlati igények következtében azonban itt sem volt idő az *explikációra*, a köznyelvi kifejezések tudományos rendszerbe való beillesztésére²¹. Így azután a kockázattal kapcsolatos terminológia egyre zavarosabbá vált, és az alkalmazások (szabványok, joganyagok, tanulmányok, jelentések) kialakításában még a köznyelvi kifejezések *strukturális elemzése* is elmaradt. A *risk*, a *security* és a *safety* fogalmi megkülönböztetése pedig még *teaurusz* szinten sem történt meg²².

19 John von Neumann: Theory of Automata. In: Arthur W. Burks: Theory of Self Reproducing Automata. University of Illinois Press, Urbana, 1966

20 Borisz Vladimirovics Gnyegyenko – Alekszandr Jakovlevics Hincsin: Bevezetés a valószínűség-számításba. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954

21 Az explikáció mibenlétének kifejtésére lásd: Bukovics István: A természeti és civilizációs katasztrófák paradigmatis elmélete. MTA Doktori értekezés, Budapest, 2007; vö. Rudolf Carnap: Physikalische Begriffsbildung. Braun, Karlsruhe, 1926; Rudolf Carnap: Logical Foundations of Probability. Chicago University Press, Chicago, 1950

22 Peter Mark Roget: Roget's Thesaurus of English Words and Phrases Classified and Arranged so as to Facilitate the Expression of Ideas and Assist in Literary Composition. T. Y. Cromwell Co. Publishers, New York, 1911

Esély és veszély

A *Rogett-zeauruszban* a *risk* mint *chance* (a rizikó mint esély) a 621-es, a *risk* mint *danger* (a rizikó mint veszély) a 665-ös rendszámot viseli.

A *risk*₆₂₁ klasszifikációja a következő:

chance \subset *objects* \subset *volition in general* \subset *individual volition* \subset *volition*

Itt és a továbbiakban a \subset jel az ontológiában²³ használatos ISA hierarchikus alárendeltség jele. Az ISA reláció az angol „*is a*” kifejezésből származik, amely a magyarban az „*az egy*” kifejezéssel adható vissza. E szerint tehát például „*az esély az egy általános individuális intencionális objektum*” stb.

Ezzel szemben a *risk*₆₆₅ osztályba sorolása a következő:

danger \subset *contingent subservience* \subset *subservience to ends* \subset
prospective volition \subset *volition*²⁴

Számunkra kétséges, de nem elképzelhetetlen, hogy ezekből (illetve az ezekhez hasonló), a teauruszstílusú meghatározásokból kiindulva *pusztán verbális ontológiai alapon* el lehet-e jutni a kockázat vagy a veszély egzakt, *tehát formális ontológiai fogalmához*²⁵.

John R. Searle²⁶ szerint valamely kijelentés *ismeretelméletileg objektív*, ha azt érzéseinktől, hozzáállásunktól és az emberek előzetes elvárásaitól függetlenül találjuk igaznak vagy hamisnak. Ezzel szemben valamely kijelentés *ismeretelméletileg szubjektív*, ha igazsága lényegében a megfigyelők hozzáállásától és érzéseitől függ. A veszély jelenleg ebbe a kategóriába tartozik.

Védettség és biztonság

Az angol köznyelvben a *security* és a *safety* szó szinonimák, és a magyarban egyaránt a „*biztonság*” szóval vagy ennek szinonimáival szokás fordítani.

23 Az ontológia jelenkori értelmezése felettebb inforatikaorientálttá vált. Erre nézve lásd a Wikipédia szócikket: <http://en.wikipedia.org/wiki/Ontology>

24 A SZTAKI szótár (<http://dict.sztaki.hu>) tanúsága szerint a „*volition*” jelentése talán a „*szándékfogalom*” vagy szemiotikai asszociációval talán az „*intencionális*” szóval adható vissza. A „*subservience*” jelentései: alárendeltség, behódolás, célszerűség, elősegítés, engedelmesség, függés, hasznosság, kedvezés, megalázkodás, szolgai engedelmesség, támogatás.

25 Itt az „*ontológia*” szót úgy értem, ahogyan azt a Magyar Egységes Ontológia konzorciumi fórumán definiálják. http://ontologia.hu/project/project_MEO

26 John R. Searle: i. m. 50. o.

Ha azonban a szóhasználatot szövegkörnyezetekben vizsgáljuk, jókora jelentésbeli eltérésekre bukkanhatunk.

A *security* magyar megfelelőjét és jelentésválfajait a <http://www.szabilinux.hu/seclex/lexs.htm> honlap igen alaposan taglalja. Hogy megkülönböztessük a „biztonság” szótól, amelyet a *safety* megfelelőjének tekintünk, a *security* szakmai értelmében a „védetség” kifejezést javaslom.

A *Rogettezauruszban* az ilyen értelmű *security* rendszáma: 771, rendszertani helye pedig a következő:

Security \subset *Conditional intersocial volition* \subset *intersocial volition* \subset *volition*

A veszélyesség intuitív narratívájában minden különösebb meghatározás nélkül használtuk az „egzakt elmélet” kifejezést, márpedig a veszélyfogalom egzakt elméletének kidolgozásában szeretnénk a jelen javaslat tárgyául szolgáló kutatással részt venni. Az egzakt elmélet fogalmát azonban ehhez nem szükséges általánosan definiálni, mert azt csupán speciális kontextusokban használtuk és használjuk.

A hangsúly ugyanis nem magának az egzakt elméletnek a fogalmán, hanem csupán a veszély egzakt elméleti fogalmán van. Utóbbi definiálását egy a matematikában alapvető fogalom – az irracionális szám fogalma – kialakításának mintájára tervezzük elvégezni.

Fogalomalkotás a kockázatelemzésben – a veszély kockázateleméleti fogalma

A javaslat tárgyául szolgáló kutatás eszköze a veszély fogalmának tudományos, ontológiai meghatározása. Hangsúlyozzuk: ontológiai fogalmi meghatározásról van szó. Csak ennek révén képzelhető el a veszéllyel kapcsolatos fogalmak körében tapasztalt zűrzavar megszüntetése.

A fogalmi meghatározáshoz a fogalom fogalmának meghatározásáig kell visszamenni.

A fogalom fogalmának meghatározását legalább három diszciplína, a szemiotika, a logika és a nyelvészet is a maga ügyének tekinti, de minden tudomány fogalmakkal dolgozik, fogalmakat definiál, fogalmak közötti relációkat és így fogalmi rendszert alakít ki. Tárgyunk szempontjából a legjelentősebb és egyben a legegzaktabb fogalomalkotások példáit a matematikai szolgáltatja. E tekintetben az irracionális szám fogalmának meghatározása áll tárgyunkhoz módszertanilag (bár nem tartalmilag) a legközelebb. Egyúttal ez szolgál legtöbb módszertani tanulsággal is.

A fogalom fogalmának mélyreható elemzése tekintetében Ungvári Rudolf és munkatársai munkásságát példaértékűnek és a kutatás vonatkozásában irányadónak tartjuk.²⁷

A fogalom fogalma. A kontextustábla

Didaktikai szempontból a fogalomalkotás legjobb példáit a botanika szolgáltatja. Magyarországon a fogalom korszerű fogalma már a múlt század elején középiskolai tananyag volt.²⁸

Ebben a pontban – a legelemibb megfigyelésekből kiindulva fokozatos absztrakcióval – bemutatjuk a fogalomalkotás legfőbb, illetve tipikus mozzanatait.

Ennek során több ízben újabb és újabb jelöléseket, valamint elnevezéseket kell bevezetni, ráadásul alkalmanként ezeket vegyesen alkalmazzuk. Ez első olvasáskor minden bizonnyal meglehetősen fárasztó lesz, és indokolatlannak fog tűnni. Ennek mentességét, reményeink szerint, majd a kutatás eredményei és tanulságai fogják szolgáltatni.

A növények neveiről, ismertetőjegyeiről, rendszeréről mindenkinek van valamilyen ismerete. Ezek alapján feltehetjük – és a *formális fogomelemzés*²⁹ is ebből indul ki –, hogy valamely fogalmat mindig két jellemző csoport határoz meg. Az egyik csoportot bizonyos dolgok (műszóval: *entitások*), a másikat bizonyos tulajdonságok (műszóval: *attribútumok*) alkotják.

Egy virágágyást látva megfigyelhetjük, hogy bizonyos virágok bizonyos tulajdonságai (formai jegyei) azonosak, mások pedig különböznek. Ennek a mindennapi tapasztalatnak *formálisabb* (és így pontosabb) megfogalmazása a következő: lesznek olyan *entitások*, amelyek közül *némelyekre* jellemző a *tulajdonságok* némelyike.

Ezt az észrevételt egy park fáival is megtehetjük.

Ha mind az entitásokra, mind a tulajdonságokra vonatkozóan megfelelő neveink vannak, megfigyeléseinket így foglalhatjuk össze:

Például a következő fákat láthattuk:

1. szelídgesztenye
2. hegyi juhar
3. tölgy
4. vadgesztenye

²⁷ Lásd az egységes magyar ontológia honlapját: http://ontologia.hu/project/project_MEO. A fogalomalkotás ismeretkörével foglalkozó munkák a tudományos gondolkodás kezdeteitől datálhatók. Számomra hasznosnak, informatívnak bizonyult a következő kiűnő mű: Jevgenyij K. Vajsillo: *A fogalom*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.

²⁸ Kornis Gyula: *A pszichológia és logika elemei*. Franklin Társulat Kiadó, Budapest, 1926. Kornis Gyula középiskolák számára írt könyve 1926-ban már a hetedik kiadást érte meg!

²⁹ A formális fogomelemzés (angol nevén: Formal Concept Analysis; FCA) viszonylag új keletű tudományág, amelynek megalapítósa Rudolf Wille nevéhez fűződik.

A fák leveleire vonatkozóan például a következő formai jegyeket vehettük észre (illetve esetleg hozhatták tudomásunkra):

- A) egyszerű
- B) átellenes állású
- C) egy fő erű
- D) ép szélű
- E) tagolt
- F) fűrészszélű
- G) karéjos szélű

Ezekből a megfigyelésekből a következő megállapításokat szűrhetjük le:

- Az A) tulajdonsággal az 1., 2. és 3. egyed;
- A B) tulajdonsággal a 4. egyed;
- A C) tulajdonsággal mindegyik egyed;
- A D) tulajdonsággal a 3. egyed;
- Az E) tulajdonsággal az 1., 2. és 3. egyed;
- Az F) tulajdonsággal az 1., 2. és 4. egyed;
- A G) tulajdonsággal a 3. egyed

jellemezhető.

Hogy közelebből szemügyre vehessük e jellegzetességeket, most már *absztrakt módon* (tehát a tulajdonságok és entitások konkrét jelentésétől elvonatkoztatva, pusztán szimbolikus *jeleket alkalmazva*) foglaljuk össze az eddig mondottakat az 1. számú táblázatban³⁰.

1. számú táblázat
Entitások és tulajdonságok kapcsolata (kontextustáblázat)

	A)	B)	C)	D)	E)	F)	G)
1.	+		+		+	+	
2.	+	+	+		+	+	
3.	+		+	+	+		+
4.		+	+			+	

Az 1., 2., 3., 4. számok *entitásokat* (egyedeket, objektumokat), az A)–G) betűk *tulajdonságokat* (attribútumokat) jelölnek.

A kereszi azi jelenti, hogy a megfelelő sorban álló entitás jellemezhető a megfelelő attribútummal. (E jel hiánya ennek az állításnak a tagadását jelenti.)

³⁰ Jacques Lambert – Michael Simon-Verrept: *Circuits–Logiques–Electriques*. Maison, Bruxelles, 1976, p. 21.

Mostantól nem kell beszélnünk sem fákról, sem levelekről. Csak *halmazokról* és *elemekről*.

Az egyed, a tulajdonság stb. már csak didaktikai emlékeztető lesz.

A táblázatot formális szempontból és az absztrakció következő magasabb fokon az alábbiak jellemzik:

- Bármelyik két egyednek van legalább egy közös tulajdonsága, ám a közös *tulajdonságok* valamely összessége nem mindig definiál egy már meglévő egyedet.
- *Típusinkoherenca* áll fenn. Így például nincsen olyan egyed, amelyet az A), C), E) tulajdonságok és csak ezek jellemeznek, jóllehet az 1. és 3. egyed közös tulajdonságai éppen ezek.
- E szerint tehát az egyedek a (halmazelméleti értelemben vett) *metszésre* (a közös tulajdonságok összességének képzésére) nézve *nem alkotnak zárt rendszert*.

Ezt a fajta táblázatot a legkülönfélébb (egymástól olykor tudomást sem vevő) szakterületeken meglehetősen eltérő elnevezésekkel használják³¹.

A múlt század nyolcvanas éveitől kezdve a táblázat a *fogalmi adatfeldolgozásban* központi jelentőségűvé vált. A fogalmi adatfeldolgozás tudományos alapjai *Rudolf Wille* nevéhez fűződnek, és formális fogalomelemzésnek (Formal Concept Analysis; FCA) nevezik. Általánosan elfogadott magyar megfelelője jelenleg még kialakulóban van. Talán a „strukturális elemzés” fog elterjedni. E rendszerben a táblázat neve: *kontextustáblázat*³², sorai az *entitások* (más szóval *objektumok*), oszlopai a *tulajdonságok* (vagy *attribútumok*).

A klasszikus logika szóhasználatával kibővítve, az FCA-felfogással azt mondhatjuk, hogy a kontextustáblázat meghatároz egy *relációt*, e reláció pedig meghatároz egy *fogalmi rendszert*, amely a fogalmak egy bizonyos (később pontosan definiált struktúrájú) összessége.

A fogalom fogalmát a fogalom *terjedelme* (*extenziója*) és *tartalma* (*intenziója*) határozza meg. A terjedelmet az entitások, a tartalmat az *attribútumok halmaza* (jellemzi, és definíció szerint) jelenti.

Az extenzió és az intenzió elemei között példánk esetében a következő kapcsolatok állnak fenn.

31 Így például a Boole-algebrában a Boole-mátrix elnevezés szerepel. A gráfelméletben az élmátrix, illetve az incidenciamátrix használatos. Itt a „+” jel szerepét a 0, illetve 1 játssza, amelynek bizonyos kijelentések logikai értékét (igaz, hamis) tulajdonítják. Kissé általánosabb példája ennek az objektum attribútum mátrix fogalma, amelyet a környezeti rendszerek modellezésénél használnak. Lásd például Ljudmila Sarycheva: Using GMDH (group methods of data handling). In: Ljudmila Sarycheva: Ecological and Socio-Economical Monitoring Problems. Systems Analysis Modelling Simulation, October 2003, pp. 1409–1414.

32 Ettől kissé eltérő terminológiát használtunk dolgozatunkban: Bukovics István: i. m. Ott például az attribútumokat olykor az „indikátor” elnevezéssel illetük.

Jelölje $A(i)$ az i -edik egyed (entitás, objektum) tulajdonságainak halmazát ($i = 1, 2, \dots, 7$)

Ekkor (a szokásos halmazelméleti jelölésekkel)

$$A(1) = \{A, C, E, F\},$$

$$A(2) = \{A, B, C, E, F\},$$

$$A(3) = \{A, C, D, E, G\},$$

$$A(4) = \{C, E, F\}.$$

Így tehát:

$$A(1) \cap A(2) = \{A, C, E, F\} = A(1),$$

$$A(1) \cap A(3) = \{A, C, E\},$$

$$A(1) \cap A(4) = \{C, E, F\} = A(4),$$

$$A(2) \cap A(3) = \{A, C, E\},$$

$$A(2) \cap A(4) = \{C, E, F\} = A(4),$$

$$A(3) \cap A(4) = \{C, E\}.$$

Hasonlóképpen látható, hogy vannak olyan egyedek, amelyek tulajdonságainak (halmazelméleti értelemben vett) egyesítése (jele: \cap) nem vezet meglévő egyedre. Ilyen eseteket jelent $A(1)$ és $A(3)$, $A(2)$ és $A(3)$, valamint $A(3)$ és $A(4)$ egyesítése:

$$A(1) \cap A(3) = \{A, C, E, F, G\},$$

$$A(2) \cap A(3) = \{A, C, D, E, F, G\},$$

$$A(1) \cap A(4) = \{C, E, F\} = A(4),$$

$$A(2) \cap A(4) = \{A, B, C, D, E, F, G\},$$

$$A(2) \cap A(4) = \{C, E, F\} = A(4),$$

$$A(3) \cap A(4) = \{C, E\}.$$

Az absztrakció e szintjén már észrevehető a *rend* és a *kapcsolat* egyfajta megnyilvánulása.

A *rend* fogalmát itt a halmazelméleti *tartalmazási reláció*, a *kapcsolat* fogalmát pedig a halmazelmélet két alpművelete: a *metszés* és az *egyesítés* jelenti.

Továbbá a „*típushasonlóság*” primitív formában már ezen a szinten is megfigyelhető: bármely két „*típusban*” (azaz az egyedek részhalmazában) található közös tulajdonságok. Ezen az alapon azt mondhatjuk, hogy két egyed a *közös tulajdonságaira* nézve hasonló egymáshoz.

Az eddigiek során azzal a hallgatólagos elvárással élünk, hogy az egyre absztraktabb átfogalmazásokkal egyre *lényegesebb* ismeretekhez jutunk. Most pontosítjuk ezt az elképzelést.

Lényegesítés

Intuitív alapgondolat

A kockázati rendszerek veszélyességével szemben támasztott elvárások teljesítése érdekében egy olyan konstrukciót alkalmazunk, amelyet az „esszencializálás” („lényegesítés”) eljárásának nevezhetünk. A lényegesítést egy a kockázatelméletől némiképp eltérő paradigmájú diszciplínában (a kvantumlogikában) már sikeresen alkalmazták.³³

Intuitív alapgondolata a következő: az emberhez eljutó információk nem egyformán lényegesek. Természetesen az, hogy valamely információt mikor tekinthetünk „lényegesnek”, az oly sok (részben ismeretlen) tényezőtől függ, hogy általános érvényű kijelentés nem tehető arról, hogy milyen információ vagy ismeret tekinthető lényegesnek, és milyen nem. Annyi bizonyos, hogy tudományos szempontból a lényeges és a létfontosságú információ fogalma általában nem esik egybe, és összekeverése jelentős károkat okozhat.

Van azonban az élelnek egy olyan (létfontosságú) területe, ahol a létfontosságú és a lényeges gyakorlatilag egybeesik. Ez éppen a biztonsági kockázat elméletének a területe. Ezen belül helyezkedik el a veszélyesség fogalma is. A veszélyesség fogalma a biztonsági kockázati rendszerek elméletében: lényeges. Lényeges információt hordoz. Ezért tehát a riasztási információrendszerekben mind az észlelési, mind a megfigyelési, mind pedig a mérési adatoknak lényegesnek kell lenniük.

A lényegesítés – intuitíve – egy olyan eljárást jelent, amellyel adott információkból (amelyek között lényegesek és lényegtelenek is vannak) „lényeges információt” állítunk elő.

A lényegesítés azonban a leghatározottabban megkülönböztetendő mind az adatszűréstől, mind pedig a számítástechnika kezdetekor elhíresült GIGO-elvtől.³⁴

A lényegesítés nem azi jelenti, hogy a lényegtelenet a lényegestől valamiféleképpen elválasztjuk.

A GIGO-elv (ami a raktározáselméleti FIFO-elv szójátékos parafrázisa) vérmérséklettől függően a „szemét be – szemét ki” vagy pedig a „szemét be – szentírás ki” tükörfordítással adható vissza.³⁵

Az első elv szerint a számítástechnikai eszközök alkalmazatlanok a bemeneti adatok minőségének, illetve megbízhatóságának javítására. A második elv ellenzi azt a felfogást, amely szerint a számítógépek szolgáltatotta adatok a legmegbízhatóbbak.

33 Fáy Gyula – Törös Róbert: *Kvantumlogika III*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1978

34 http://en.wikipedia.org/wiki/Garbage_In,_Garbage_Out

35 A „szemét be – szemét ki” magyar ésjírás szerinti megfelelője „kutyából nem lesz szalonna”, illetve: „bolond lyukból bolond szél fúj”.

A „szemét be – szemét ki” elvet egyesek *általánosítják*, mások pedig szembeállítják a „soil in yield out” elvvel „talajból termés”, magyarosabban *trágyából termés*, magyarul: „*rablóból lesz a legjobb pandúr*”. Az információbiztonság területén (a biztonság = security, védetség szerinti értelmezésében) az elv *mellett* lehet érveket felhozni³⁶.

Az egyedek és a tulajdonságaik között általános esetben *több-több értelmű* kapcsolat (reláció) van:

Egy entitás általában több tulajdonsággal bír, egy tulajdonság pedig általában több entitásnak is lehet tulajdonsága. Ez a több-több értelműség meglehetősen idegen a fejlett tudományokban alkalmazott függvényszemlélettől. E szemlélet azon alapszik, hogy a függvény függő változó(i) értéke(i) egyértelműen meghatározott(ak) a független változó(i) értéke(i) által.

A lényegsítésnek *formailag* az a haszna, hogy habár az egyes egyedek és az egyes tulajdonságok között nincs is egyértelmű kapcsolat, általa azonban az egyedeknek, valamint a tulajdonságaiknak olyan *csoportjai* (halmazai) alkothatók meg, amelyek között már egy *egy-egy értelmű megfeleltetés* létesíthető. A műszaki, gazdasági és a tudományos világ oly sok helyén fellelhető függvényszemlélet korszakalkotó sikerei rávilágítanak a lényegsítés jelentőségére. Ilyen módon teljesíthető a *biztonsági kockázatkezelés* egy igen alapvető hallgatólágos elvárása, amelyet talán a „veszély elleni védekezés arányossága (vagy megfelelése)” elveként lehetne aposztrofálni³⁷. Ezt az elvet még részleteiben ki kell dolgozni.

A *lényeges* halmaz fogalma tehát feltételezi, hogy *adva van egy reláció* két halmaz elemei között. (A két halmaz speciálisan egybe is eshet.) Ez a reláció az, *amelyre* vonatkozóan értendő, hogy a szóban forgó *halmazpár* által meghatározott (fogalmi) *ismeret* (információ) „*lényeges*”. A pontosabb interpretációra csak a kutatás során lehet kitérni. Most csak illusztráció és előkészítés céljából előrebocsátjuk a következőket: *Úgy tűnik*³⁸, hogy az *explikált kockázati rendszerek*³⁹ esetében a *kritikus pontok* („*gyengepontok*”, illetve „*erőspontok*”) bizonyos részhalmazai *lényeges* halmazoknak bizonyulnak. Minden további „*kockázati tényező*” logikailag felesleges, *redundáns*, nem „*odavaló*”. Viszont a *kritikus pontokból* (mint *prímesemény-halmazokból*) egyetlen *prímesemény* sem hagyható el, mert ezzel megszűnnének *kritikusnak* lenni. Tehát minden *tényezője* (illetve tagja) „*odavaló*”.⁴⁰

36 Lásd Krasznay Csaba cikkét. <https://nws.niif.hu/ncd2008/docs/phu/008.pdf>

37 Az elv népi gyökerét a „verébre nem lövünk ágyúval” mondás jelenti.

38 A kutatás jelenlegi előkészítő szakaszában tehát csak egy sejtésről van szó, amelyet a kutatásnak kell teljes tudományos elbírálásban részesítenie.

39 Az *explikált kockázati rendszer* fogalmára nézve lásd Bukovics István: i. m.

40 A *gyenge és erős pont* diszciplináris-elméleti fogalmának meghatározását lásd uo.

Egy lényegesítési példa

E gondolatok szemléltetése érdekében térjünk vissza a botanikai példához. Itt természetesen nem kritikus pontokról lesz szó; a hangsúly az *entitások* és az *attribútumok* bizonyos halmazai közti *reláció*n lesz. Mostantól az *intenziókat* (vagyis az *intenzió*, azaz a *tartalom* *elemeit*, más szóval az *attribútumokat*) nem egyszerűen 1, 2,...7-tel, hanem I1, I2,...I7-tel jelöljük.

Az előbbi kontextustáblázat alapján a következő hét *lényeges tulajdonságcsoport* (A1...A7) és ugyancsak hét *lényeges entitás*csoport (B1...B7) adódik⁴¹:

A1 = {I2, I3, I5, I6},	B1 = {E1, E2},
A2 = {I3, I6},	B2 = {E1, E2, E4},
A3 = {I1, I3, I5},	B3 = {E1, E2, E3},
A4 = {I3},	B4 = {E1, E2, E3, E4},
A5 = {I1, I3, I4, I5, I7},	B5 = {E3},
A6 = {I1, I2, I3, I5, I6},	B6 = {E2},
A7 = {I2, I3, I6},	B7 = {E2, E4}.

A lényegesítés annak a már említett intuitív elvnek a precíz megfogalmazása, hogy lényegesnek azokat a halmazokat kell tekinteni, amelyek *minden* lényeges információt tartalmaznak, de semmilyen *felesleges* információt sem. Ahelyett, hogy a lényeges halmaznak valamiféle deduktív definícióját próbálnánk megadni (ami a fogalomalkotásnak nem mindig a leggyümölcsözőbb elméleti módja), inkább bemutatjuk, hogy milyen alapvető tulajdonságokkal bírnak a most bevezetett *lényeges* halmazok.

Rendparalelizmus

Vegyük észre, hogy az előző pontban bevezetett (A1...A7) és (B1...B7) csoportok eleget tesznek a *paralelizmus* követelményének, a következő értelemben.

Minden $i = 1 \dots 7$ -re A_i egy-egy értelműen *megfelel* (a vele azonos indexű) B_i -nek (és viszont).

⁴¹ E halmazok meghatározására számos algoritmus van forgalomban. Lásd például Brian A. Davey – Hilary A. Priestley: *Introduction to Lattices and Order*. Cambridge University Press 2006; Eugene M. Norris: *An Algorithm for Computing the Maximal Rectangles in a Binary Relation*. *Review Roumanian Math., Pures et Appl.*, Tome XXIII. Nr. 2., Bucharest, 1978, pp. 243–250; Fáy, Gyula: *An Algorithm for Finite Galois Connections*. Institute for Industrial Economy, Organization and Computation Technique, Budapest, Hungary, 1973; Takács Viola – Szigeti Márton: *A Galois-gráfok pedagógiai alkalmazása*. Iskolakultúra, Budapest–Pécs, 2000 [Iskolakultúra könyvek, 6.]. Davey további alapvető irodalmat is ad.

Totalitás

Intenzív totalitás

Vegyük észre, hogy az előző pontban tárgyalt $(A1...A7)$ és $(B1...B7)$ csoportok eleget tesznek az *intenzív totalitás* követelményének a következő értelemben.

- A_i tartalmazza azokat és csak azokat a tulajdonságokat, amelyek B_i minden elemének tulajdonságai.
- B_i tartalmazza azokat és csak azokat az entitásokat, amelyeknek A_i minden eleme tulajdonsága.

Extenzív totalitás

Vegyük észre, hogy az előző pontban tárgyalt $(A1...A7)$ és $(B1...B7)$ csoportok eleget tesznek az *extenzív totalitás* követelményének a következő értelemben.

Az A és B csoportok együttese az ikontextus-táblázat minden elemét reprezentálja. Más szóval: minden I intenzióra és E entitásra igaz, hogy I akkor és csak akkor tulajdonsága E -nek, ha van oly i , hogy A_i tartalmazza I -t és B_i tartalmazza E -t.

Aura, bázis, kategoréma

Az előző pontban tárgyalt $(A1...A7)$ és $(B1...B7)$ csoportok elemeit mostantól kezdve az *aura*, illetve a *bázis* elnevezéssel illetjük.

Gyűjtőneveik legyen A csoport, illetve B csoport, ezek elemei az *aurák*, illetve a *bázisok*.

Könnyen ellenőrizhető, hogy e csoportok köréből már nem vezet ki a metszetművelet.

Más szóval igaz a következő tétel:

- bármely két aura közös része ismét aura;
- bármely két bázis közös része ismét bázis.

Az aurák és bázisok egy-egy értelmű megfeleltetése alapján vezessük be az C_i halmazt, a következő definícióval:

$$C_i = A_i \times B_i$$

Itt „ \times ” a halmazelméleti „direkt szorzás” jele.⁴²

Ezen C_i halmazok neve a *kategorémák*.⁴³

⁴² A $C_i = A_i \times B_i$ halmaz tehát az A_i és B_i halmaz elemeiből megalkotható összes rendezett párok halmaza.

⁴³ A kategoréma elnevezés a filozófiában használatos szinkategorematis kifejezésből ered. Ezek olyan nyelvi kifejezések, amelyeknek önmagukban nincsen jelentésük, csak valamilyen toldalékkal, vagy szövegek környezet-

Galois-kapcsolat, kategoréma-algebra

Az A_i auracsoporthok és a B_i báziscsoporthok egy-egy értelmű megfeleltetése alapján vezessük be a $B()$ függvényt, amely minden A_i auracsoporthoz a megfelelő B_i báziscsoporthot rendel, azaz legyen definíció szerint:

$$B_i = B(A_i) \quad (i = 0 \dots 7)$$

$B(A_i)$ így olvasható: „Az A_i aura bázisa”

Az auracsoporthok és báziscsoporthok egy-egy értelmű megfeleltetése alapján vezessük be az $A()$ függvényt, amely minden B_i báziscsoporthoz a megfelelő A_i auracsoporthot rendel, azaz legyen

$$A_i = A(B_i) \quad (i = 0 \dots 7)$$

$A(B_i)$ így olvasható: „A B_i bázis aurája”

Definiáljunk most egy új műveletet a B_i bázisok, illetve az A_i aurák között, jele: \cup , ami nem tévesztendő össze a halmazelméleti egyesítés \cap jelével!⁴⁴) a következő módon:

$$B_i \cup B_j = B(A_i \cap A_j)$$

$$A_i \cup A_j = A(B_i \cap B_j)$$

Erre nézve bebizonyítható, hogy fennáll a következő alapvető összefüggés⁴⁵:

$$B_i \cap B_j = B(A_i \cup A_j)$$

$$A_i \cap A_j = A(B_i \cup B_j)$$

Továbbá az is igaz, hogy erre a két műveletre nézve mind az aurák, mind a bázisok (matematikai értelemben) hálót alkotnak⁴⁶.

A 2. számú táblázat mutatja az aurák és bázisok metszeteit és unióit.

A táblázatban például a 2. sor 3. oszlopában álló 4,1 bejegyzés azt jelenti, hogy

$$A_2 \cap A_3 = A_4, \quad B_2 \cap B_3 = B_1$$

$$A_2 \cup A_3 = A_1, \quad B_2 \cup B_3 = B_4$$

És valóban,

$$A_2 \cap A_3 = \{13, 16\} \cap \{11, 13, 15\} = \{13\} = A_4,$$

ben nyerne értelmet. (A magyarban ilyen például a „baika” – fabaika, „hón” – hónalj, „duga” – dugába dől ni, „morfondír” – morfondirozni stb.) A kategoréma szóban a „réma” részben vállalható a szemiotika [Peirce]-féle rendszerében szerepeltetett „réma” értelmében. A réma, pontosabban a rématikus szimbólum azonos, vagy nagyon közel áll a logikai „általános terminus” fogalmához. Charles Hartshorne – Paul Weiss (eds.): Collected Papers of Charles S. Peirce vol. 1–6., 1931–1935; vol. 7–8., 1958, Harvard University, Cambridge

44 A műveletet talán a „fogalmi egyesítés” névvel lehetne illetni.

45 Vegyük észre a hasonlóságot a logikai úgynevezett De Morgan-törvényekkel.

46 A matematikai részleteket illetően lásd Fáy, Gyula: i. m.; Eugene M. Norris: i. m.

2. számú táblázat

Az aurák és bázisok metszei és uniói

$\cap \cup$	1	2	3	4	5	6	7
1		2, 1	3, 1	4, 1	3, 1	1, 6	2, 2
2	2, 1		4, 1	4, 2	4, 1	2, 6	2, 7
3	3, 1	4, 1		4, 3	3, 5	3, 6	4, 6
4	4, 1	4, 2	4, 3		4, 5	4, 6	4, 7
5	3, 1	4, 1	3, 5	4, 5		3, 1	4, 1
6	1, 6	2, 6	3, 6	4, 6	3, 1		7, 6
7	2, 2	2, 7	4, 6	4, 7	4, 1	7, 6	

$$B2 \cap B3 = \{E1, E2, E4\} \cap \{E1, E2, E3\} = \{E1, E2\} = B1$$

$$A2 \cup A3 = A (B2 \cap B3) = A(B1) = A1$$

$$B2 \cup B3 = B (A2 \cap A3) = B (A4) = B4$$

Ezen az alapon azután a $C_i = A_i \times B_i$ kategorémák között is értelmezhetjük a *halmazelméleti* \cap és \cup *hálóelméleti műveletet* a következő definícióval:

Ha $C_i = A_i \times B_i$ és $C_j = A_j \times B_j$, akkor

$$C_i \cap C_j = (A_i \cap A_j) \times (B_i \cap B_j) \text{ és}$$

$$C_i \cup C_j = (A_i \cup A_j) \times (B_i \cup B_j)$$

Az így nyert hálót szokás *Galois-hálónak* is nevezni, az aurák és bázisok közötti egy-egy értelmű megfeleltetést pedig *Galois-kapcsolatnak*. Jelen esetben találóbbnak tűnik a *kategoréma-algebra* elnevezés.

Az így módon bevezetett *Galois-háló* a *lényeges ismeretek fogalomhálója*, amelyben az elemek a kategorémák. A kategoréma a fogalom fogalmának *ontológiai explicituma*. Mint ilyen tehát egy *kontextustáblázattal adott relációból* származik.

A veszély ontológiája

A fák fogalmi rendszere

Az előzőekben tárgyaltak úgy foglalhatók össze, hogy az információk lényegsítésének eljárását technikailag egy (kétváltozós) reláció alaphalmazainak *Galois-kapcsolata* létesíti⁴⁷.

⁴⁷ Ebben a beszédmódban benne van a reláció halmazelméleti felfogása. Ennek kifejtését valamint a relációfogalom tudományos perspektívájának bemutatását a következő kitűnő dolgozatban találhatjuk: Szakadát István: Reláció, szintaktika, szemantika. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2004/12., 531–540. o.

A kategoréma ily módon az ontológiai státust nyert fogalom fogalmát reprezentálja.

Foglaljuk össze algoritmusszerűen a botanikai tanpéldán, hogyan történik az információk valamely összességének *fogalmi feldolgozása a lényegesítés eljárásával*.

Jelöljük a rendelkezésünkre álló adott információrendszert (adatbázist) IR-rel.

A példában az IR halmazt – a kontextustáblázat szerint – a következő megálapítások (tények, „alkalmi mondatok”⁴⁸) alkották:

Első lépés: (a megfigyelések rögzítése)

Jegyezzük fel (tároljuk el) az IR halmaz (elemei):

$IR = \{$ „A szelídgesztenye levele egyszerű”,
„A szelídgesztenye levele egy fő erű”,
„A szelídgesztenye levele tagolt”,
„A szelídgesztenye levele fűrészszélű”,
„A szelídgesztenye levele karéjos szélű”,
...
„A vadgesztenye levele fűrészszélű” $\}$

Második lépés: (a terjedelem és tartalom elkülönítése)

Jelöljük a kialakítandó fogalom (esetünkben ez a „Fa”; szakzsargonban a Fa, mint „olyan”, a „faság”) terjedelmét (bázisát) B-vel, tartalmát (auráját) A-val.

Botanikai tanpéldánk szerint a Fa fogalmának a *terjedelme*: (extenziója, entitáshalmaza, objektumhalmaza):

$B = \{$ szelídgesztenye, hegyi juhar, tölgy, vadgesztenye $\}$

Megjegyezzük, hogy e halmaz elemei nem fák, hanem *fanevek* alkotják⁴⁹.

A Fa fogalmának a *tartalma*: (intenziója, attribútumhalmaza, tulajdonsághalmaza):

$A = \{$ egyszerű, átellenes állású, egy fő erű, ép szélű, tagolt, fűrészszélű, karéjos szélű $\}$

Harmadik lépés (a kategorémák meghatározása):

A leírtak szerint – *mutatis mutandis* – határozzuk meg a kategorémákat.

48 Az „alkalmi mondat” egy elmélet tapasztalati alapjainak meghatározásában alapvető. Lásd Willard Van Orman Quine: A tények. In: Forrai Gábor (szerk.): A tapasztalattól a tudományig. Válogatott tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 179. o.

49 Ha logikai szövegben tárgyak és nevek között nem teszünk különbséget, abból logikai paradoxonok származhatnak. Erre nézve lásd Viktor Nyikolajevics Trosztyikov: Konstruktív módszerek a matematikában. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981, 69. o.

A veszély kategorémái

Javaslatunk szerint a CAP-nak valamilyen formában tájékoztatást kell adnia a riasztás tárgyául szolgáló esemény veszélykategorémáiról.

Ehhez meg kell határozni a kialakítandó veszélyfogalom

- terjedelmét,
- tartalmát, és a
- közöttük fennálló relációt.

E cél megvalósításához reményteljes alapot látunk *Finszter Géza* dolgozatában, amelyben – olvasatunk szerint – a biztonság fogalmát verbálisan voltaképpen egy *relációként* értelmezi. *Finszter* a biztonságot *egyensúlyi állapotként* fogja fel, amelyben valamely egyéni vagy közösségi tevékenység azért képes zavartalanul megvalósulni, mert a tevékenységet támogató és az azt fenyegető hatások *egyensúlyban* [Kiemelés tőlem. – B. I.] vannak.

Ennek alapján kézenfekvő *Finszter* koncepcióját az első absztrakciós fokozaton úgy explikálni, hogy (a biztonság és ugyanígy) a veszély fogalmi *terjedelmét* az adott *helyzet* (vagy esemény, vagy állapot, tehát amelyre a veszélyfogalom vonatkozik, vagyis a veszély *referátuma*) *kockázati tényezőiként* értelmezzük.

Hasonlóképpen a veszély fogalmi *tartalmát* kézenfekvő a helyzet *biztonsági tényezőivel* azonosítani.

A *veszélyfogalom ontológiai modellje* tehát ebben a felfogásban kiindulásként valamely helyzet kockázati és biztonsági tényezői közötti *reláció* által van felfogva. Ez a reláció a *Finszter*-féle gondolat szerint egyfajta *egyensúlyi reláció*.

A javasolt kutatásnak kell definiálnia ennek a relációnak a fogalmát.

E fogalom operacionalizálása érdekében a modell paradigmatisus kidolgozása további kutatásra vár.

Veszélykezelés

A CAP a katasztrófavédelem része. A katasztrófavédelem szerepe a biztonságos élet- és munkakörülmények fenntartása, amelyet a megelőzés, védekezés és a rehabilitáció egységes feladatrendszerében hajt végre, integrálva az ország biztonsági rendszerébe.

Helye a rendvédelmi feladatok között van, szoros együttműködésben a lakosságtól a közigazgatáson át a vállalkozói és karitatív szerveken keresztül a társadalom minden szereplőjével.

A tudományos diszciplínák külön-külön azért képtelenek a katasztrófajelenség elméleti kezelésére (adekvát leírására, értelmezésére, megelőzésére, előrejelzésére), mert paradigmájukban pontosan azokat a tényezőket *hanyagolják el*, amelyek a katasztrófák létrejöttében létfontosságúak. Ellentétben tehát az egzakt tudományokkal, a katasztrófák elméletében *minden, ami létfontosságú, az lényeges is*. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a katasztrófák elmélete nem lehet egzakt tudomány. Csak annyit jelent, hogy figyelembe kell vennie mindazt, ami a szaktudományok paradigmájában *logikailag* közös.

Megelőzés, háritás

Valamely rendszer (*hibafájára*, pontosabban *explikátumára* vonatkoztatott) *kritikus pontja* az úgynevezett gyenge- és erős pontok gyűjtőneve. A kritikus pontok birtokában a *primitív* események – tehát a közvetlenül kézben tartható, hatáskörünkben álló elemi kockázati és biztonsági tényezők – bármely kombinációjáról megállapítható, hogy mely további események szükségesek, illetve elegendőek ahhoz, hogy a fő esemény *kiváltására*, illetve *háritására* sor kerüljön.

A gyenge pontok ismeretében *megelőzhető* a még be nem következett nemkívánatos fő esemény. Ha ismerjük egy adott kockázati rendszer összes gyenge pontját, akkor megtudjuk, milyen feltételek mellett *aktiválódhat* (következhet be) a rendszer (nemkívánatos) fő eseménye. Elegendő egyetlen gyenge pontot aktiválni (azaz annak minden egyes komponensét aktiválni), és a rendszer fő eseménye logikai szükségszerűséggel bekövetkezik. Ha tehát a rendszer *minden gyenge pontját* (vagyis annak minden egyes komponensét) *passziváljuk*, akkor a fő esemény nem következhet be. Más szóval, ha biztosítjuk, hogy a passzív állapotú rendszer egyetlen gyenge pontja se legyen aktív, akkor ezáltal garantáltan biztosítjuk a fő esemény passzivitását.

Az erős pontok ismeretében a már bekövetkezett nemkívánatos főesemény *háritható*. Elegendő egyetlen erős pontot passziválni (azaz az erőspont minden egyes komponensét passziválni), és a rendszer fő eseménye logikai szükségszerűséggel passzív lesz. Ha tehát a rendszer bármelyik erős pontjának minden egyes tagját passziváljuk, akkor a fő esemény nem következhet be.

Ez a veszélymegelőzés és -háritás elméleti alapja.

Franklin-paraméterek

A veszélykezelésben a cselekvéseket három alapvető osztályra bonthatjuk, ezek:
– a megelőzés,

- az elhárítás,
- a felújítás.

Mindezekhez mindig tartozik valamilyen időigény és költségtényező, ezeket gyűjtőnéven Franklin-paramétereknek nevezzük. A Franklin-paraméterek két alosztályát (idő és költség vonatkozásában) különböztethetjük meg. Ezek a következők:

- a megelőzési idő,
- az elhárítási idő,
- a felújítási idő,
- a megelőzési költség,
- az elhárítási költség,
- a felújítási költség.

A Franklin-paraméterek fogalma a prímeseményeken túl kiterjeszhető tetszőleges komplex eseményekre és állapotátmenetekre is. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy általános esetben a Franklin-paraméterek függhetnek a mindenkori rendszerállapottól. Minden kockázati rendszerhez elvben hozzátartozik egy költségkeret és egy időkeret, amelyen belül a rendszer állapotváltoztatásai *realizálhatók*. E két keretet összefoglalóan a rövidség kedvéért *Franklin-keretnek* nevezzük. Megtörténhet, hogy egy állapotváltozás *realizálható* (végrehajtható, elvégezhető), míg a fordítottja, vagyis az átmenet már nem, mivel realizálásához nem lesz elegendő a Franklin-keret.

A javasolt kutatás célja annak kidolgozása, hogy valamely gyakorlatban fennálló veszélyhelyzet konkrét esetében – a kockázati explikátum ismeretében és a Franklin-paraméterek birtokában –, hogyan kell módszeresen megszervezni a veszélykezelés érdekében elvégzendő közvetlen tennivalókat.

Összegzés

Kifejtettük, hogy a CAP nemzetközi információszolgáltató rendszer alapelvei szerint a veszélyhelyzeteket jellemző paraméterekről olyan tájékoztatást ad, amely nem tartalmazza a veszély *fogalmi* meghatározását a szó nemzetközileg elfogadott *informatikai fogalomelmélet* értelmében. Ebből arra következtettünk, hogy ez a hiány nem biztosítja kellőképpen a rendszer interoperabilitását.

Javasoltuk a veszély fogalmának a fogalmi információfeldolgozás konszenzualis eljárása szerint történő meghatározását. Ezzel a veszély fogalmát az úgynevezett *Galois-hálók elméletére* vezettük vissza.

Kimutattuk, hogy az *explikatív kockázatelemélet* paradigmatis keretei között milyen természetű kutatómunkától várható a CAP interoperabilitásának növelése.

Vázoltuk – hazai rendszerteleméleti és biztonsági kockázateleméleti kutatások alapján –, hogy miként értelmezhető a veszélyhelyzetek kockázati és biztonsági tényezői az *explikatív kockázatelemélet* fogalmi rendszerében.

Igazoltuk – már elvégzett kutatásokra hivatkozva –, hogy a javasolt kutatás eredményes végrehajtása esetén a CAP elegendő információszolgáltatásra válik alkalmassá a veszélyhelyzetek megelőzésének és háritásának *optimális* lefolytatására.

Feltártuk – részben saját korábbi kutatásainkra hivatkozva –, hogy a CAP optimális gyakorlati alkalmazásának feltétele az, hogy a végrehajtás és/vagy adatfelvétel rendelkezésére álljanak a kezelendő események *Franklin-paraméterei*, és ismeretes legyen a veszélyhelyzet *ontológiai explikátuma*.

Ez utóbbi *procedurális előfeltétele*, hogy

- meg kell határozni a kockázati rendszer explikátumát,
- majd ebből le kell vezetni a veszélyfogalom adekvát *extenzióját* és *intenzióját*,
- valamint a közöttük fennálló Galois-kapcsolatot.

IRODALOM

Bukovics István: A természeti és civilizációs katasztrófák paradigmatis elmélete. MTA-doktori értekezés. Budapest, 2007, www.drbukovics.hu

Camap, Rudolf: *Physikalische Begriffsbildung*. Braun, Karlsruhe, 1926

Camap, Rudolf: *Logical Foundations of Probability*. Chicago University Press, Chicago, 1950

Davey, Brian A. – Priestley, Hilary A.: *Introduction to Lattices and Order*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006

Fáy, Gyula: *An Algorithm for Finite Galois Connections*. Institute for Industrial Economy, Organization and Computation Technique, Budapest, Hungary, 1973

Fáy Gyula – Törös Róbert: *Kvantumlogika III. rész*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1978

Fussell, Jerry B.: *Fault Tree Analysis – Concepts And Techniques*. Proceedings of the NATO Advanced Study Institute on Generic Techniques in Systems Reliability Assessment. Noordhoff International Publishing, Leyden, 1975

Ganter, Bernhard – Wille, Rudolf: *Formal Concept Analysis*. Springer Verlag, 1999

Gnyegyenko, Borisz Vladimirovics – Hincsin, Alekszandr Jakovlevics: *Bevezetés a valószínűség-számításba*. Művelti Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954

Hartshorne, Charles – Weiss, Paul (eds.): *Collected Papers of Charles S. Peirce* vol. 1–6., 1931–1935; vol. 7–8., 1958, Harvard University, Cambridge

Kornis Gyula: *A pszichológia és logika elemei*. Franklin Társulat Kiadó, Budapest, 1926

Lambert, Jacques – Simon-Verrept, Michael: *Circuits–Logiques–Electriques*. Maison, Bruxelles, 1976

Lewis, Theodore Cyle: *Critical Infrastructure Protection in Homeland Security. Defending a Networked Nation*. Wiley, 2006

- Neumann, John von:** Theory of Automata. In: **Burks, Arthur W. (ed.):** Theory of Self Reproducing Automata. University of Illinois Press, Illinois, 1966
- Norris, Eugene M.:** An Algorithm for Computing the Maximal Rectangles in a Binary Relation. *Review Roumanian Math., Pures et Appl., Tome XXIII.* Nr. 2., Bucharest, 1978
- Quine, Willard Van Orman:** A tények. In: **Forrai Gábor (szerk.):** A tapasztalattól a tudományig. Válogatott tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 177–196. o.
- Roget, Peter Mark:** Roget's Thesaurus of English Words and Phrases Classified and Arranged so as to Facilitate the Expression of Ideas and Assist in Literary Composition. T. Y. Cromwell Co. Publishers, New York, 1911
- Ryle, Gilbert:** Formális és informális logika. In: **Copi, Irving M. – Gould, James A. (szerk.):** Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985
- Sarycheva, Ijudmila:** Using GMDH (group methods of data handling). In: Ecological and Socio-Economical Monitoring Problems. *Systems Analysis Modelling Simulation*, October 2003
- Searle, John R.:** Elme, nyelv és társadalom. Vince Kiadó, Budapest, 2000
- Shannon, Claude Elwood – Moore, Edward F.:** Reliable Circuits Using Less Reliable Relays. Franklin Institute, 1956
- Sotoodeh, Mandana:** Ontology-Based Semantic Interoperability in Emergency Management. Department of Electrical and Computer Engineering. The University of British Columbia, July 2007.
- Szakadát István:** Reláció, szintaktika, szemantika. *Tudományos és Műszaki Tájékoztató*, 2004/12.
- Takács Viola – Szigeti Márton:** A Galois-gráfok pedagógiai alkalmazása. Iskolakultúra, Budapest–Pécs, 2000 [Iskolakultúra könyvek, 6.] <http://mek.oszk.hu/01800/01807>
- Tisza, László:** The Conceptual Structure of Physics. *Reviews of Modern Physics*, vol. 35., no. 1., 1963
- Trosznyikov, Viktor Nyikolajevics:** Konstruktív módszerek a matematikában. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981
- Ungvári Rudolf:** A fogalom fogalma.
http://ontologia.hu/forum/MEO_forum_toplevel_ontology/fogalmi_definicio/569481451164?b_start:int=0#184947204061
- Vojšvillo, Jevgenyij K.:** A fogalom. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978

SULYOK GÁBOR

A Magyar Köztársaság alkotmányos védelmi kötelezettsége*

A védelmi funkció lényegében egyidős az államokkal. A meghatározott földrajzi területen élő lakosság felett megszilárduló főhatalom természetéből adódóan törekszik saját létének megőrzésére, e törekvés a gyakorlatban az államiság alapvető ismérveinek külső és belső veszélyekkel szembeni oltalmazásaként manifesztálódik. Következésképp az államok és a természetes személyek magatartása az önfenntartás és az önvédelem terén egyáltalán nem áll olyan messze egymástól, mint ahogyan feltételeznénk.¹

A védelmi funkció alapvető jellegét számos tényező bizonyítja. Mindenekelőtt megemlítendő, hogy az állam tevékenységének eme aspektusa rendre megtalálható a különböző állambölcseleti értekezésekben. Kiemelendők ezek sorából a klasszikus társadalmiszervezés-elméletek, amelyekben a természeti állapot visszásugaival és a felmerülő egyéb veszélyekkel szembeni védelem – és ezzel együtt a béke, a biztonság, a szabadság, a tulajdon és a közjó garantálásának – feladata felettebb markánsan bukkant fel.²

A védelmi funkció értelemszerűen a tételes jogban is megjelenik, mivel a nemzetközi jog és az alkotmányjog egyaránt kiemelt figyelmet szentel ennek a kérdésnek. Figyelemre méltó eltérés azonban a kettő között, hogy míg a nemzetközi jogban az államiság attribútumaira koncentrálandó védelem elemei vegyesen jogként és kötelezettségként jelennek meg, addig az államok belső alkotmányjogában a

* A jelen tanulmány alapja a szerző következő írása: Sulyok Gábor: 5. § (Védelmi kötelezettség). In: Jakab András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja I. kötet. Második, javított, bővített kiadás. Századvég Kiadó, Budapest, 2009, 306–321. o.

¹ Ezt jelzi Frank B. Kellogg egykori amerikai külügyminiszter egyik sokat idézett nyilatkozata is. E szerint: „[Az önvédelem joga] minden szuverén természetes joga, hasonlóképpen minden egyéné, és benne rejlik valamennyi szerződésben.” Statement of Hon. Frank B. Kellogg, Secretary of State, 7 December 1928. Id. U.S. Sen., 70th Cong., Hearings Before the Committee on Foreign Relations on the General Pact for the Renunciation of War signed at Paris, 27 August 1928.

² Thomas Hobbes: *Leviathan*. Reprinted from the edition of 1651. Clarendon Press, Oxford, 1909. pp. 128–132, 136.; John Locke: *Two Treatises of Government*. In: *The Works of John Locke in Nine Volumes*. Vol. 4. *Economic Writings and Two Treatises of Government*. Twelfth edition. C. and J. Rivington, London, 1824. pp. 411–415.; Benedictus de Spinoza: *A Theologico-Political Treatise*. In: *The Chief Works of Benedict de Spinoza*. Vol. 1. Introduction, *Tractatus Theologico-Politicus, Tractatus Politicus*. Revised edition. George Bell and Sons, London, 1891, pp. 200–217.; Jean-Jacques Rousseau: *Du contrat social, ou principes du droit politique*. Librairie de la Bibliothèque Nationale, Paris, 1894, pp. 27–35., 46–51., 114–115.

SULYOK GÁBOR

védelem leginkább kötelezettségként viselkedik. Álljon itt egy általános példa az összefüggések megvilágítása céljából. A nemzetközi jog alapján az államok – megfelelő eszközökkel és módokon – jogosultak fellépni a területi épségüket és a szuverenitásukat sértő támadásokkal szemben, ellenben kötelesek védeni és tisztelben tartani a lakosságot alkotó egyének kollektív és individuális szabadságát és jogait. Az állami lét három alapvető ismérvéből kettő esetében így a védelem jogként, egy esetben pedig kötelezettségként jelenik meg a nemzetközi szintéren.

Semmi nem zárja ki azonban, hogy az állam alkotmányjoga kötelezettséggé minősítse át azt, amit a nemzetközi jog mindössze jogként vagy lehetőségként ad a számára. Míg az államok egymás közti viszonyait szabályozó nemzetközi jogban az állam kizárólag az egyén vonatkozásában kötelezhető védelemre, addig saját belső szférájában – az államhatalom létjogosultságát és legitimitását garantáló – már kénytelen oltalmazni az államiság valamennyi attribútumát.

Megjegyzendő továbbá, hogy a területi épség és a szuverenitás ellen irányuló támadások többnyire a lakosság szabadságát és jogait is sértik, így kézenfekvő, hogy az alkotmányjog mindhárom attribútum védelmére kötelezze az államot. A nemzetközi jogban ugyanez kivitelezhetetlen lenne, mivel – az állam belső szférájával szemben – itt a nemzetközi jog egyetlen alanya, még korlátozott jogalánysággal felruházott természetes személy sem várhatja el az államtól a területi épség és a szuverenitás védelmét. Ilyen követelmény csak a lakosságot alkotó egyének kollektív és individuális szabadsága és jogai tekintetében támasztható. Végeredményben tehát a nemzetközi jog és az alkotmányjog között a védelmi funkció terjedelmében tapasztalható különbségek azzal magyarázhatók, hogy az állam és az egyén viszonya eltérő karakterű az államközi és az államon belüli szinten: az egyén többet követelhet az államtól annak belső szférájában, mint a nemzetközi porondon.³

Számos ország alkotmányában találhatunk olyan rendelkezéseket, amelyek a védelmi funkciót vagy annak bizonyos komponenseit szabályozzák. E körben említhető meg például az 1995. évi bosznia-hercegovinai alkotmány III. cikk (5) bekezdés a) pontja; az 1990. évi horvát alkotmány 7. cikk (1) bekezdése; az 1997. évi lengyel alkotmány 5. cikke; az 1993. évi orosz alkotmány 2. cikke és 4. cikk (3) bekezdése; az 1978. évi spanyol alkotmány 8. cikk (1) bekezdése; az 1999. évi svájci alkotmány 2. cikk (1) bekezdése; az 1982. évi török alkotmány 5. cikke; valamint az 1996. évi ukrán alkotmány 17. cikke. Érdekeség, hogy relatíve nagy

³ E felfogás antitézise szerint nem minden emberi kormányzat jön létre a kormányzottak érdekében, így a szuverén olykor csak azért részesíti védelemben alattvalóit, hogy zavartalanul uralkodhasson felettük. Jean-Jacques Rousseau e körbe sorolva bírálta például Caligula császár, Hugo Grotius, de még Thomas Hobbes nézeteit is. Jean-Jacques Rousseau: i. m. 17–18. o.

számban található olyan alkotmányok is, amelyek eltekintenek a kérdés érdemi szabályozásától. Ez a szemléletbeli különbség több okra vezethető vissza. A védelmi kötelezettség kifejezett rögzítése vagy annak mellőzése az alkotmányozás történelmi körülményeinek, az állam belső helyzetének és nemzetközi környezetének, továbbá az állam céljairól, szerepéről és a védelmi funkció magától értődő jellegéről alkotott képnek a függvénye.

Mindezekre tekintettel, a következőkben arra a rendészeti jog szempontjából is lényeges kérdésre keressük a választ, hogy a magyar államot terhelő védelmi kötelezettség hogyan és milyen tartalommal jelenik meg a hatályos alkotmányunkban.

A magyar állam védelmi kötelezettsége

A Magyar Köztársaság alkotmányának 5. §-a a következőképpen írja körül az állam védelmi kötelezettségét: „A Magyar Köztársaság állama védi a nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét és területi épségét, valamint a nemzetközi szerződésekben rögzített határait.”⁴

A rendelkezés funkcionális értelemben vett elődjének, a Magyar Népköztársaság alkotmányának eredeti 3. §-a⁵, valamint az 1972. évi I. törvénnyel módosított 5. § (1) bekezdése tekinthető.⁶ Hangsúlyozandó azonban, hogy az említett szakaszok jelentősége messze túlmutatott a védelmi kötelezettség „szokásos” körén, hiszen mindkettő a szocialista állam legalapvetőbb feladatainak – marxista–leninista államelmélettel összhangban történő – leírását foglalta magában. A tárgyalt rendelkezés jelenlegi szövegét végül az 1989. évi XXXI. törvény állapította meg. Érdekes módon, a pártállami kori idéző feladatok törlésével és az új kötelezettségek beiktatásával megváltozott a paragrafus alkotmányos jelentősége is. Míg az eredeti 3. § és a későbbi 5. § (1) bekezdése – elsősorban ideológiai okokból – a népköztársasági alkotmány meghatározó fontosságú rendelkezései közé tartozott, addig a ma hatályos 5. § csak egy az állam funkcióit rögzítő szakaszok viszonylag hosszú sorában.

4 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság alkotmányáról, 5. §. [Elérő megjelölés híján, a továbbiakban az „alkotmány” kifejezés erre a jogszabályra utal.]

5 Magyar Népköztársaság alkotmánya, eredeti 3. §: „A Magyar Népköztársaság állama védi a magyar dolgozó nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét, harcol az ember kiszákmányolásának minden formája ellen, szervezi a társadalom erőit a szocialista építésre. A Magyar Népköztársaságban megvalósul a munkásság és a dolgozó parasztság szoros szövetsége a munkásosztály vezetésével.”

6 Magyar Népköztársaság alkotmánya, 1972. évi I. törvénnyel módosított 5. § (1) bekezdés: „A Magyar Népköztársaság állama védi a dolgozó nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét, harcol az ember ember általi kiszákmányolásának minden formája ellen, szervezi a társadalom erőit a szocializmus teljes felépítésére.”

A védelem alanya

Az alkotmány 5. §-ának egyik legszembetűnőbb sajátossága, hogy a környező rendelkezésektől eltérően, nem egyszerűen a „Magyar Köztársaság”, hanem a „Magyar Köztársaság állama” számára létesít kötelezettséget. Ez a különös megoldás a múlt öröksége, a szakasz korábbi változataiból került át – némi módosítás árán – a jelenleg hatályos szövegbe. A rendszerváltozás előtt a „Magyar Népköztársaság állama” fordulat alkalmazásának vélhetően fontos szerepe volt. Közvetve deklarálta a marxista-leninista államelmélet által, a kommunizmus megvalósulásával párhuzamosan „elhalásra” ítélt szocialista állam változatlan létjogosultságát és legitimitását, továbbá nyomatékosította, hogy a rendelkezésben felsorolt funkciókat még magának az államnak, és nem az egyre több állami feladatot átvállaló társadalmi szervezeteknek kell ellátniuk. Hazánk demokratikus jogállami berendezkedése mellett viszont a „Magyar Köztársaság állama” szóhasználat semmilyen tartalmi többletet nem hordoz az alaptörvény más rendelkezéseéhez képest, így az kétségtől a magyar államra utal. E feltevés helyességét támasztja alá az Alkotmánybíróság azon véleménye is, amely szerint: „Az alkotmány 5. §-a az állam feladatává teszi a nép szabadságának és hatalmának, az ország függetlenségének és területi épségének, valamint a nemzetközi szerződésekben rögzített határainak védelmét.”⁷

A „Magyar Köztársaság állama” fordulat azonban nemcsak esztétikailag kifogásolható, hanem jelentős értelmezési aggályokat is felvet. A felületes szemléző számára ugyanis azt sugallhatja, hogy az alkotmány 5. §-ában olvasható „Magyar Köztársaság” kifejezés – a fő szabálytól eltérően – nem a magyar állam leírására szolgál, hanem a többi alkotmányos rendelkezéstől eltérő, tágabb értelmet takar. A történelmi előzmények ismeretének hiányában úgy tűnhet, hogy a „Magyar Köztársaság” ebben a szakaszban valami mást, egy olyan közösséget – egyfajta „magyar res publicát” – jelent, amely rendelkezik egy állammal. Mivel azonban jelen esetben nem erről van szó, leszögezhetjük, hogy a tárgyalt paragrafusban szereplő „Magyar Köztársaság állama” kifejezés funkciótlán, és indokolatlanul megkettőzi a feladatok alanyának megjelölését.

A védelem tárgya

Az 5. § három védett tárgyat nevesít: a nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét és területi épségét, valamint a nemzetközi szerződésekben rögzített

⁷ 50/2001. (XI. 29.) AB határozat. ABH, 2001, 366. o. (A szerző kiemelése. – S. G.)

határokat.⁸ Bár ez nem feltétlenül tükröz fontossági sorrendet, a védett tárgyak felsorolásának első helyén a nép szabadsága és hatalma áll. A „nép szabadsága” komplex fogalom, amely egyaránt felöleli a nép egészének kollektív, valamint a népet alkotó egyének individuális szabadságát.⁹ A nép egészét megillető szabadság lényegében a nép belső önrendelkezési jogával, a demokratikus kormányzás követelményével azonosítható, így a kifejezést a nemzetközi jog vonatkozó alapelvei töltik ki érdemi tartalommal. E jog értelmében, a belső önrendelkezés gyakorlása során a saját állam keretei között élő népek mindennemű külső befolyástól vagy kényszerítől mentesen, szabadon választhatják meg és alakíthatják politikai, gazdasági, szociális és kulturális berendezkedésüket, illetve rendelkezhetnek természeti javaik és erőforrásaik felett.¹⁰ Az államon belüli együttilés kereteinek meghatározásával és a külkapcsolatok ápolásával összefüggő szabadság azonban egyben hatalom is, amelyet röviden népszuverenitásként szokás jellemezni. Ezen a ponton tehát összefonódik a nép szabadsága és hatalma.

Ez a szabadság és a hozzá kapcsolódó hatalom azonban csak akkor teljesedhet ki, ha a népet alkotó egyének is szabadok, ha az állam tiszteletben tartja, és egyenlő védelemben részesíti alapvető jogaikat. A népszuverenitás, a demokrácia és az emberi jogok védelme – vagyis az alkotmány 2. § (1) és (2) bekezdése és 8. § (1) bekezdése – közötti összefüggés legegyszerűbben a politikai részvételi jogok példáján keresztül illusztrálható: ha az egyének nem gyakorolhatják szabadon és egyenlő mértékben ezeket a jogokat, akkor az általuk alkotott nép sem képes meghatározni vagy alakítani az állam politikai, gazdasági, szociális és kulturális berendezkedését. Ha az egyén nem szabad, a nép sem tekinthető annak. Ha viszont a népet megfosztják szabadságától, azzal hatalmát is elveszíti.

⁸ Mivel az alkotmány szövege nem zárja ki a tárgyak további tagolását, ezért akár öt védett tárgyról is beszélhetünk. Ezek a következők: a nép szabadsága, a nép hatalma, az ország függetlensége, az ország területi épsége és az ország nemzetközi szerződésekben rögzített határai. Nyilvánvaló, hogy a további tagolás nem módosítja a szakasz értelmét.

⁹ Tamás András: Az Alkotmány általános rendelkezései. In: Petrik Ferenc (szerk.): Alkotmány a gyakorlatban. Kommentár a gyakorlat számára. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2005, 68–69. o.

¹⁰ Egyebek között lásd Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. G.A. Res. 1514, 15 GAOR, Supp. 16 [A/4684], pp. 66–67; Permanent Sovereignty over Natural Resources. G.A. Res. 1803, 17 GAOR, Supp. 17 [A/5217], pp. 15–16.; Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations. G.A. Res. 2625, 25 GAOR, Supp. 28 [A/8028], pp. 123–124.; Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának és a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányának hasonló megszövegezésű 1. cikkét. Kihirdette: az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének XXI. ülészakán az 1966. december 16-án elfogadott Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya kihirdetéséről; 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya kihirdetéséről.

Feltétlenül meg kell említeni, hogy a „nép” kifejezés a kontextus függvényében többféle értelmet hordozhat. Minthogy az alkotmány 5. §-ában ez a szó a szabadság és a hatalom szavakkal alkot logikai és nyelvtani egységet, pontos jelentését illetően kétféle következtetésre juthatunk. Ha a „nép szabadsága” kifejezést vesszük alapul, a nép a Magyar Köztársaság lakosságának egészére, az állampolgárok és az ország területén élő idegenek (külföldiek és hontalanok) összességére utal. Ha azonban a „nép hatalma” szókapcsolatból kiindulva igyekszünk meghatározni a szó jelentését, ennél valamelyest szűkebb értelmet kapunk. E szerint a népet azon személyek alkotják, akik részesülnek a hatalomból, akik fő szabály szerint részt vehetnek a népszuverenitás gyakorlásában. Ez nem illet meg minden Magyarországon élő egyént: az idegenek egyáltalán nem vagy csak korlátozott mértékben – például aktív vagy passzív választójoguk gyakorlása révén¹¹ – részesülnek a hatalomból. Mivel az 5. §-ban a nép szabadsága és a nép hatalma egységet alkot, a „nép” szó pontos tartalmát az iménti két lehetséges jelentés metszete jelöli ki. Más megfogalmazásban, az 5. §-ban a „nép” kizárólag a népszuverenitás alanyait öleli fel.

A védelem második tárgya – az ország függetlensége és területi épsége – szintén két részre osztható. Az elsőként említett „függetlenség” az alkotmány 2. § (1) bekezdésében is felbukkan, és értelme minden tekintetben megegyezik az ott szereplő kifejezés jelentésével. Ennek megfelelően, az 5. §-ban az „ország függetlensége” a szuverenitás külső aspektusát megjelenítő és azzal rész–egész viszonyban álló fogalomként jellemezhető. A belső értelemben vett szuverenitástól eltérően ez a kifejezés az állam nemzetközi kapcsolatokban való részvételének módját, a nemzetközi közösség többi tagjához fűződő viszonyát ábrázolja.

Legáltalánosabb értelme szerint a függetlenség a szuverén és egymással jogilag egyenlő államokat a nemzetközi életben megillető, minden intézményesített külső befolyástól mentes, végső döntési szabadságot jelenti.¹² A függetlenség tehát negatív fogalom, amely az államok döntési szabadságát a függés, a külső befolyás hiányán keresztül írja le. Nemzetközi orientációjának következtében ez a fogalom a szuverént egységes alanyként ragadja meg, jóllehet az állam belső szfé-

¹¹ Lásd alkotmány, 70. § (2)–(4) bekezdés.

¹² Az Alkotmánybíróság megfogalmazásában: „A szuverenitás külső oldalát az állam függetlensége, teljes nemzetközi jog- és cselekvőképessége jelenti, vagyis hogy más államokkal való kapcsolatában szabadon, önállóan dönt.” 5/2001. (III. 28.) AB határozat. ABH, 2001, 89. o. A Las Palmas-ügyben hozott választottbíróági döntés értelmében: „Az államközi kapcsolatokban a szuverenitás a függetlenséget jelenti. A földkereség valamely részének vonatkozásában a függetlenség az állami funkciók ezen a területen, minden más állam kizárásával történő gyakorlásának a joga.” *Island of Las Palmas Case* (1928), 2 R.I.A.A., p. 838. Hasonló értelemben lásd *Customs Régime between Austria and Germany*, Advisory Opinion No. 20, 5 September 1931, P.C.I.J. Series A/B, No. 41, pp. 45–46.

rájában a főhatalom gyakorlása – ideális esetben – több egymást ellenőrző és kiegyensúlyozó szerv között oszlik meg.¹³

A függetlenségnek több jelentésrétege ismert. Feltétlenül különbséget kell tenni az államok tényleges és jogi függetlensége között. Köztudott, hogy az államok a nemzetközi élet legtöbb területén – mindenekelőtt politikai, gazdasági és pénzügyi téren – egymásra vannak utalva, a globalizáció és az interdependencia világában ténylegesen független állammal aligha találkozhatunk. Az állam végső döntési szabadsága a valóságban tehát távolról sem abszolút vagy korlátlan. Ám a látszattal ellentétben, az államok gyakorlatban tapasztalható kölcsönös függése nem csorbitja az állam külső szuverenitását. Annak ellenére, hogy döntési szabadságát számos tényező, körülmény vagy megfontolás korlátozza, egy állam jogilag maradéktalanul független lehet. Sőt egyenesen függetlennek kell lennie, hiszen a jogi függetlenség az állami lét egyik alapvető fontosságú kritériuma.¹⁴ Ha egy állam elveszíti jogi függetlenségét, azzal nemcsak a külső szuverenitása szűnik meg, hanem a belső értelemben vett főhatalma is kiüresedik. Szuverenitás híján viszont nem beszélhetünk valódi államról.¹⁵

Az alkotmány 5. §-ának tárgyalt fordulata – a függetlenségen kívül – az „ország területi épségét” is védeni rendeli. A Magyar Köztársaság területe az állam területi főhatalma alá tartozó földrajzi területet jelenti, amely három részből – jelesül a Föld felszínén elterülő területből, a felszín alatti területből, valamint a felszín feletti légtérből – áll.¹⁶ Az ekként összetevődő államterület integritása kétféleképpen sérthető meg: a határok önkényes, az állam akaratával ellentétes módosításával, vagy a területet más módon sértő cselekmények elkövetése útján. A területi épség

13 Mind a köznyelvben, mind a nemzetközi jogi terminológiában megfigyelhető, hogy a „független” szó gyakran a „szuverén” szinonimjaként szerepel, noha a függetlenség valójában a szuverenitás egyik vetülete. Lásd Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. G.A. Res. 1514, 15 GAOR, Supp. 16 [A/4684], p. 66.

14 Ian Brownlie: Principles of Public International Law. Sixth edition. Oxford University Press, Oxford, 2003, p. 71.; Tamás András: i. m. 41. o.

15 A tényleges és a jogi függetlenség közötti különbségek észben tartása különösen fontos hazánk második világháború utáni történelmének vizsgálatakor. A két kategória elhatárolása jelentős mértékben árnyalja az egykori szovjet blokkba tartozó Magyar Népköztársaság, valamint a transzatlanti és az európai integrációban részt vevő Magyar Köztársaság függetlenségéről alkotott képet. Ilyen irányú elemzést lásd Nagy Boldizsár: Az abszolútum vágyáról és a tünékeny szuverenitásról. In: Gombár Csaba (szerk.): A szuverenitás kárpórázata. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996, 233. és köv. o.

16 Az állam felszíni területe egyaránt magában foglalja a határok által körülölelt szárazföldet és vizeket. Függetlenül az államterület a Föld középpontjától a világűrig terjed. A légtér és a világűr közötti határvonal magasságát a nemzetközi jog pontosan nem határozza meg, ám az állami gyakorlat a mintegy 100 km magasságban végzett tevékenységet már ürtevékenységként kezeli. Az államterületet az államhatár választja el a szomszédos államok területétől, illetve a res communis omnium ususnak minősülő, állami főhatalom alá nem vonható világűrrel. (Az államterület részének szokás tekinteni az úgynevezett üszű és repülő államterületet is.)

védelmével összefüggő kötelezettség ily módon nemcsak az államterület méretének megváltoztatását célzó támadások, hanem az ilyen szándék hiányában végrehajtott egyéb magatartások elhárítására is szükségképpen kiterjed. Ha tehát az „ország területi épsége” mint védett tárgy tényleges jelentését keressük, akkor ezt a kifejezést tágan, a Magyar Köztársaság területének sérthetlenségeként kell értelmeznünk. Ez az értelem természetesen magában foglalja a határok sérthetlenségét is, de jóval szélesebb annál, hiszen minden olyan magatartásra kiterjed, amelyik bár nem kívánja átrajzolni a határokat, mégis megsérti az állam területét.¹⁷

A határok sérthetlensége és a terület sérthetlensége közötti rész-egész viszony ismeretében kijelenthető, hogy az 5. §-ban felsorolt harmadik védett tárgy – az ország nemzetközi szerződésekből rögzített határainak – szövegbe foglalása végeredményben nem növelte a védett értékek számát. Bár elhagyása érdemben nem változtatna a szakasz értelmén, hiba lenne alábecsülni e fordulat szimbolikus jelentőségét. Köztudott, hogy a határok erőszakkal vagy más eszközökkel kikényszerített megváltoztatása az államokat fenyegető egyik legnagyobb veszély, és hogy a területszerzés vágya a történelem folyamán milliók életét követelte. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a törvényhozó – az Európai Együttműködési és Biztonsági Értekezlet 1975. évi helsinki záróokmányának mintájára¹⁸ – a területi épség mellett külön szót ejtett a határok sérthetlenségéről is. (Nem zárható ki ugyanakkor az sem, hogy ez a megoldás a területvédelem és a határvédelem közötti különbségekkel magyarázható.)

Hangsúlyozandó, hogy a vizsgált fordulat kizárólag az erőszakkal vagy más eszközökkel kikényszerített, a Magyar Köztársaság akaratával ellentétes határmódosításokkal szembeni védekezésre vonatkozik. Sem a nemzetközi jog, sem az alkotmány nem tiltja meg, hogy a magyar állam az érintett másik állammal egyetértésben, békés úton újrarajzolja, pontosítsa vagy kiigazítsa a határokat.¹⁹ Következésképp, az 5. § a Magyar Köztársaság adott időpontban fennálló, aktuális határainak védelmére kötelezi az államot, azonban nem zárja ki azok – területgyarapodással, területcsökkenéssel vagy területcserével járó – jogszerű meg-

¹⁷ Ez a felfogás tükröződik az agresszió meghatározásáról szóló, 1974. december 14-én elfogadott ENSZ közgyűlési határozat 3. cikk b) pontjában is. E rendelkezés fényében agresszióknak minősül „egy Állam fegyveres erői által egy másik Állam területe ellen intézett bombázás, vagy egy Állam által bármely fegyver alkalmazása egy másik Állam területe ellen”. Mint látható, ezekben az esetekben nem a határok, hanem a terület épsége szenved sérelmet. Definition of Aggression. G.A. Res. 3314, 29 GAOR, Supp. 31 (A/9631), p. 143.

¹⁸ Conference for Security and Co-operation in Europe, Summit of Heads of State or Government. Final Act, Helsinki, 1 August 1975. Declaration on Principles Guiding Relations Between Participating States, 1 (a) III.

¹⁹ A határok kölcsönös megegyezés alapján, békés úton történő megváltoztatásának lehetőségét a helsinki záróokmány is elismeri. Uo. 1 (a) I.

változtatását. Miként azt a rendelkezés szövege is tükrözi, az államhatárok módosítására rendszerint egy nemzetközi szerződés megkötése révén kerül sor.²⁰

Ám nem ez az egyetlen módja a határok nemzetközi joggal összhangban történő megváltoztatásának. Ha az érintett államok nem tudnak megegyezni a határ vonalát illetően, állandó vagy választott nemzetközi bírói fórumokhoz is fordulhatnak a vita eldöntése és a határok megvonása érdekében.²¹ Elképzelhető továbbá az is, hogy egy állam az adott területen fennálló területi felségjogáról való lemondás útján, egyoldalú aktsussal módosítja, szűkebbre vonja saját határait.²² Mindezek fényében különös, hogy az 5. § mindössze a „nemzetközi szerződésekben rögzített” határok védelmére kötelezi a magyar államot, figyelmen kívül hagyva az államhatár megállapításának egyéb lehetséges módozatait.

Miként a „nép szabadsága és hatalma” fordulatnál a néppel összefüggésben, a második és a harmadik védett tárgy leírásában szereplő „ország” kifejezés értelmezése kapcsán sem nélkülözhetünk néhány pontosító megjegyzést. Az „ország” alapjában véve egy földrajzi-politikai tárgyú fogalom, amely egy földrajzi terület és az ott élő lakosság egységes megjelölésére szolgál. Tág értelemben, ez a fogalom egyaránt alkalmazható az államok, az államot alkotó részek, földrajzi egységek, valamint az olyan államnak nem minősülő területek leírására, mint például a hajdani gyarmatok. A köznyelvben azonban az „ország” rendszerint szűk értele-

20 A Magyar Köztársaság határait a második világháború után az 1947. évi párizsi békeszerződés 1. cikke alapította meg. Kihirdette: 1947. évi XVIII. törvény a Párizsban, 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés beikellyezése tárgyában. Amikor az 1947. évi párizsi békeszerződés az 1938. január 1-jén fennálló határokról beszél, a trianoni békeszerződés II. részében rögzített határookra utal. A trianoni békeszerződést kihirdette: 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlóven Állammal, Szíámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés beikellyezéséről. A párizsi békeszerződés azonban változtatott a trianoni határokon. Az 1. cikk (4) bekezdés c) pontja további három községet csatolt Csehszlovákiához: Horvátjásfalut, Oroszvárt és Dunacsúnt. A párizsi békeszerződés megkötése óta az államhatáron – bilaterális jelleggel, kiigazítási céllal – csak kisebb módosításokat hajtottak végre.

21 A magyar történelemben is találkozhatunk az államhatár megállapítása tárgyában hozott választottbírói döntéssel. A tártai halastó ügyének ismertetését lásd Lamm Vanda: Az államok közötti viták bírói rendezésének története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 128–131. o. Figyelemre méltó, hogy a bíróság ítéletét a magyar törvényhozás az 1903. évi IX. törvénycikkkel külön törvénybe iktatta, mondván, a döntés következtében Magyarország területet engedett át Ausztriának, amiről kizárólag az Országgyűlés határozhat.

22 A területi felségjogról való lemondás nem vélemezhető, és a nemzetközi jog módfelelt keveset kíván meg a területi felségjog tényleges gyakorlásának bizonyításához. Ian Brownlie: i. m. 138–139. o. A határok egyoldalú, ám jogszerű kiterjesztésére ezzel szemben nincs lehetőség. A Földön immár nincsenek szabadon okkupálható, uratlan területek, így a határok egyoldalú kiterjesztésére kizárólag egy másik állam szuverenitásának, vagy egy terület *res communis omnium usus* státusának megsértése révén kerülhetne sor. Értelemszerűen mindkét eljárás súlyosan sérti a hatályos nemzetközi jogot.

ben, az „állam” szinonimájaként jelenik meg. Ebből kifolyólag, a két kifejezés felcserélhetősége magától értődőnek tűnhet, noha a köznyelvi gyakorlat normaszövegekbe való átültetése – az „ország” szó jelentéstartalmának gazdagsága folytán – általában súlyos terminológiai hiba, amely sok értelmezési nehézséget okozhat.²³ Öröndes módon azonban az 5. § tartalmának elemzése során nem szembesülünk ilyen problémával, hiszen ebben a rendelkezésben az „ország” kifejezés minden kétséget kizáróan a Magyar Köztársaságra utal.

A védelem eszközei

Az alkotmány 5. §-ában foglalt kötelezettség leírása feltűnően általános, hiszen a védelem alanyán és tárgyán kívül semmilyen konkrétumot nem tartalmaz az eszközök és a helyszín vonatkozásában, sőt azt sem említi, kivel szemben kell a felsorolt értékeket megoltalmazni. A védelem főbb eszközei így módon az alaptörvény más rendelkezéseiből ismerhetők meg.

Az Alkotmánybíróság a sorkatonai szolgálat megszüntetése érdekében kezdeményezett országos népszavazás ügyében megállapította, hogy „az állam mozgásterét az Alkotmány 5. §-ában meghatározott feladatainak teljesítése során a 40/A § (1) bekezdése és a 70/H § (1)–(2) bekezdése jelöli ki”²⁴. Természetesen nem csak ez a három paragrafus kiemelkedő fontosságú az 5. § értelmezése és alkalmazása szempontjából. A teljesség igénye nélkül, idesorolható még a 19. § (3) bekezdés j) pontja, a 19/B § (1) bekezdés a) pontja, a 19/C § (1) bekezdése, a 19/E § (1) bekezdése, a 40/B § (2) bekezdése, továbbá a 40/C § is. A nép szabadságának és hatalmának, az ország függetlenségének és területi épségének, valamint a nemzetközi szerződésekben rögzített határainak megóvása így egyfelől a Magyar Honvédség és a rendvédelmi szervek, a katonai és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok (Katonai Biztonsági Hivatal, Katonai Felderítő Hiva-

23 Kiváló példa erre az alkotmány 6. § (2) bekezdése, amely a magyar állam nemzetközi együttműködési partneri között említi a „világ valamennyi országát”. Ebben a bekezdésben az „ország” kifejezésnek kétféle értelem tulajdonítható. Kiterjesztő értelmezés esetén a rendelkezés hatálya a nemzetközi együttműködés minden olyan formájára kiterjed, amelyben a Magyar Köztársaság partnere egy másik állam, vagy egy tágabb értelemben vett „országnak” tekinthető entitás, például egy szövetségi állam tagállama. Minthogy a magyar állam ilyen nem állami szereplőkkel is folytat határokon átvelő együttműködést, a kiterjesztő értelmezés összhangban áll mind a rendelkezés általános céljával, mind az állami gyakorlattal. Az alaptörvény korábbi és jelenlegi szövegének nyelvezete mindazonáltal arra enged következtetni, hogy az „országot”, a szó köznyelvi értelmével összhangban, az „állam” szinonimájaként kellene értelmezni. Ha ez valóban így van, a törvényhozó két hibát is ejtett: egyfelől pontatlanul fogalmazott, másfelől akaratának kifejezésre juttatása során elmulasztotta az említett nem állami szereplőkkel folytatott gyakorlati együttműködés alkotmányos szentesítését. Ez a probléma kizárólag az „ország” kifejezés kiterjesztő értelmezése révén orvosolható.

24 50/2001. (XI. 29.) AB határozat. ABH, 2001, 366–367. o.

tal, Információs Hivatal, Nemzetbiztonsági Hivatal, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat)²⁵, illetve valamennyi állampolgár köteleessége.²⁶

Ez a felsorolás azonban csak a védelem eszközeinek egyik szegmensét, az úgynevezett nemzeti önerőt tartalmazza. A Magyar Köztársaság az 5. §-ból eredő feladatainak ellátásához egyes nemzetközi szervezetek vagy nem intézményszerű nemzetközi együttműködési formák segítségét is igénybe veheti.²⁷ Fegyveres támadás vagy az ország területi épségét, politikai függetlenségét, illetve biztonságát fenyegető veszély esetén, a Magyar Köztársaság például az 1949. évi Észak-atlanti Szerződésben lefektetett mechanizmusok felhasználása révén is eleget tehet alkotmányos kötelezettségének. Ha a magyar állam úgy ítéli meg, hogy területi épsége, politikai függetlensége vagy biztonsága veszélyben forog, a szerződés 4. cikke alapján tanácskozásokat kezdeményezhet szövetségeseivel²⁸, ha pedig fegyveres támadás éri, kérheti a szerződés 5. cikkében foglalt kollektív védelmi klauzula életbe léptetését.²⁹

Ha az Észak-atlanti Tanács a *casus foederis* alkalmazása mellett dönt, a szervezet tagállamai haladéktalanul megteszik a béke és a biztonság helyreállításához szükségesnek vélt intézkedéseket. Hangsúlyozandó, hogy ez nem feltétlenül jelent fegyveres segítségnyújtást. A szerződés 5. cikkének végrehajtása során nyújtott támogatás konkrét formáját egyfelől a megtámadott fél igényei, másfelől a szövetségesek felajánlásai határozzák meg.³⁰ Más természetű, ám az alkotmány 5. §-

25 1995. évi CXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról. Bővebben Finszter Géza: A nemzetbiztonság alkotmányos védelme. In: Ligeti Katalin (szerk.): Ünnepi kötet Wiener A. Imre 70. születésnapjára. KJK-Kerszöv, Budapest, 2005, 243–264. o.

26 Az 50/2001. [XI. 29.] AB határozathoz kapcsolódó egyik különvélemény szerint: „Az Alkotmányból nem vezethető le az államnak az a kötelessége, hogy mindenkor kizárólag az általános honvédelmi kötelezettség alapján tegyen eleget a fegyveres erőkkel és a haza védelmével kapcsolatos feladatainak, illetve az, hogy a hivatásos haderő mellett feltétlenül alkalmazza a kényszersorozás intézményét.” Kukorelli István alkotmánybíró különvéleménye ABH, 2001, 384. o.

27 „A Magyar Köztársaság biztonságát két alapvető pillérré építi: egyfelől nemzeti önjerejére, másfelől az európai integrációra és a nemzetközi együttműködésre.” 94/1998. (XII. 29.) ÖGY határozat a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről, 6.

28 Észak-atlanti Szerződés, 4. cikk: „A Felek tanácskoznak egymással, valahányszor bármelyikük véleménye szerint bármelyik fél területi épségét, politikai függetlenségét vagy biztonságát veszély fenyegeti.” Kihirdette: 1999. évi I. törvény a Magyar Köztársaságnak az Észak-atlanti Szerződéshez való csatlakozásáról és a Szerződés szövegének kihirdetéséről.

29 Észak-atlanti Szerződés, 5. cikk: „A Felek megegyeznek abban, hogy az egyikük vagy többjük ellen, Európában vagy Észak-Amerikában intézett fegyveres támadást valamennyiük ellen irányuló támadásnak tekintenek; és ennél fogva megegyeznek abban, hogy ha ilyen támadás bekövetkezik, mindegyikük az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikke által elismert egyéni vagy kollektív védelem jogát gyakorolva, támogatni fogja az ekként megtámadott Felet vagy Feleket azzal, hogy egyénileg és a többi Felekkel egyetértésben, azonnal megteszi azokat az intézkedéseket, ideértve a fegyveres erő alkalmazását is, amelyeket a békének és biztonságának az észak-atlanti térségben való helyreállítása és fenntartása érdekében szükségesnek tart. [...]”

30 Sulyok Gábor: Az egyéni vagy kollektív önvédelem joga az Észak-atlanti Szerződés 5. cikkének tükrében. Állam- és Jogtudomány, 2002/1–2., 124–125. o.

ában rögzített funkciók ellátását határozottan megkönnyítő lehetőségeket kínál még, többek között, az Egyesült Nemzetek Szervezete, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, valamint az Európai Unió. (A területi korlátok miatt e lehetőségek részletes ismertetésétől eltekintünk.)

Mindent egybevetve kijelenthető, hogy az alkotmány által megállapított keretek között, a magyar állam maga dönti el, milyen konkrét eszközökkel és módon tesz eleget kötelezettségének, ám döntése következtében nem sérülhet a védelem 5. §-ból levezethető minimális szintje: az államnak a kérdéses feladat ésszerű megszerzése révén, folyamatosan és maradéktalanul képesnek kell lennie a különböző veszélyhelyzetek elleni hatékony fellépésre.

A védelem helyszíne

A védelmi kötelezettség ellátásának lehetséges helyszíneit illetően, az Észak-atlanti Szerződés szövegének kihirdetéséről szóló törvény alkotmányellenességének megállapítását célzó indítványt elutasító alkotmánybírói határozat szolgál iránymutatással. Az indítványozó – egyebek között – úgy vélte, hogy az Észak-atlanti Szerződés 6. cikke³¹ ellentétes a Magyar Köztársaság védelmi feladatait szabályozó előírásokkal, mivel az a szerződés kollektív védelmi klauzulájának területi hatálya alá tartozó valamennyi földrajzi régióban kötelezővé teszi az 5. §-ban felsorolt védett tárgyak védelmét.

31 Észak-atlanti Szerződés, 6. cikk: „Az 5. cikk alkalmazása szempontjából egy vagy több fél ellen irányuló támadásnak kell tekinteni azt a fegyveres támadást, amely a Felek egyikének területe ellen Európában vagy Észak-Amerikában, Franciaország algériai megyéi ellen, bármely fél megszálló erői ellen Európában, a Felek egyikének joghatósága alá tartozó, az észak-atlanti térségben a Ráktérítőtől északra fekvő szigetek ellen vagy a Felek bármelyikének hajói vagy repülőgépei ellen irányul, ha a fenti területeken tartózkodnak.” A 6. cikk tényleges tartalma több ízben módosult. Algéria függetlenné válása után „Franciaország algériai megyéi” hallgatólagoosan kikerültek a rendelkezés hatálya alól. Ezzel szemben az új tagok csatlakozása minden esetben a területi hatály kiterjesztésével járt. Egy kivételtől eltekintve, e módosítások implicit formát öltöttek. A Görögország és Törökország csatlakozásáról szóló, 1951. október 17-én, Londonban aláírt okmány volt az egyetlen dokumentum, amely kifejezett változtatásokat végzett a 6. cikk szövegén. A módosított szöveg értelmében: „Az 5. cikk alkalmazása szempontjából egy vagy több fél ellen irányuló támadásnak kell tekinteni azt a fegyveres támadást, amely

1. a Felek egyikének területe ellen Európában vagy Észak-Amerikában, Franciaország algériai megyéi ellen, Törökország területe ellen vagy a Felek bármelyikének joghatósága alá tartozó, az észak-atlanti térségben a Ráktérítőtől északra fekvő szigetek ellen;
2. a Felek bármelyikének fegyveres erői, hajói vagy repülőgépei ellen, ha a fenti területeken vagy azok felett vagy bármely más olyan európai területen tartózkodnak, amelyen bármely fél a Szerződés hatálybalépésekor megszálló erőket tartott fenn, valamint ha a Földközi-tengeren vagy az észak-atlanti térségnek a Ráktérítőtől északra eső részében tartózkodnak.” A jegyzőkönyv szövegét kihirdette: 1999. évi I. törvény a Magyar Köztársaságnak az Észak-atlanti Szerződéshez való csatlakozásáról és a Szerződés szövegének kihirdetéséről.

Az alkotmány 40/A § (1) bekezdésének 2000. évi XCI. törvénnyel módosított szövegére hivatkozva azonban a bíróság elutasította az indítványozó érvelését. A határozat indokolása kiemeli, hogy a módosított 40/A § (1) bekezdése immár a nemzetközi szerződésből eredő kollektív védelmi feladatok ellátását is a „fegyveres erők” alapvető kötelességei közé sorolja; következésképp az Észak-atlanti Szerződés 6. cikke nem tekinthető ellentétesnek az alkotmány 5. §-ában foglaltakkal.³² E döntés ismeretében kijelenthető, hogy az 5. §-ból eredő védelmi funkcióit a magyar állam nemcsak belföldön, hanem az országhatárokon kívül is köteles ellátni.

A védelem tárgya ellen irányuló fenyegetés vagy támadás

Az 5. § megszüvegezésének általánossága világosan jelzi, hogy a védett tárgyakat érő fenyegetések vagy támadások egyaránt származhatnak külföldről és belföldről.³³ A Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről szóló 94/1998. (XII. 29.) OGY határozatból, valamint a Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiájáról szóló 2073/2004. (IV. 15.) Korm. határozatból leszűrhető, hogy a magyar állam átfogó módon értelmezi a biztonságot.³⁴ E felfogásnak megfelelően, a biztonság fogalma „a hagyományos politikai és védelmi tényezőkhöz túl magában foglalja a széles értelemben vett biztonság egyéb – gazdasági és pénzügyi, emberi jogi és kisebbségi, információs és technológiai, környezeti, valamint nemzetközi jogi – dimenzióit is”.³⁵

A hidegháború idején az országot fenyegető legszámottevőbb külső veszély egy idegen hatalom fegyveres támadása volt. Az alkotmány hajdani rendelkezései is ezt a felfogást tükrözték. A kétpólusú világrend megszűnésével azonban alapjaiban megváltozott a Magyar Köztársaságot érő külső fenyegetések természete. A jelenlegi nemzetközi rendszer sajátosságaiból adódóan, a hagyományos fenyegetések köre számos új típusú, kevésbé egyértelmű és nehezen előre jelezhető próbatétellel gyarapodott. Az új fenyegetések részben globális, részben regionális jellegűek. A globálisak közé tartozik például a nemzetközi terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek proliferációja, az instabil régiók és a működésképtelen államok problémája, az il-

32 5/2001. (III. 28.) AB határozat. ABH, 2001, 90–92. o. A 40/A § (1) bekezdés jelenleg hatályos szövege szerint a nemzetközi szerződésből eredő kollektív védelmi feladatok ellátásának feladata kizárólag a Magyar Honvédséget terheli.

33 50/2001. (XI. 29.) AB határozat. ABH, 2001, 367. o.

34 Hasonló szellemben fogalmazódott meg a kormány által 2008. február 27-én elfogadott Magyarország Külsőkapcsolati Stratégiája és a Magyar Köztársaság Nemzeti Katonai Stratégiájáról szóló 1009/2009. (I. 30.) Korm. határozat.

35 94/1998. (XII. 29.) OGY határozat, 1.

legális migráció, a gazdasági instabilitás, az információs, természeti, civilizációs és egészségügyi veszélyforrások.³⁶ Ezek egy része azonban valamely konkrét földrajzi területhez – tipikusan egy adott országhoz vagy régióhoz – köthető. A 2073/2004. (IV. 15.) Korm. határozat, különböző okokból, ilyen területként tartja számon például Délkelet-Európát, a Független Államok Közösségének néhány tagállamát, a mediterrán térséget, a Közel-Keletet és a Közép-Keletet.³⁷ Megfogalmazásának általánossága folytán, az alkotmány 5. §-a dinamikusan alkalmazkodik a megváltozott biztonsági környezethez, így hatálya a szöveg módosítása nélkül is kiterjed az országot érintő új típusú fenyegetésekre.

A Magyar Köztársaságot érő legfontosabb belső fenyegetések közé ezzel szemben a szervezett bűnözés, a feketegazdaság és a korrupció, a kábítószerterjedése, a demográfiai próbatételek, valamint a politikai és a vallási szélsőségek sorolhatók.³⁸ E cselekmények túlnyomó többsége a nép szabadsága és hatalma ellen irányuló fenyegetésként ölt testet.³⁹ Bár napjainkban ilyen jellegű fenyegetés nem tapasztalható, idekiváncokzik, hogy egyes belső törekvések és szeparatista mozgalmak az ország területi épségét is veszélybe sodorhatják. Ezzel összefüggésben bizvást kijelenthető, hogy az államtípológiai értelemben egységes államnak minősülő Magyar Köztársaságban nincs olyan területi egység, amely akár nemzetközi jogra, akár a jelenlegi alkotmányos szabályozásra való hivatkozással egyoldalúan kiválhatna az ország területéből. Az államterület egy részének tényleges elszakadása és minden erre irányuló törekvés – alkotmánymódosítás hiányában – ezért kizárólag az ország területi épségét sértő vagy veszélyeztető, súlyosan jogellenes magatartásként minősíthető, amelynek megelőzése és megakadályozása a magyar állam alkotmány 5. §-ából fakadó kötelezettsége.

Zárszó helyett

Az Alkotmánybíróság szerint a nép szabadságának és hatalmának, az ország függetlenségének és területi épségének, valamint a nemzetközi szerződésekből

³⁶ 2073/2004. (IV. 15.) Korm. határozat a Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiájáról, II.1.

³⁷ Uo. II.2.2.4. Magyarország ugyanakkor deklarálta „egyetlen államot sem tekint ellenségének”. 94/1998. (XII. 29.) OGY határozat, 5.

³⁸ Uo. II.3. A szélsőséges csoportok tevékenységében rejlő kockázat súlyát jelzi, hogy az alkotmány 2. § (3) bekezdése kifejezetten tiltja a hatalom erőszakos megszerzését, gyakorlását vagy kizárólagos birtoklását.

³⁹ Az elmúlt évek eseményeinek tanúsága szerint az említett veszélyekkel szembeni hatékony védekezéséhez szükség lehet az egyén szabadságának, emberi jogainak bizonyos mértékű korlátozására. Ekként fordulhat elő az a sok vitát kiváltó és alapjogi aggályokkal terhes helyzet, melyben az egyén és a nép szabadságának védelméhez éppen a szabadság korlátozásán keresztül vezet a legrövidebb út. E tárgyban, többek között, lásd Halmai, Gábor (ed.): Hungary: Human Rights in the Face of Terrorism. Vandeplas Publishing, Lake Mary, 2006.

zített határainak védelme nem egyszerűen államcél, hanem „megkerülhetetlen kötelezettség”.⁴⁰ A XX. század történelme azonban több olyan példával is szolgál, amikor a védekezés kilátástalanságát felismerve, egy állam nem tanúsított ellenállást a függetlenségét fenyegető támadással szemben. 1940-ben Dánia harc nélkül adta meg magát a megszálló német csapatoknak, illetve Ludvik Svoboda köztársasági elnök utasítására, a csehszlovák hadsereg sem fejtett ki ellenállást a Varsói Szerződés 1968-as katonai intervenciójával szemben.

Hipotetikus jelleggel ugyan, de felmerül a kérdés: vajon az 5. § abszolút kötelezettséget statuál az állam számára, vagy szélsőséges helyzetben a Magyar Köztársaság – állampolgárainak életét és vagyonát megóvándó – lemondhat a fegyveres támadás elleni védekezésről. Az Alkotmánybíróság idézett állásfoglalását tekintve úgy tűnhet, hogy a „Magyar Köztársaság állama” mindig, minden veszélyrel szemben köteles oltalmazni a védett tárgyakat.

Az alkotmány más rendelkezései azonban megkérdőjelezzik e vélekedés helyességét. A 19. § (3) bekezdés j) pontja, továbbá a 19/B § (1) bekezdése értelmében, az alkotmányban meghatározott esetek kivételével az Országgyűlés, rendkívüli állapot idején pedig a Honvédelmi Tanács dönt a Magyar Honvédség országon belüli vagy külföldi alkalmazásáról, illetve a külföldi fegyveres erők Magyarországon történő alkalmazásáról. Mivel ezek a rendelkezések a döntési jogot az „alkalmazás”, és nem az „alkalmazás módja” tekintetében adják meg az érintett szerveknek, az alkotmány szemlátomást lehetőséget ad a Magyar Honvédség és külföldi fegyveres erők védelmi célú felhasználásától való tartózkodásra is.

Az alaptörvény egészének kontextusába helyezve, az 5. §-ban foglalt kötelezettség következképp egyáltalán nem tűnik abszolútnak; „megkerülhetetlen” jellege legfeljebb általánosságban, a szükséges eszközök előteremtése és a védelem megszervezése kapcsán lehet.⁴¹

40 50/2001. [XI. 29.] AB határozat. ABH, 2001, 366. o.

41 Megjegyzendő, hogy az Észak-atlanti Szerződés Szervezetében viselt tagság nyomán szükségtelenné vált a védelmi képességek teljes körű fejlesztése. Ehelyett a szövetség tagjai közösen határozzák meg, és egymást kiegészítve fejlesztik azokat a konkrét védelmi képességeket, amelyek kapcsán hiány tapasztalható.

FEKETE BALÁZS

Elveszve a „globális kormányzás” mátrixában...¹

Gondolatok az államiság átalakulásáról

a „globális kormányzás” korában

Napjaink történései azt sugallhatják, hogy a globalizáció jelensége alapjaiban megváltoztatta a politika hagyományos fogalmi kereteit. Ez az átfogó átalakulás nem volt váratlan, mivel az elmúlt évtizedekben több apró jel is előre jelezte. Ezek a jelzések azonban – egyebek között a kölcsönös világméretű gazdasági függőség növekedése², a globális civil társadalom fokozatos fejlődése³, új politikai témák, mint például a környezetvédelem⁴ vagy az úgynevezett globális gondolkodás⁵ megjelenése, továbbá a globális döntéshozatali eljárások lassú kialakulása⁶ – meglehetősen észrevétlenek maradtak, mivel nem volt könnyű köztük világos és egyértelmű kapcsolatot felfedezni. Emiatt pedig a politikai gondolkodás hagyományos felfogása képtelen volt ezeket összességükben feldolgozni és így kialakítani egy olyan új

¹ A tanulmány eredetileg angolul jelent meg: In the Matrix of Global Governance. Reflections on the Transformation of Statehood in the Age of Global Governance. In: Péter Cserne et al. (eds.): *Theatrum legale Mundi Symbola Cs. Varga oblata Societas Sancti Stephani*, Budapest, 2007, pp. 131–145. A jelenlegi tanulmány az angol változat egyes részeiben kiegészített és átdolgozott fordítása. A tanulmány címében szereplő „globális kormányzás” kifejezés az angol global governance kifejezés tükörfordítása. Mindenképpen fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy ez a fordítás egyfajta kényszermegoldás, a magyar globális kormányzás kifejezés jelentéstartalma ugyanis több ponton eltér az angol kifejezésétől, mivel egyrészt a kormányzás szó a magyar nyelvben politikai és így közjogi tartalmat sugall (ezzel ellentétben az angol nyelvben a governance kifejezés magánviszonyokra is értelmezhető, lásd a corporate governance vagy a private governance kifejezést, amely ezekben az esetekben az irányítás szinonimája), másrészt pedig teljesen tudatos és szándékos cselekményeket takar, míg az angolszász politikai gondolkodásban a governance akár a dolgok változatlanul hagyását is jelentheti. A global governance legmegfelelőbb magyar fordítása a „globális együttműködés és döntéshozatal” lehetne, de ez túlzottan nehézkesnek tűnik, és idegen a már meggyökeresedett, de alapvetően hibás használatól. Az idézőjelekkel ezt a problémát jelzem.

² Ngairé Woods: *The Political Economy of Globalization*. In: Ngairé Woods (ed.): *The Political Economy of Globalization*. Macmillan, London, 2000, pp. 1–3.

³ A globális civil társadalom kialakulásáról lásd: Jan Aart Scholte: *Global Civil Society*. In: Ngairé Woods (ed.): Uo. 173–190. o.

⁴ Chris Rootes: *Environmental Movements: from the Local to the Global*. In: Chris Rootes (ed.): *Environmental Movements*. Frank Cass, London–Portland, 2002, pp. 1–10.

⁵ A „deterritorializáció” és a globális gondolkodás kapcsolatáról lásd Jan Aart Scholte: Uo. 178–182., 183. o.

⁶ Tanja Brühl – Volker Rittberger: *From International to Global Governance: Actors, Collective Decision-Making, and the United Nations in the World of Twenty-first Century*. In: Volker Rittberger (ed.): *Global Governance and the United Nations System*. UN University Press, Tokyo, 2002, pp. 1–6.

megközelítést, amely képes lehet az időközben már valósággá vált globális feltételekhez alkalmazkodni. Ma már az is tisztán látható, hogy a hidegháború utáni időszak világa az előbbi okok miatt jelentősen eltér az azt megelőzőtől.

Az előbbi átalakulási folyamat miatt elkerülhetetlen napjaink hagyományos politikai fogalmainak felülvizsgálata. Jelen tanulmány ehhez kíván hozzájárulni a hagyományos fogalomkészlet egyik fontos elemének, az államnak az elemzésén keresztül. A globalizáció alapvetően nemzetközi természetűe miatt a tanulmány kérdéseit is célszerű a nemzetközi dimenzió irányából megfogalmazni. Hogyan értékelhető például az állam szerepe napjaink új, alapvetően globális nemzetközi kapcsolataiban? Hogyan értelmezhetjük az államiság alapelemeit – szuverenitás, jog és politika – az előbbi globális környezetben? Hogyan hat a globális kormányzás jelensége a modern államra? Természetesen e tanulmány nem kívánja kimerítően megválaszolni ezeket az összetett és egymáshoz számtalan szálon kapcsolódó problémákat, hanem csak arra tesz kísérletet, hogy bizonyos pontokon elősegítse ezek megoldását, és így járuljon hozzá a kérdéskör átfogó megértéséhez.

Az állam: a politika állandó változója

A részletek tanulmányozása előtt mindenképpen meg kell vizsgálni az államot mint általános politikai-társadalmi jelenséget. A politikai gondolkodás történetét áttekintve könnyen felismerhető az állam kiemelt szerepe, a görög klasszikusoktól napjaink legújabb kezdeményezéseikig általában jelentős szerepet kapott a politikai tárgyú művekben. Az államot egyes szerzők a társadalmi együttélés keretének tekintik, vagy legalábbis olyan entitásnak látják, amely felelős e keretek fenntartásáért és megőrzéséért. Hobbes híres műve, a Leviathan, vagy Hegel államelméleti gondolatai lehetnek e felfogás szimbólumai. Más szerzők nem tekintik az államot olyan jelentős szereplőnek, mint az előbbiek, sőt a társadalmi lét egyes területei kapcsán az állami befolyással szemben foglalnak állást, és annak korlátozása mellett érvelnek. A klasszikus liberalizmus szerzői, akikre jelentős befolyást gyakorolt a szabadság gondolata és annak gazdasági vetületei – mint például Wilhelm Humboldt –, a civil társadalom és a politikai szféra, valamint ezzel párhuzamosan a magán- és a közügyek szétválasztását javasolták. Az államnak ezt a „relativizálását” a marxisták, a pluralisták és napjaink neoliberaisai is folytatták, és komoly kísérleteket tettek olyan elméletek kidolgozására, amelyek alkalmasak lehetnek az állam hagyományos, a nyugati politikai gondolkodásban betöltött szerepének megkérdőjelezésére.

Az természetesen fontos kérdés, hogy ebben az évszázados vitában vajon melyik megközelítés lehet helyes, de ennek vizsgálata nagyon távol vezetne minket té-

mánktól, és ezért nem is kívánja ezt megválaszolni. Számunkra az előbbiek más okból fontosak, azt jelzik ugyanis, hogy az állam kifejezéshez számos eltérő jelentés és értelmezés kapcsolódhat, és ez nagyon gyakran az adott szerző kifejezett vagy rejtett politikai szándékaitól függ. Ez lehet a fő oka annak, hogy az állam jelenségének kutatása miért vált a társadalomtudományok egyik igen bonyolult problémájává, és valószínűleg emiatt is jelentek meg ellentmondások és félreértések az állam fogalmával kapcsolatban. Az előbbiek után talán nem szükséges különösen hangsúlyozni, hogy csak a tudományos önkorlátozás és a pontos módszertan kínálhat megfelelő kiutat a társadalomtudományi kutatás, politikai szándékok és rejtett értékítéletek összekeveredéséből, mely az állam vizsgálata során megjelenhet.⁷

Bizonyára nem véletlen, hogy a XIX. és XX. század fordulójának kiemelkedő gondolkodói több kísérletet is tettek a modern állam természetének megértésére. A német elméleti gondolkodásban Georg Jellinek és Max Weber munkássága kimerítően foglalkozott az állam jelenségével, elkülönítve egymástól a modern államot és az államiság korábbi formáit. Mindkét szerző jelentősen hozzájárult a modern állam elméletének kidolgozásához, ez segíthet minket a modern állam ideáltípusának vizuálásában. A jelen kutatás céljainak eléréséhez nélkülözhetetlen a modern állam ideáltípusának meghatározása, mivel annak összevetése a „globális kormányzás” jelenségével megkönnyítheti az előzőekben felvetett kérdések megválaszolását.⁸

Az elemzés kiindulópontjaként érdemes Weber megállapításait felidézni. Érvelése szerint ugyanis szociológiai szempontból a modern állam legfontosabb jellemzője az erőszak sikeres monopolizálása. Azaz weberi értelemben a modern állam egy olyan területileg behatárolható politikai szervezet, amely a legitím erőszak monopóliumával bír.⁹ E pontnál Weber az erőszak monopóliumát a középkori királysá-

⁷ Az előbbi problémák miatt e tanulmány Max Weber módszertani elveit kívánja követni. Weber szerint 1) a kutatóknak a kutatás során mindig el kell választania a leíró állításokat a „kemény” értékítéletektől; és 2) nagyon precízen kell megállapítania a kiindulópontjait, azaz megállapításainak forrását és viszonyát a kutatás általános kérdéseivel. Továbbá a tanulmány Weber ideáltípus-koncepciójára is támaszkodik, mivel a modern állam ideáltípusának megalkotásával a kutatást kívánja jelentősen megkönnyíteni. Max Weber: *The Meaning of 'Ethical Neutrality' in Sociological and Economic Sciences*. In: Max Weber: *The Methodology of Social Sciences*. The Free Press, New York, 1949, pp. 1–50; Max Weber: 'Objectivity' in *Social Science and Social Policy*. In: Max Weber: *Uo.* 50–112. o.

⁸ A német általános államelmélet kialakulásáról lásd Olivier Jouanjan: *Carl Friedrich Gerber et la constitution d'une science du droit public allemande*. In: Olivier Beaud – Patrick Wachsmann (eds.): *La science juridique française et la science juridique allemande de 1870 à 1918* Presses universitaires de Strasbourg, Strasbourg, 1997, pp. 11–14.; Péterfi Zoltán: *Természettjog – államtudomány. Eszméletörténelmi, rendszer- és módszertani alapok*. Szent István Társulat, Budapest, 1998, 25–43. o.

⁹ A weberi felfogás eredetéről lásd Cserne, Péter: *From law to Social Science and Back Again – the First Step. Remarks on the Juristic Origin of Some Weberian Concepts*. In: H. Szilágyi István – Paksy Máté (szerk.): *Ius unum, lex multiplex. Liber amicorum studia Z. Péterfi dedicata*. Szent István Társulat, Budapest, 2005, 463. o.

gok és más fragmentált, valamint személyhez kötődő hatalomgyakorlási mechanizmusokkal állítja szembe. Tehát e felfogás a modern államot olyan politikai szervezetként határozza meg, amely legitím módon alkalmazza az erőszakot a racionális jogrendszer és a bürokrácia segítségével annak érdekében, hogy megvalósítsa céljait. Weber álláspontja tehát a koncentrált, de legitím hatalom fontosságát emeli ki a modern állam vonatkozásában. A következő kérdés az, hogy hogyan és milyen formában tudja a modern állam ezt a koncentrált hatalmat gyakorolni, és valójában miben tér még el a modern állam az államiság korábbi történeti formáitól.

E kérdésekre Jellinek opus magna kínál átfogó elméleti válaszokat.¹⁰ Jellinek felfogása szerint a középkori és a késő középkori politikai gondolkodást mélyen meghatározó monarchia alapelve a modern állam vonatkozásában elveszti érvényességét. Ez az alapelv dióhéjban annyit jelent, hogy a teljes állami hatalom a monarcha személyében egyesül, és ennek következtében ő az egyetlen szuverén a monarchiában. E ponton a szuverenitás a teljhatalom, azaz a korlátozás nélküli hatalom szinonimája, azonban Jellinek szerint ez nem több mint egy fikció, amelynek nincs semmilyen kapcsolata a valósággal.¹¹ A középkori állammal ellentétben a modern államot az alkotmányosság alapelveivel lehet jellemezni.

Az alkotmányosság koncepciójának legfontosabb jellemzői az autonómia és az önkorlátozás.¹² Az autonómia ebben az értelemben az alkotmány módosításának külső körülményektől független lehetőségét jelenti, azaz lényegében azt, hogy a modern állam a berendezkedését bizonyos alkotmányos eljárások alapján maga alakíthatja. Ebben a tanulmányban az önkorlátozás kérdésköre azonban nagyobb jelentőséget kap, mint az autonómia előbbiekben bemutatott fogalma. Jellinek ugyanis jelzi, hogy az ő felfogásában a szuverenitás az alkotmányos hatáskörök gyakorlásával egyenértékű, és ezért a szuverenitás, mivel a jog keretei között történik, már nem teljhatalmat jelent, mint a korábbi korokban. Tehát a jogrend valójában magába olvasztja a szuverén állam fogalmát, és ezért az állam jogi szempontból a jogrenddel válik azonossá, vagy pedig akár a teljes jogrendet is felfoghatjuk államként. Azaz a modern államot szükségképpen korlátozza saját alkotmányos berendezkedése és az azon alapuló jogrendje. Jellinek szerint az önkorlátozás, azaz a jogállamiság, tehát egyike azoknak a legfontosabb jellemzőknek, amelyek megkülönböztetik a modern államot a korábbi történeti típusoktól, például a görög polisztól vagy a középkori királyságtól. Összegezve: a jogrendszer önkorlátozó funkciója miatt a jog kiemelt szerepet kap a modern állam fogalmában.

¹⁰ Georg Jellinek: Allgemeine Staatslehre. Verlag von O. Harring, Berlin, 1914

¹¹ Eric Maulin: La théorie de l'Etat de Carré de Malberg. P.U.F., Paris, 2003, p. 52.

¹² Uo. 51–56., 78–88. o.

Az önkorlátozás vizsgálatával valójában a modern állam lényege tűnik elő, hiszen az előbbi elméleti eredmények fényében a modern állam megkülönböztető jellegzetessége a kormányzati vagy állami hatalom korlátozott természete, összehasonlítva a korábbi államtípusokkal. Az alapvetően személytelen jogrendszer és különösen a közjogi garanciák adják a keretet ehhez a belső önkorlátozáshoz. Tehát a modern állam ideáltípusának középpontja a jogrend és annak új történelmi szerepe, mivel a racionális és részleteiben kidolgozott jogrend segítségével a modern állam a szuverén hatalom belső korlátozásának lehetőségét kínálta a modern kori történelemben.¹³

„Globális kormányzás”: egy új változó

A modern állam ideáltípusának előbbi rövid bemutatása után egy olyan jelenséggel kell közelebbről megismerkednünk, amely szorosan kapcsolódik napjaink globális világának átalakulásához. Ez a jelenség az úgynevezett „globális kormányzás”, amely fontos következményeket rejthet magában a modern állam XXI. századi jövőjének nézőpontjából.

A „globális kormányzás” napjaink nemzetközi kapcsolatokról szóló szakirodalmának egyik legújabb és legtöbbet idézett fogalma. Különböző szerzők próbálják felhasználni ezt a fogalmat arra, hogy segítségével illusztrálják a nemzetközi viszonyok jelenlegi átalakulását.¹⁴ De a fogalom maga ennek ellenére is meglehetősen képlékeny, mivel a kutatók a legtöbb esetben eltérő jelentéseket társítanak hozzá.¹⁵ A „globális kormányzás” e versenyző és eltérő meghatározásai számos kérdést felvetnek, és egy közös értelmezés vagy akár egy közös nevező megteremtése is nagyon komplikáltnak tűnik. Emiatt ez a tanulmány kizárólag a „globális kormányzás” bizonyos dimenzióira koncentrálna anélkül, hogy kísérletet tenné átfogó meghatározás kidolgozására.

Az első kulcspontról alapvetően történelmi jellegű. Vajon van-e a „globális kormányzásnak” bármilyen történelmi előképe, vagy pedig teljesen új jelenség, amely

13 Carl J. Friedrich: *Limited Government. A Comparison*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1974, pp. 13–23; Sajó, András: *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*. Central European University Press, Budapest, 1999, pp. 205–223.

14 A kifejezeten a „globális kormányzás” témájával foglalkozó, már több mint egy évtizede működő *Global Governance* című folyóirat cikkei jól példázhatják a fogalom sokrétű felhasználását és eltérő jelentésértelmezéseit.

15 A történelmi megközelítés példáját lásd Majid Tehranian: *Globalization and Governance: an Overview*. In: Esref Aksu – Joseph A. Camilleri (eds.): *Democratizing Global Governance*. Palgrave, New York, 2002, pp. 3–27; Az analitikai felfogást pedig kiválóan illusztrálja James N. Rosenau: *Toward an Ontology for Global Governance*. In: Martin Hewson – Timothy J. Sinclair (eds.): *Approaches to Global Governance Theory*. SUNY Press, New York, 1999, pp. 287–301.

a kétpólusú világrend összeomlása nyomán jött létre? Egyes szerzők szerint¹⁶ a „globális kormányzás” minőségileg is új jelenség, amely korunk globális körülményeinek hatására alakult ki. E szerzők azonban arra is utalnak, hogy a „globális kormányzás” bizonyos előzményei már a kétpólusú berendezkedés folyamán is megjelentek. A kétpólusú világrend kormányközi berendezkedésének – ezt „nemzetközi kormányzásnak” nevezték – legfontosabb jellemzője volt, hogy államok és más nemzetközi szereplők viselkedését egy alapvetően nem hierarchizált hálózaton keresztül szabályozta.¹⁷ A „nemzetközi kormányzás” e hierarchiától mentes működése akár előre is jelezte a jelenkori „globális kormányzás” egyik fontos tulajdonságát, a kétpólusú világpolitikai környezet váratlan és gyors szétesése azonban a vasfüggöny lebontása után próbatételekkel állította szembe ezt a berendezkedést. Továbbá mind az elmúlt évtizedek digitális forradalma, mind pedig a gazdasági globalizáció olyan megpróbáltatást jelentett, amely szintén szükségessé tette egy új kormányzási berendezkedés kialakítását.¹⁸

Más nézőpontból azt is felismerhetjük, hogy napjaink nemzetközi viszonyainak alapvető feltételei, azaz e viszonyok ontológiája alakult át drámaian az elmúlt években. James Rosenau véleménye szerint korunk „fragmegratív”¹⁹ dinamikái, amelyek a felgyorsult változásra és a politikai tekintély általános felbomlására épülnek²⁰, szükségessé teszik a nemzetközi szintű kormányzásról vallott nézeteink át-gondolását. Az ilyen ontológiai szintű változások miatt a „globális kormányzás” kialakulása, amely a megváltozott viszonyokhoz adaptált új együttműködési és döntéshozatali rendszer kiépítését jelenti – akár mint elméleti fogalom vagy egy létező berendezkedés –, elkerülhetetlennek tűnik.

A „globális kormányzás” kialakuló berendezkedése kis részben tehát magában rejtji a korábbi nemzetközi rezsim egyes elemeit, mint például az előbbieken említett hierarchianélküliséget. A korábbi rendszerrel szemben azonban „a globális

¹⁶ Tanja Brühl – Volker Rittberger: i. m. 1–47. o.

¹⁷ Uo. 2. o.

¹⁸ Uo.

¹⁹ A „fragmegratív” kifejezést James Rosenau fejlesztette ki, definíciója szerint a fragmegratív „egy olyan összezetett kifejezés, amely képes lehet arra, hogy egyetlen szóban megragadja a fragmentáció–integráció, lokalizáció–globalizáció és decentralizáció–centralizáció feszültségeit, amelyek annyira áthatják napjaink világát, hogy még akár azt is lehetne mondani, hogy korunk inkább a »fragmegratív«, mint a globalizáció kora [...], továbbá ezeket a »fragmegratív« dinamikákat az egyéntől a lokális közösségeken és nemzetállamokon keresztül egészen a globális rendszerig észlelhetjük.” James N. Rosenau: *Stability, Stasis, and Change: A Fragmenting World*. In: *The Global Century: Globalization and National Security*. Vol. I. National Defense University, Washington D. C., 2001, p. 129. További részletek James N. Rosenau (1999): i. m. 293–295. o.

²⁰ Lásd részletesen James N. Rosenau: *Governing the Ungovernable: The Challenge of a Global Disaggregation of Authority*. Paper presented at the Annual Meeting of the International Society for New Institutional Economics. Tucson, September 30–October 3, 2004.

kormányzást az államok csökkenő jelentősége és a nem állami szereplők megnövekedett szerepe határozza meg²¹, továbbá különleges többszintű kormányzati berendezkedésként működik. Ebben a többszintű berendezkedésben új döntéshozatali szintek jelennek meg a hagyományos szintek (állami és nemzetközi) mellett, mint például a globális, szupranacionális vagy éppen a szubnacionális (hely vagy regionális) szint.²² Tehát a Rosenau által ontológiai nevezett „fragmegratív” dinamikák és hagyományos politikai döntéshozatali központok felbomlása²³ miatt a „globális kormányzást” történelmileg új és sui generis jelenségnek tekinthetjük.

A következő kérdés már a „globális kormányzás” működésére irányul: melyek a legfontosabb szereplők ebben a nem hierarchizált hálózatban, és valójában hogyan is működik? Brühl és Rittberger megállapításai szerint a „globális kormányzás” működését a szereplők speciális triáza határozza meg. E triász lényegében háromszöget alkot, amelynek sarkaiban a szereplők három nagyobb csoportja helyezkedik el: 1. az államok és a nemzetközi kormányzati szervezetek²⁴; 2. a piac erői²⁵; és 3. a civil társadalom különféle formációi.²⁶ Napjainkban a nemzetközi életet és politikát tehát az előbbi háromszög határozza meg, és valójában az e háromszög szereplőinek interakciói adják a „globális kormányzás” tartalmát.

Mi lehet a „globális kormányzás” tartalma? Összhangban bizonyos elméleti megfontolásokkal, megállapíthatjuk, hogy a kormányzás célja mindig egy meghatározott társadalmi-politikai berendezkedés kereteinek fenntartása.²⁷ Azaz a kormányzás mint politikai cselekvés középpontja a társadalmi együttélés biztos kereteinek garantálása, amelynek fő eszköze a kiszámítható jogrendszer működtetése és a hatékony politikai mechanizmusok megteremtése lehet. Továbbá a kormányzás más közösségi feladatok megvalósításában is szerepet kaphat, mint például a lakosság fizikai biztonságának megteremtése, a jövedelmek újraelosztása vagy éppen a környezetvédelem.²⁸ Tehát a kormányzás alapvetően aktív és passzív kor-

21 Tanja Brühl – Volker Rittberger: i. m. 2. o.

22 Uo.

23 Rosenau meglátása szerint napjaink globális kapcsolatainak analitikai egységei már nem az államok, a tekintély különféle körei (spheres of authority; SOA). Ezek lehetnek egyebek között különféle érdekcsoportok, cégek, civilszervezetek és még akár államok is. James N. Rosenau (1999): i. m. 295–297. o.

24 Nemzetközi kormányzati szervezetek (International governmental organizations; IGOs) például az ENSZ, az ENSZ szervei és más kormányközi szervezetek nemzetközi hatáskörrel és céllal.

25 Transznacionális és multinacionális vállalatok, továbbá a nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi rendszer fenntartásán dolgozó szervezetek (IMF, Világbank, WTO).

26 Nem kormányzati szervezetek (NGOs) és különféle transznacionális társadalmi mozgalmak.

27 Michael Oakeshott: On Being Conservative. In: Michael Oakeshott: Rationalism in Politics and Other Essays. Liberty Press, Indianapolis, 1991, pp. 422–434.

28 Tanja Brühl – Volker Rittberger: i. m. 6. o.

mányzati tevékenységek összességéből áll, és a mindenkori működése az adott történelmi szituáció tennivalóival párhuzamosan alakul ki.

Az vitathatatlan, hogy a globális kapcsolatok valamiféle rendszere hozzájárulhat az úgynevezett kormányzási célok (governance goals) globális léptékű megvalósításához. Azi azonban ki kell emelni, hogy jelen tanulmány számára az előbbiekből a leglényegesebb megállapítás az, hogy a „globális kormányzás” lényegében az említett szereplők olyan összműködése, amely megkönnyítheti a különféle, legáltalánosabb értelemben vett kormányzási célok (például a nemzetközi rendszer stabilitása vagy a világgazdaság működési zavarainak elhárítása) globális szintű megvalósítását. Tehát a „globális kormányzás” dinamikus folyamat, amely a szereplők összjátékára – együttműködésére vagy versengésére – épül, és általános kormányzási célok megvalósítására irányul.

A továbbiakban az előbbi analitikus modellt érdemes jobban szemügyre venni. Brühl és Rittberger a szereplők három nagy csoportjáról ír, ha azonban eltérő nézőpontból tekintünk erre a kérdésre – azaz megváltoztatjuk az elemzés szintjét –, akkor némiképp leegyszerűsíthetjük ezt a meglehetősen bonyolult képet. Vajon tényleg lényegi a különbség az államok, nemzetközi kormányzati szervezetek és a civil társadalom szereplői, azaz a háromszög két ellentétes sarka között? Ha a politikaelmélet arisztotelészi öröksége alapján vizsgáljuk az előbbi kérdést, akkor könnyű olyan közös elemet találni, amely összeköti a szereplők e két csoportját.²⁹ Ha ugyanis a politikát a közügyekkel való foglalkozásként és a közérdek megvalósítására irányuló tevékenységként fogjuk fel, akkor a háromszög előbbi két csoportját minden további nélkül hasonlóknak vagy akár azonosnak is tekinthetjük.³⁰ Mind az államok és nemzetközi szervezeteik, mind pedig a civil társadalom szereplői politikai célok megvalósítására törekuszenek, és ez minden esetben a közérdek bizonyos mértékű figyelembevételével történik. Az államok és nemzetközi szervezeteik saját politikai érdekeiket követik, míg a nem kormányzati szervezetek is annak érdekében próbálják meg céljaikat megvalósítani, hogy a különféle politikákat vagy akár az egész társadalmat formálják. Lényegében tehát olyan szereplők, akiket a globális szintűen a politikai irányít.

Tehát az államok és a civil társadalom arisztotelészi értelemben e szempontból akár azonos is lehet, mivel mindig a közérdek valamilyen dimenziója felé orientálódnak és annak megvalósításáért dolgoznak – azaz lényegében kormányzási célokat tűznek ki. Kijelenthető, hogy a két csoport cselekményeinek összessége alkotja a „globális kormányzás” politikai dimenzióját. Természetesen ez a politikai

²⁹ Aristotle's Politics (transl. by Benjamin Jowett). Book One, Part I. Book Three, Part VII.

<http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.html>.

³⁰ Jan Aart Scholte: i. m. 175. o.

dimenzió meglehetősen töredékes a politika általános diverzitása miatt (a közérdekről az emberi történelem során mindig vita folyt, és számos versengő felfogás jelent meg, valamint valószínűsíthető, hogy ez a jövőben sem lesz másként), és ezért egyáltalán nem ajánl számunkra zavartalan és kiegyensúlyozott képet. A politikai dimenzió képe sokkal inkább egy modern expresszionista festményre hasonlít, amelynek nincsen meghatározott középpontja, mivel dinamikáit az intenzív belső feszültség uralja.

A politikai dimenzióval szemben a különféle gazdasági szereplőket és tevékenységüket megjelenítő piaci erőket tekinthetjük a „globális kormányzás” gazdasági dimenziójának. Ez a gazdasági oldal alapvetően különbözik a politikai dimenziótól, mivel a piaci erőket a globális szinten elsődlegesen irányító gazdasági érdeket egy ponton könnyedén szembe lehet állítani a politikával.³¹ Mint már említettük, jelen kutatásban a politikát olyan tudatos tevékenységnek fogjuk fel, amelynek célja, hogy a különféle állami tevékenységeket a közérdek felé irányítsa, azaz lényegében a politikát olyan társadalmi gyakorlatnak tekinthetjük, amely arra törekszik, hogy az egész közösség érdekeit figyelembe vegye. Pontosan ez az az ok, amely miatt a gazdasági érdek működése alapvetően eltér a politikától. A gazdasági tevékenység ugyanis mindig partikuláris abban az értelemben, hogy egy gazdasági szereplő saját érdekét – leginkább a profit növelését – képviseli, és nem a közösségét. Természetesen a gazdaság és a politika szférája számos esetben kapcsolatba kerülhet egymással, vagy akár még át is fedheti egymást, gondoljunk például a lobbikra vagy a gazdasági és a magánszektor közötti együttműködés technikáira, de összességében meg kell állapítani, hogy a két terület belső logikája eltérően működik.

A gazdasági élet előbbi partikularitását már pontosan felismerte Adam Smith, amikor a „láthatatlan kéz” jelenségéről írt.³² Smith ezt a jelenséget alapvetően optimistán közelítette meg, mivel az remélte, hogy az egyéni gazdasági döntések csendes aggregációján keresztül a piac képes lehet megkönnyíteni a közös célok elérését. Az első világháború utáni időszak eseményei több közgazdász szemében is fontos kérdéseket vetettek fel az elmélete kapcsán, és e közgazdászok a kormányzatok jelentősebb gazdasági beavatkozása mellett érveltek.³³ Ez vita a mi nézőpontunkból újra rámutatott a gazdaság és a politika alapvető eltéréseire.

31 Egyes szerzők – általában nem „mainstream” szerzők a neoliberais felfogás szerint – erőteljesen érvelnek a politika és a gazdaság lényegi megkülönböztetése mellett. Lásd többek között Carl Schmitt: *The Concept of the Political*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 1996, p. 23.; Thomas Molnar: *L'hégémonie libérale*. L'Age d'Homme, Lausanne, 1992.

32 Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Oxford University Press, Oxford–New York, 1993, pp. 291–292.

33 Nicholas Kaldor: *Keynesian Economics after Fifty Years*. In: David Warwick – James Trevithick (eds.): *Keynes and the Modern World*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983, pp. 1–6.

Napjaink globális világában a gazdasági érdek partikularitása erősen megjelenik az úgynevezett „washingtoni konszenzusban”³⁴ megfogalmazott dereguláció, liberalizáció és privatizáció általános jelszavaiban.³⁵ Ezt az „általános promóciót” ideológiai szinten az úgynevezett neoliberais gondolkodók vezették³⁶, és e hívószavak valójában egy olyan globális piacgazdaság megteremtése irányába mutatnak, ahol a gazdasági szereplők sokkal hatékonyabban érvényesíthetik partikuláris érdekeiket, mint előtte bármikor. A nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi intézmények – mint például a WTO, IMF, Világbank – és gazdasági lobbik jelentősen elősegítették az előbbieket megjelenését és térnyerését a közgondolkodásban, valamint a nemzeti politikákban.

Érdemes e ponton összefoglalni az eddigi megállapításokat. Az elmúlt két évtizedben a nemzetközi kapcsolatok újabb berendezkedése alakult ki, amely a korábban meghatározó „nemzetközi kormányzás” rendszerének helyére lépett. Ez a „globális kormányzás”, amely mint együttműködési és döntéshozatali rendszer talán alkalmasabb lehet arra, hogy korunk igen összetett problémáira adekvát válaszokat találjon. A „globális kormányzás” berendezkedése többszereplős: államok és a nemzetközi szervezetek, a piac erői, valamint a globális civil társadalom. A szereplők sokszínűsége ellenére is ki kell emelni, hogy e rendszernek két alapvetően eltérő dimenziója van – a politikai és a gazdasági dimenzió –, és e két oldal megkülönböztetése a működésüket meghatározó belső logika természetének eltérésein alapul. A társadalom nézőpontjából a gazdasági dimenzió kizárólag partikuláris érdekeket jelenít meg, azaz a gazdasági szereplők érdekeit, szemben a politikai dimenzió általános és átfogó törekvéseivel. Továbbá arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a gazdasági dimenzió egységesebb és koherensebb, mint a politikai, leginkább a növekvő globális kölcsönös gazdasági függés és a neoliberális, alapvetően gazdaságközpontú ideológia széles körű elterjedése és recepciója miatt.

Lényegében úgy összegezzük, hogy a politikai és a gazdasági dimenzió folyamatos interakciója határozza meg a globális döntéshozatal kimenetelét és eredményeit. Korunk már bemutatott „fragmegratív” dinamikái következtében ez a két alapvetően eltérő dimenzió egyszerre versenyez és működik együtt különféle szinteken. Ez az ok, amely miatt a külső szemlélő számára a „globális kormányzás” a politika és a gazdaság meglehetősen nehezen áttekinthető és zavaros örvénylésének tűnhet.

34 Tanja Brühl – Volker Rittberger: i. m. 37. o.

35 Bizonyos tendenciák és katonai szolgáltatások magánkézbe kerülését és ennek lehetséges veszélyeit mutatja be Pap András gondolatébresztő írása. Pap András László: Közbiztonság magánkézben? Állam- és Jogtudomány, 2007/2., 247–271. o.

36 James H. Mittelman: Whither Globalization? The Vortex of Knowledge and Ideology. Routledge, London, 2004, pp. 47–55.

Következtetési lehetőségek

Charles-Louis Montesquieu, az egyik legjelentősebb modern francia gondolkodó megállapítása szerint csupán egyetlen állandó eleme van az emberi történelemnek: a változás.³⁷ Ez az éleslátó megállapítás kiválóan összefoglalja e tanulmány utolsó részének legfontosabb megállapításait. Mindenekelőtt, kiindulópontként azt kell kiemelni, hogy a modern állam nem tekinthető az államiság sem végső, sem örökös formájának, mivel egy meghatározott történelmi időszakban és annak egyedi történelmi környezetében alakult ki. A szakirodalomban a modern állam megszületését általában a polgárság felemelkedésével és a kapitalizmus kialakulásával kötik össze, és ezért megállapítható, hogy egy olyan jogi-politikai berendezkedés iránti igényt testesített meg, amely elismeri és tiszteletben tartja az egyéni jogokat, mint például a tulajdonjogot vagy a lelkiismereti szabadságot, továbbá lehetővé teszi a piaci alapú gazdasági tevékenységet.

Mindenképpen észre kell venni azonban azt, hogy napjaink hidegháború utáni világa jelentősen különbözik attól a polgári kortól. A két világháború és az amerikai–szovjet bipolaritás összeomlása – amelyet a nemzetközi kapcsolatok kopernikuszi fordulataként is értelmezhetünk – lépésről lépésre megváltoztatta e polgári világot és annak nemzetközi környezetét. A világpolitika előbbi átalakulásával párhuzamosan ugyanis a nemzetközi kapcsolatok jelentősen felgyorsultak, és az előbbieken már bemutatott új szereplők és ontologikus változások által gerjesztett „fragmegratív” dinamikák következtében egyre kiszámíthatatlanabbá váltak. Mindezekből az következik, hogy elkerülhetetlen a modern állam ideáltípusának összehasonlítása a „globális kormányzás” korábban elemzett jellemzőivel, mivel sem az államok, sem a kormányközi alapokon létrejött nemzetközi szervezetek nem menekülhetnek el a nemzetközi környezet előbbi változásainak következményei elől.

Mint azt már korábban láttuk, a szuverén jogrendszer a modern állam létezésének előfeltétele, mivel képes a kormányzati hatalom önkényes gyakorlását korlátozni. Ezért a legfontosabb kérdés az, hogy vajon a „globális kormányzás” jelenlegi állapota bármilyen módon befolyásolja-e a szuverén jogrendszert. Az előbbi kérdésre adott pozitív válaszhoz jelentős elméleti következmények kapcsolódhatnak, másrésztől azonban, ha azt állapítjuk meg, hogy a „globális kormányzásnak” gyakorlatilag nincs hatása az állami jogrendre, akkor ez azt jelentheti, hogy a modern állam középpontja érintetlen maradhat.

Első pillantásra az előbbi probléma politikai megközelítése tűnhet kézenfekvőnek. Mint azt már korábban láttuk, a „globális kormányzás” politikai dimenziója államok-

³⁷ Charles-Louis Montesquieu: *The Spirit of the Laws*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992, p. 5.

ból és nemzetközi szervezetekből áll, és az előbbieket politikai döntéseinek egy része természetesen nemzetközi megállapodások keretében jogi formában is kifejeződik, míg a globális civil társadalom különféle aktorai szintén aktívak lehetnek egyes nemzetközi megállapodások létrehozatalában és működtetésében. Az is egyértelmű, hogy a nemzetközi szerződések bizonyos területeken korlátozzák a szuverenitást – erre az emberi jogi szerződések többrétegű hálózata jó példa lehet.³⁸ A különféle regionális politikai és jogi integrációs törekvések szintén hasonló következményekkel járhatnak. Tehát megállapíthatjuk, hogy az államközi együttműködés – attól függetlenül, hogy nemzetközi-e, vagy regionális – a közjog vagy bizonyos esetekben a külkereskedelmi jog területein korlátozhatja a szuverenitást.³⁹ Ez azonban minden esetben csak a résztvevő állam vagy államok akaratából történhet meg, mivel napjainkban az államközi együttműködés még kizárólag kormányközi alapon zajlik. A számos kormányközi garancia miatt – a tárgyalások egyoldalú berekesztésétől a szerződésekhez fűzött fenntartások kifinomult rendszeréig – az államok képesek saját érdekeiket megvédeni. Azt láthatjuk tehát – természetesen csak fő szabályként –, hogy az államok csak akkor adják fel szuverenitásuk bizonyos elemeit, ha az számukra politikailag hasznos és megéri. Az előbbieket alapján kijelenthető, különös tekintettel a kormányzati támogatás szükségességére, hogy a „globális kormányzás” politikai dimenziója nem befolyásolja alapvetően a modern állam ideáltípusát.

Vajon a „globális kormányzás” gazdasági dimenziója szintén fontos lehet az előbbi kérdésnél? Gunther Teubner munkásságának egyes meglátásai azt jelzik, hogy e kérdés mellett nem lehet egyszerűen továbblépni.⁴⁰ Teubner gondolatmenetét követve felismerhetjük, hogy az egyre növekvő kölcsönös világgazdasági függőséggel párhuzamosan megjelent egy új globális jogrendszer (global law) is. E minőségileg is új jogi jelenség létezése még akár arra is alkalmas lehet, hogy átformálja a jogi szuverenitásról a XIX. századi politikai gondolkodás hatására bennünk megszilárdult képet, mivel Teubner szerint „... a globális jogrendszer legfontosabb tulajdonsága a politikai és intézményi háttér hiánya és szoros kapcsolata a társadalmi-gazdasági folyamatokkal”⁴¹.

Azaz a globális jog forrása nem a kormányzatok akarata, amint az a nemzetközi és szupranacionális jog esetében megállapítható, hanem a globális gazdasági szereplők igényei. Tehát a globális jog – annak ellenére, hogy a határai folya-

38 Részletesen lásd Thomas G. Weiss – David P. Forsythe – Roger A. Coate: *The United Nations and Changing World Politics*. Westview Press, Boulder, 2004, pp. 143–144.

39 Az Európai Unió szupranacionális jogrendje természetesen kivétel az előbbi általános megállapítás alól.

40 Gunther Teubner (ed.): *Global Law Without a State*. Dartmouth, Aldershot etc., 1997 [1997a]

41 Gunther Teubner: *Global Bukovina: Legal Pluralism in the World Society*. In: Gunther Teubner (ed.): *Uo. 4. o.* [1997b]

matosan mozgásban vannak, mivel a gazdasági fejlődéssel összhangban nagyon gyorsan jelenhetnek meg benne új területek⁴² – általánosságban független a nemzeti jogalkotástól. Számos jogi vagy „proto jogi” (azaz a jog sajátosságait több ponton osztó, de a hagyományos felfogás szerint jognak mégsem tekinthető) terület kapcsolódik hozzá, amelyek közül példaként kiemelhetjük a *lex mercatoriat* (azaz a nemzetközi kereskedelmi ügyletek jogát), a multinacionális vállalatok szervezeti szabályzatait, a nemzetközi munkajogot (*lex laboris internationalis*) és a különféle nemzetközileg használt szabványokat és szakmai kódexeket.⁴³ A globális jog tehát a gazdasági szféra érdekeit alakítja át jogi szabályokká, és a társadalmi-gazdasági folyamatokkal való szoros kapcsolata, valamint a hagyományos politikától való függetlensége miatt a „globális kormányzás” korábban már bemutatott gazdasági dimenziója „jogi képviselőjeként vagy megjelenítőjeként” is lehet rá tekinteni.

Vajon az előbbieken felvillantott globális jognak van-e bármilyen jelentősége a jogi szuverenitás szempontjából? Noha egy részletes válasz erre a kérdésre nyilvánvalóan sokkal elmélyültebb kutatást igényel, mégsem túl összetett feladat két összefüggés felismerése. Egyrészt a globális jog azért lehet releváns a szuverenitás nézőpontjából, mert a multi- vagy transznacionális vállalatok a legtágabban felfogott *lex mercatoria* szabályait felhasználva könnyedén „kiléphetnek” egy adott állam joghatósága alól a különféle nemzetközi kereskedelmi szervezetek által felügyelt választottbíróóságok vagy egyéb alternatív vitarendezési eljárások segítségével. Azaz az egész globáliszt körülölelő nagyvállalatok elkerülhetik bizonyos nemzeti jogszabályok vagy egyéb előírások alkalmazását a globális gazdasági jog szabályai segítségével – különös tekintettel a határokon átívelő befektetési ügyekre. A gazdasági ügyek vonatkozásában tehát a kormányzatok egyáltalán nem lehetnek biztosak abban, hogy képesek szabályozni a piac szereplőinek viselkedését, még ha ők igen nagy hatást gyakorolhatnak is a nemzeti gazdaságokra. Az elmúlt évtizedek pénzügyi válságai és a fejlődő országokban gyakorolt befektetési módszerekhez kapcsolódó viták pontosan illusztrálhatják az előbbieket. Úgy fest tehát, hogy a hagyományos jogi szuverenitás nem tűnik alkalmasnak arra, hogy lehetővé tegye a globális gazdaság történéseinek minimális közérdek alá rendelését.

Másrészt azt is megállapíthatjuk, hogy a globális jog egy másik irányból is képes hatni a nemzeti jogrendszerre. Amint korábban láthattuk, a multinacionális vállalatok belső működési rendje egyike lehet a globális jog most kialakuló területeinek.⁴⁴

42 Uo. 3–28. o.

43 További részletek Gunther Teubner: *Breaking Frames. Economic Globalization and the Emergence of lex mercatoria*. *European Journal of Social Theory*, 2/2002., p. 206.

44 További részletek Peter T. Muchlinski: *Global Bukovina Examined: Viewing the Multinational Enterprise as a Transnational Law-Making Community*. In: Gunther Teubner (ed.) (1997a): i. m. 79–108. o.

E jogterület elsődlegesen különféle vállalkozói „magatartási kódexekre” és az anyavállalat és a leányvállalatok közötti szerződéses viszonyok rendszerére épül. A szakirodalom szerint alapvetően „proto jogi” jellegű, mivel noha ezekhez a belső vállalati rezsimekhez jelentős alkalmazásbeli konzisztencia és általánosság kapcsolódik, mégsem lehet azt állítani, hogy az összes szereplő maradéktalanul elismerné őket. Egy adott „magatartási kódexet” alkalmazhat például a vállalatok egy csoportja, de az valószínűtlen, hogy a globális üzleti közösség összességében és egyöntetűen elfogadná.⁴⁵

Nagyon fontos azonban azt is látni, hogy számos olyan csatorna létezik, amelyeken keresztül az előbbi „proto jogi” normákat a nemzeti jogrendszerbe át lehet ültetni. Ma már közhelynek számít például az a megállapítás, hogy a különféle vállalati lobbik jelentősen befolyásolják a nemzeti jogalkotást, és így a lobbik és egyéb szakmai támogatást nyújtó tevékenységek ernyője alatt számos olyan norma behatol a jogrendszerekbe, amelyek a gazdasági gyakorlat folyamán alakultak ki. Az üzleti hat-terű szabályok csendes beáramlása a jogrendszerekbe bizonyos szintig már átalakította a nemzeti jogrendek tartalmát az elmúlt évtizedekben. Az üzleti életre vonatkozó jogalkotást és közigazgatási aktusokat tehát jelentősen befolyásolhatják a gazdasági szereplők – például beruházási és adózási problémákhoz kapcsolódó esetekben, vagy a magánjog kereskedelmi tranzakciókhoz kapcsolódó területein.

Az előbbi gondolatmenetet lezárva e tanulmány egy alapvető következtetést fogalmaz meg. A jelenlegi globális feltételek között a jogi szuverenitás, amely valaha a modern állam esszenciája volt, korunk nemzetközi környezetében lassan és folyamatosan halványul, illetve erodálódik. A globális gazdasági szereplők, azaz a multinacionális és transznacionális vállalatok, amelyek egyértelműen a „globális kormányzás” gazdasági dimenziójának legfontosabb entitásai, fokozatosan elkezdtek kilépni a nemzeti jogrendek joghatósága alól. Más esetekben pedig ugyanezek a szereplők saját érdekeik érdekében gyakran befolyásolják a nemzeti jogrendeket. Emiatt a gazdasági ügyek vonatkozásában a jogi szuverenitás fokozatosan elkeddt elitünni, ami az jelenti, hogy a szemünk előtt játszódik le a modern állam jogi oldalának részleges kiüresedése. Továbbá párhuzamosan a modern állam hagyományos szabályozó szerepének háttérbe szorulásával, megjelent egy új globális jogi berendezkedés, a globális jog, amely már a jogi pluralizmus és heterarchia gondolatára épül, és akár még az államok által fenntartott, hierarchikus és szuverenitásközpontú nemzetközi jogrend vetélytársává is válhat.⁴⁶

45 Példaként lásd a Global Compact elnevezésű „kódex” megjelenését, amely széles körben elismert magatartási „iránytű” a gazdasági szereplők között. Thomas G. Weiss – David P. Forsythe – Roger A. Coate: i. m. 303. o. 46 Gunther Teubner (1997b): i. m.

A jogi szuverenitás jelentőségének csökkenése akár még a modern állam alapvető átalakulását is előrevetítheti, és ez talán az államiság új történelmi típusának megjelenését is jelentheti, különösen, ha figyelembe vesszünk egy másik tényezőt is. A globális környezet felgyorsult változása, amely alapvetően a már elemzett „fragmegratív” dinamikákból fakad, arra kényszeríti az államokat, hogy egyre több politikai természetű döntést⁴⁷ hozzanak a legújabb globális kihívásokhoz történő sikeres alkalmazkodás érdekében. A globális kormányzás mátrixában és ennek állandó, a politika és a gazdaság között vibráló feszültségekkel teli erőterében, a politika sokkal megfelelőbb eszköznek tűnhet a kormányzati célok eléréséhez, mint a jog, amely csak sokkal lassabban képes az új feltételekhez és próbatételekhez alkalmazkodni.⁴⁸ Tehát, úgy tűnik, analitikai szinten elkerülhetetlen annak felismerése, hogy a modern állam szerkezetében lassú hangsúlyeltolódás megy végbe a jogtól a politika irányába. Az, hogy vajon ez a változás az állam egy új történelmi típusának megszületését jelenti-e, még egyelőre igen kérdéses, az azonban bizonyos, hogy a jövőbeli elméleti kutatások egyik legfontosabb problémájává válhat.

IRODALOM

- Brühl, Tanja – Rittberger, Volker:** From International to Global Governance: Actors, Collective Decision-Making, and the United Nations in the World of Twenty-first Century. In: **Rittberger, Volker (ed.):** Global Governance and the United Nations System. UN University Press, Tokyo, 2002, pp. 1–47.
- Cserne, Péter:** From Law to Social Science and Back Again – The First Step. Remarks on the Juristic Origin of Some Weberian Concepts. In: **H. Szilágyi István – Paksy Máté (szerk.):** *Ius unum, lex multiplex. Liber amicorum studia Z. Péteri dedicata.* Szent István Társulat, Budapest, 2005, 463., 457–473. o.
- Friedrich, Carl J.:** Limited Government. A Comparison. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1974
- Jouanjan, Olivier:** Carl Friedrich Gerber et la constitution d’une science du droit public allemande. In: **Beaud, Olivier – Wachsmann, Patrick (eds.):** La science juridique française et la science juridique allemande de 1870 à 1918 Presses universitaires de Strasbourg, Strasbourg, 1997, pp. 11–63.
- Kagan, Robert:** Power and Weakness. www.policyreview.org/jun02/kagan.html
- Kaldor, Nicholas:** Keynesian Economics after Fifty Years. In: **Warswick, David – Trevithick, James (eds.):** Keynes and the Modern World. Cambridge University Press, Cambridge, 1983, pp. 1–6.

47 Jelen tanulmány a politika döntési és egyedi jellegét hangsúlyozza szemben a jogrend általánosságával és kiszámíthatóságával. E pontnál elfogadja Carl Schmitt érveit, azonban azzal már nem ért egyet, hogy a politika lényege a barátról és ellenségéről való döntés lenne. Carl Schmitt: i. m. 26–27. o.

48 Jól példázhatja az előbbieket az Egyesült Államok 2001. szeptember 11. utáni „viselkedése”. Az úgynevezett hazafias törvény (Patriot Act) a klasszikus liberális jogi alapelvek és szabadságok, illetve maga a jog szempontjából már jelentősen megváltozott attitűdöt jelez. Ignatio Ramonet: *Guerres de XXIe siècle.* Galilée, Paris, 2002, pp. 45–69; Eltérő nézőpontból pedig Robert Kagan: Power and Weakness. www.policyreview.org/jun02/kagan.html.

- Moulin, Eric:** La théorie de l'Etat de Carré de Malberg. P.U.F., Paris, 2003
- Mittelman, James H.:** Whither Globalization? The Vortex of Knowledge and Ideology. Routledge, London, 2004
- Molnar, Thomas:** L'hégémonie libérale. L'Age d'Homme, Lausanne, 1992
- Montesquieu, Charles-Louis:** The Spirit of the Laws. Cambridge University Press, Cambridge, 1992
- Muchlinski, Peter T.:** Global Bukowina Examined: Viewing the Multinational Enterprise as a Transnational Law-Making Community. In: **Teubner, Gunther (ed.):** Global Law Without a State. Dartmouth, Aldershot etc., 1997, pp. 79–108.
- Oakeshott, Michael:** On Being Conservative. In: **Oakeshott, Michael:** Rationalism in Politics and Other Essays. Liberty Press, Indianapolis, 1991, pp. 407–437.
- Pap András László:** Közbiztonság magánkézben? *Állam- és Jogtudomány*, 2007/2., 247–271. o.
- Péteri Zoltán:** Természeti jog – államtudomány. Eszmetörténeti, rendszer- és módszertani alapok. Szent István Társulat, Budapest, 1998
- Ramonet, Ignatio:** Guerres de XXIe siècle. Galilée, Paris, 2002
- Rootes, Chris:** Environmental Movements: from the Local to the Global. In: **Rootes, Chris (ed.):** Environmental Movements. Frank Cass, London–Portland, 2002, pp. 1–10.
- Rosenau, James N.:** Toward an Ontology for Global Governance. In: **Hewson, Martin – Sinclair, Timothy J. (eds.):** Approaches to Global Governance Theory. SUNY Press, New York, 1999, pp. 287–301.
- Rosenau, James N.:** Stability, Stasis, and Change: A Fragmegrating World. In: *The Global Century: Globalization and National Security. Vol. I.* National Defense University, Washington D. C., 2001, pp. 127–153.
- Rosenau, James N.:** Governing the Ungovernable: The Challenge of a Global Disaggregation of Authority. Paper presented at the Annual Meeting of the International Society for New Institutional Economics. Tucson, September 30–October 3, 2004.
- Sajó, András:** Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism. Central European University Press, Budapest, 1999
- Schmitt, Carl:** The Concept of the Political. The University of Chicago Press, Chicago–London, 1996
- Scholte, Jan Aart: Global Civil Society. In: **Ngaire Woods (ed.):** The Political Economy of Globalization. Macmillan, London, 2000, pp. 173–190.
- Smith, Adam:** An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Oxford University Press, Oxford–New York, 1993
- Tehrani, Majid:** Globalization and Governance: an Overview. In: **Aksu, Esref – Camilleri, Joseph A. (eds.):** Democratizing Global Governance. Palgrave, New York, 2002, pp. 3–27.
- Teubner, Gunther:** Global Bukowina: Legal Pluralism in the World Society. In: **Teubner, Gunther (ed.):** Global Law Without a State. Dartmouth, Aldershot etc., 1997, pp. 3–28.
- Teubner, Gunther:** Breaking Frames. Economic Globalization and the Emergence of *lex mercatoria*. *European Journal of Social Theory*, 2/2002.
- Weber, Max:** The Meaning of 'Ethical Neutrality' in Sociological and Economic Sciences. In: Weber, Max: The Methodology of Social Sciences. *The Free Press*, New York, 1949, pp. 1–50.
- Weber, Max:** 'Objectivity' in Social Science and Social Policy. In: **Weber, Max:** Uo. 50–112. o.

SZÜCS ANDRÁS

Jogállami kritériumok a büntetés-végrehajtási bíró eljárásában

A jogállamiság fogalma német nyelvterületen látott napvilágot a XIX. század első felében. (Az általa kifejezni kívánt alkotmányjogi eszme Angliában a rule of law elv formájában, Franciaországban az alkotmányosság kategóriájában jelent meg.¹) Összetevői olyan általánosan elismert jogelvek, amelyek a jogrendszerbe beépülve és annak egészét áthatva szavatolják a társadalom és az állampolgárok védelmét az állam és szerveinek önkényes ténykedése ellen. A német jogirodalom a következő jogelveket sorolja a jogállamiság fogalmi elemei közé: az államhatalom jogi legitímációja, az egyén alapjogai, az egyéni elbírálás elve, a hatalmi ágak elválasztása, a hatalom törvényeknek megfelelő gyakorlása, kvalifikált jogvédelem.² A jogállam ismérveinek összegzésére a hazai szakirodalomban is találunk példákat. Tremmel Flórián szerint a jogállamot főként a következő jellemzők azonosítják: 1. a törvényhozói, végrehajtási és igazságszolgáltatási hatalom szét van választva; 2. a törvényhez és a joghoz van köve az államhatalom; 3. a polgárok alapjogai az államhatalmat korlátozzák; 4. független bíróságokhoz lehet fordulni jogsérelem esetén.³

E felsorolásból is egyértelműen kitűnik, hogy az emberi jogok (az egyén alapjogai) és a jogállam egymást kölcsönösen feltételező kategóriák; egyrészt csak ott beszélhetünk fejlett jogállamról, ahol az emberi jogok igen széles körűen és következetesen érvényesülnek, másrészt csak ott találkozhatunk az emberi jogok hatékony védelmével, ahol jogállam van.⁴ Az emberi jogok deklarálása azonban korántsem elegendő, következetes érvényesülésük nagymértékben függ az azt garantáló jogállami intézményrendszerrel, ezen belül is különösen a jogállam másik lényeges „kellékeként” értékelhető bírói jogvédelemtől. Az egyén alapjogainak legmagasabb szintű védelme ugyanis csakis a végrehajtó és a törvényhozó hatalomtól független, kizárólag a törvényeknek alárendelt bíróságoktól várható.

1 Farkas Ákos – Róth Erika: A büntetőeljárás. KJK-Kerszöv, Budapest, 2004, 43. o.

2 Detlef Krauss: Rechtsstaat und Strafprozess im Vergleich. In: Festgabe zum schweizerischen Juristentag 1985. Verlag Helbing und Lichtenbahn, Basel, 1985, S. 173.

3 Tremmel Flórián: Magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2001, 70. o.

4 Tremmel Flórián: Jogállam és büntetőeljárás. Jogtudományi Közlöny, 1989/12., 619. o.

A büntetés-végrehajtási bíró sajátos szerepe az emberi jogok és a törvényesség védelmében

A jogerős ítélettel kiszabott büntetés végrehajtásának ideje alatt a büntetéssel sújtott állampolgár jogi helyzete jelentős mértékben megváltozik. Az elítéléssel beálló változás azonban nem abszolút, az elítélt nem válik teljesen jogfosztott személylé, nem a büntetés-végrehajtás „tárgya”, hanem olyan alanya, akit a büntetés végrehajtása során jogok illetnek meg és kötelességek terhelnek.⁵

Az elítéltek egyes jogai a büntetés végrehajtása alatt szűnhetnek, illetve kisebb-nagyobb korlátozást szenvednek, a jogkorlátozást elszenvedő személyek kiszolgáltatottsága pedig vitathatatlanul magában hordozza az emberi jogok megsértésének fokozott veszélyét. Leginkább ezzel hozható összefüggésbe az a követelmény, hogy az elítéltek jogait és kötelezettségeit érintő, végrehajtás alatt meghozható legfontosabb döntések a végrehajtó hatalomtól független, az igazságszolgáltatás területéhez tartozó, magas szintű jogi ismeretekkel felvértezett személy, jelesen egy speciális feladatokat ellátó bíró hatáskörébe tartozzanak.

A külföldi tudományos szakirodalom a büntetés-végrehajtási bíró (a továbbiakban: bv. bíró) szükségességét a következőképpen indokolja: az igazságszolgáltatásnak ki kell terjednie a büntetés-végrehajtási folyamatra is, hogy megvédje az emberi jogokat, és hogy lehetővé tegye minden emberi konfliktus megoldását a büntetések végrehajtásának stádiumában.⁶ Ehhez a célmeghatározáshoz érdemes néhány kiegészítő megjegyzést fűzni. Kétségtelen tény, hogy a bv. bíró az igazságszolgáltatás szervezetéhez és a bírói hatalmi ághoz tartozik, jogvédelmi szerepét mégsem csupán az igazságszolgáltatás gyakorlása révén tölti be. Egyrészt – a nemzetközi példákból megállapíthatóan – a bv. bíró kontrollfunkcióját nemcsak igazságszolgáltatás, hanem felügyelet formájában is megvalósíthatja.⁷ A jogerős ítéletben kiszabott szankció tartalmának a végrehajtás menetében történő módosítása pedig legfeljebb csak járulékos igazságszolgáltatási tevékenységnek nevezhető, hiszen arra a büntetőeljárás jogerős lezárulta után (bár ahhoz kapcsolódóan) kerül sor. Ezenkívül nem hagyható említés nélkül az sem, hogy a bv. bíró feladatai közé tartozik a büntetés-végrehajtást övező kontrollrendszer más elemeihez hasonlóan a törvényesség szavatolása is.⁸

⁵ Vékó György: A bűnelkövetők jogkorlátozásáról. Az elítéltek jogi helyzetéről általánosságban. Jogtudományi Közöny, 1989/8., 399. o.

⁶ Stanislaw Plawski: Les tribunaux pénitentiaires en Europe. Revue pénitentiaire et de Droit Pénal, no. 2., 1985, pp. 127–139.

⁷ Szűcs András: A büntetés-végrehajtási bíró helye és szerepe a büntetés-végrehajtási övező jogállami bizottságok között. Bűnügyi Szemle, 2008/1., 38. o.

⁸ Uo. 40. o.

A bv. bírói eljárás és a büntetőeljárás viszonya a hazai jogban

A bv. bírói eljárása lényegében végrehajtási eljárás⁹, amely nem azonos a büntető-eljárással. Mindazonáltal a hatályos magyar jogban a két eljárás közötti összefüggés megkérdőjelezhetetlen, hiszen a többször módosított 1979. évi 11. tvr. (a továbbiakban: Bv. tvr.) 6. § (7) bekezdése kimondja, hogy ha törvényerejű rendelet vagy más jogszabály másként nem rendelkezik, a büntetés-végrehajtási bírói eljárására a büntetőeljárás szabályait kell alkalmazni. A Bv. tvr. és a Be. viszonyára tehát a szubsidiaritás jellemző, a büntetőeljárásról szóló törvény rendelkezéseit csupán akkor kell alkalmazni, ha valamely kérdésről törvényerejű rendelet vagy más jogszabály nem szól. Ez a jogtechnikai megoldás jelentősen megnehezíti a jogalkalmazó feladatát, hiszen adott esetben a Be. és a Bv. tvr., illetve egyéb jogszabályok gondos egybevetése után tudunk csak állást foglalni abban, hogy a Be. valamely rendelkezése alkalmazható-e a bv. bírói eljárásban.¹⁰ A jogalkalmazói gyakorlat a jogi szabályozás által létrehozott viszonyrendszert még annyiban cizellálta, hogy a Be. különleges eljárásokra vonatkozó rendelkezéseit alkalmazhatóság szempontjából a Be. általános szabályai elé helyezte.¹¹ A bv. bírói eljárások történetileg és tartalmilag a Be.-ben szabályozott különleges eljárásokhoz állnak a legközelebb, erre figyelemmel a bv. bírói eljárásban a Be.-nek mindenekelőtt a különleges eljárásokra vonatkozó szabályait kell alkalmazni, egyéb rendelkezéseit csak annyiban, amennyiben e szabályokból más nem következik.¹² Meg kell jegyezni, hogy ez utóbbi kérdésben a gyakorlat korántsem egységes. A Bírósági Határozatokban (BH) olyan eseti döntés is megjelent, amely szerint a bv. bírói meghallgatás során a Be. különleges eljárásokra vonatkozó szabályai nem alkalmazhatók, illetőleg a Be. szabályai a bv. bírói eljárásra csak tárgyalás esetében irányadók.¹³

Megállapíthatjuk tehát, hogy a honi bv. bírói eljárás (amely sajátos végrehajtási eljárás) szoros kapcsolatban áll a büntetőeljárással, abból különböző szabályokat „kölcsonöz”. E szabályok között találhatunk normatív rendelkezéseket, de olyan alapelveket is, amelyek értelemszerűen alkalmazandók a bv. bírói eljárásában (így például az anyanyelv használatának elve csorbítatlan eleme ennek az eljárásnak is).

⁹ Vótkó György: A büntetés-végrehajtási bíró szerepe a végrehajtás alakításában. *Magyar Jog*, 1990/10., 846. o.

¹⁰ Berkes György: Vitás kérdések a büntetés-végrehajtási bírói eljárásban. *Magyar Jog*, 1981/2., 117. o.

¹¹ Vótkó György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006, 427. o.

¹² Berkes György: i. m. 117–118. o.

¹³ BH, 1996/631.

A jogállami büntetőeljárás elve

Az úgynevezett jogállami büntetőeljárás a jogállam kategóriájához hasonlóan szintén a német jogtudósok munkája nyomán került előtérbe. A német büntetőeljárás-jogi irodalomban a következőket tekintik a jogállami büntetőeljárás összetevőinek: az igazságszolgáltatás és a büntetés állami monopóliuma; az alkotmány szabályainak megfelelő bírói garانتálása; a bírói meghallgatáshoz való jog; az arányosság elve; a bizonyítási tilalmak léte; az ártatlanság vételeme; a személyi szabadság bírói korlátozása; a nyilvános tárgyalás elve; az ingyenes jogsegélyhez való jog; a bírósági döntés indokolásának kötelezettsége; a jogorvoslati jogosultság elve; a *ne bis in idem* elve; a perújrafelvételhez való jog; valamint a büntető igazságszolgáltatási szervek működőképességének fenntartásához fűződő igény.¹⁴ Ezen összetevőket a szakirodalomban a büntetőeljárás alkotmányos elveiként is említik.¹⁵

A jogállami büntetőeljárás (elve) jelentős hasonlóságot mutat a tisztességes (fair) eljárás elvével, amelyet az Európai emberi jogi egyezmény (a továbbiakban: egyezmény) alapul vételével az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: bíróság) tölt meg tartalommal. Mindkét „vezérelvel” kapcsolatban megállapítható, hogy valójában nem egyszerűen csak alapelvek, hanem azok olyan katalógusai, amelyek magukban foglalják az európai igazságszolgáltatás minimális kellék-tárát. A két gyűjtőfogalom közötti eltérések pontos feltárása külön tanulmányt igényelne. A kettő között a lényegi különbség abban rejlik, hogy míg a tisztességes eljárásnál elsősorban az egyén és a polgár jogainak, jogos érdekeinek garantálásáról van szó, addig a jogállami büntetőeljárásban a közhatalom korlátai és el-lensúlyai kerülnek előtérbe.¹⁶ A fair eljárás és a jogállami büntetőeljárás elve közül ez utóbbi a jogtudomány által definiált, egzakt kategória, míg a tisztességes eljárás pontos definícióját hiába keressük az egyezményben vagy a bíróság ítéletei-ben. A fair eljárás időben relatíve változó fogalom, összetevőinek túlnyomó részét az egyezmény 6. cikke tartalmazza. Konkrét meghatározásának hiányában a bíróságnak a definíálás terén igen nagy mozgásteret van, módja van arra is, hogy az európai jogrendszerekben hagyományosan bevett jogi fogalmakból és kritériumok-ból merítsen.¹⁷

14 Tremmel Flórián [2001]: i. m. 71. o.

15 Farkas Ákos – Pap Gábor: Alkotmányosság és büntetőeljárás. In: Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv, 30. KVA, Budapest, 1993, 65–91. o.

16 Tremmel Flórián [2001]: i. m. 71. o.

17 Király Tibor: Büntetőeljárás jog. Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 138. o.

Jelen tanulmány a jogállami büntetőeljárás kategóriájára támaszkodva arra a kérdésre keresi a választ, hogy a magyar bv. bíró eljárása (annak szabályozása és gyakorlata) mennyiben felel meg a vele szemben támasztható jogállami követelményeknek. A jogállami büntetőeljárás elve értelemszerűen a büntetőeljárás jogállami ismérveit összegzi, de egyes komponensei (például alkotmányos bíró garانتálása, a tárgyalás nyilvánossága stb.) nyilvánvalóan követelményként fogalmazhatók meg más típusú bírósági eljárásokkal szemben is. Különösen igaz ez a magyar bv. bíró eljárására, amelynek szabályai részben azonosak a honi büntetőeljárás szabályaival (ugyanakkor a két eljárás különbözőségéből fakadóan a jogállami büntetőeljárás elvének nem minden alkotóeleme értelmezhető a bv. bíró eljárásában).

A jogállami büntetőeljárás elve a magyar bv. bíró eljárásában

Az előbbi felsorolás sorrendjében haladva az igazságszolgáltatás és a büntetés állami monopóliuma az első alapelv, amelynek a bv. bírói eljárásban való érvényesülését meg kell vizsgálnunk. A bv. bíró esetében ezt a jogállami alapelvet e szakbíró sajátos szerepének megfelelően kell értelmezni, hiszen eljárásában a büntetőjogi felelősség megállapítása és büntetés kiszabása fel sem merülhet.

Az igazságszolgáltatás bíróságok általi gyakorlásának kizárólagosságát hazai jogunkban az alkotmány 45. §-a, valamint a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény (a továbbiakban: Bszi.) 1. §-a fogalmazza meg. A büntetés-végrehajtás kontrolljában közreműködő személyek és szervezetek közül hazánkban egyedül a bv. bíró végez igazságszolgáltatást, ezért vonatkozásában kétséget kizáróan megállapíthatjuk az említett alapelv érvényesülését.

Az igazságszolgáltatás bírói monopóliuma az államra elsősorban azt a feladatot rója, hogy „mind személyi, mind szakmai tekintetben kialakítsa az igazságszolgáltatás szervezetét, garantálja anyagi ellátottságát”¹⁸, ezzel szavatolva a különböző típusú ügyek ésszerű időn¹⁹ belül történő befejeződését. Ezzel összefüggésben azt kell mindenképpen kiemelni, hogy amíg a büntetőeljárások hazánkban jelenleg sok esetben elhúzódnak, a bv. bíró eljárására a gyorsaság, a „naprakészség” a jellemző. Ezt egyébiránt egyrészt a hatáskörébe tartozó ügyek jellege, másrészt az ennek megfelelő jogi szabályozás is elősegíti. Helyenként rövid eljárási határidőkkel is találkozhatunk a vonatkozó hatályos joganyagban²⁰, és olyan eset is előfor-

¹⁸ Farkas Ákos – Pap Gábor: i. m. 66. o.

¹⁹ A fair eljárással kapcsolatban az „ésszerű idő” követelménye az egyezmény 5. cikkének 3. bekezdésében és 6. cikkének 1. bekezdésében jelenik meg.

²⁰ Így például a Bv. tvr. 7/B § (1) bekezdése szerint: „Az elítéltnak a büntetés-végrehajtási intézet magánelzárás fenytést kiszabó határozata elleni fellebbezését a büntetés-végrehajtási bíró az iratoknak a hozzá érkezésétől számított öt napon belül bírálja el.”

dul, amikor a bv. bírónak jogszabályi rendelkezés alapján kell valamely kérdésben soron kívül határoznia.²¹ A jogszabályi környezet mellett jelenleg a bv. bírói tevékenység végzéséhez szükséges személyi és tárgyi feltételek is adottak, vagyis az állam ez irányú kötelezettségét alapvetően teljesíti.

Az alkotmányos bíró követelménye elsősorban azt jelenti, hogy a bíróság hatáskörét és illetékességét törvény garantálja, de idesorolható még a különbírók tilalma, a független és pártatlan bíróság iránti igény, valamint az elfogult bíró kizárásának biztosítása is.²²

A hatáskör és illetékesség törvényi meghatározása része annak a garancia-rendszernek, amely biztosítja, hogy a büntetőügyben semmilyen manipuláció ne történjen.²³ A magyar bv. bíró hatáskörét és illetékességét a Bv. tv. határozza meg annak ellenére, hogy a jogállami követelménynek megfelelően e hatásköri és illetékességi szabályok törvényben történő rögzítése lenne indokolt.²⁴ A hatáskör és illetékesség törvényi megjelenítése mellett ugyancsak a bírósági döntéshozatal befolyásolásának kizárására irányul annak kinyilvánítása, hogy az ügyet a bírótól csak kivételesen és előre meghatározott körülmények esetén lehet elvonni. A Bszi. 11. §-ában testet öltő szabályozás folytán ez az elv a magyar bírósági szervezet valamennyi szegmense tekintetében érvényesül, így ez alól a bv. bíró sem kivétel. A bv. bíró nem különbíró, hanem az egységes bírósági szervezetbe betagozódó ügynevezett szakbíró minősül, amelynek létét a hatáskörébe tartozó ügyek speciális jellege (a büntetés-végrehajtáshoz kapcsolódó bírói feladatok ellátása), valamint a munkavégzéshez szükséges speciális szakértelem indokolja.²⁵

A bírói függetlenség nem egyszerűen csak egy az igazságszolgáltatás alkotmányos alapelvei közül, hanem az igazságszolgáltatás lényegi eleme, amely nélkül bíróságról nem is beszélhetünk. E kiindulóponton tekintettel a magyar bíróságok függetlenségével kapcsolatos általános megállapítások minden megszorítás nélkül vonatkoznak a bv. bírókra is. A témakörben magyar és idegen nyelven egyaránt számos tudományos értekezés látott már napvilágot, amelyek részletesen elemzik a kérdést. Ezek ismertetése helyett most csupán a bírói függetlenség főbb momentumaira érdemes utalni. A függetlenség posztulátumát három szempontból lehet vizsgálni: az ítélkező bíró, a bírósági szervezet és a hivatásos bíró személyes függetlenségének oldaláról.²⁶ Az ítélkező bíró függetlenségéről az alkotmány 50. §

21 9/2002. [IV. 9.] IM rendelet 40. § [1] bekezdés.

22 Farkas Ákos – Pap Gábor: i. m. 74–78. o.

23 Farkas Ákos – Róth Erika: i. m. 46. o.

24 A Bszi. 8. §-a ezzel kapcsolatban egyértelmű iránymutatást ad: „A bírósági útra tartozó ügyeket törvény állapítja meg.”

25 A különbírók és a szakbírók elhatárolására lásd: Farkas Ákos – Róth Erika: i. m. 46–47. o.

26 Fűrész Klára: A bíróság. In: Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan I. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 451. o.

(3) bekezdése szó²⁷, amely gyakorlatilag kimondja, hogy a Magyar Köztársaság valamennyi bírójának (így a bv. bírának is) a mindenkor hatályos jogszabályok rendelkezései szerint kell eljárniuk, a jogszabályi kereteken belül azonban ítélezésük során teljesen függetlenek. Az ítélező bíró függetlenségének tartalmát a Bszi. 3. § a következőképpen pontosítja: „A bírák függetlenek, a jogszabályok alapján meggyőződésüknek megfelelően döntenek, az ítélezési tevékenységükkel összefüggésben nem befolyásolhatók és nem utasíthatók.” Az ítélező bíró jogi függetlensége mellett a magyar alkotmányban annak politikai függetlensége is megfogalmazást nyert.²⁸ A bírósági szervezet függetlenségének megítélésakor azt kell vizsgálnunk, hogy a bíróság az államhatalmi szervektől szervezetileg és személyileg elkülönül-e, illetőleg azok által utasítható-e. A magyar alkotmányos berendezkedésben a bírósági szervezet az Országgyűléstől, a kormánytól és a köztársasági elnöktől teljes mértékben elkülönül, a felsoroltak által nem utasítható, így a bíróság szervezeti függetlensége teljes mértékben garantált. A hivatásos bíró személyes függetlenségére, a bírói megbízatás keletkezésére és megszűnésére, a bírák szolgálati viszonyából fakadó jogaira és kötelezettségeire, illetőleg a bírák felelősségére és javadalmazására vonatkozó, „kiemelt védettségét” nyújtó hatályos jogszabályi rendelkezések megfelelő garanciát adnak.

Az alkotmány nem tesz említést a bíróságok pártatlanságáról, a Bszi. 9. §-a azonban igen, ennél fogva annak a bv. bíró eljárásában is maradéktalanul érvényesülnie kell. A pártatlan bíráskodás – csakúgy, mint a bíróságok függetlensége – a tisztességes eljáráshoz való jognak is szerves része.²⁹ „A pártatlanság követelménye mindenekelőtt a bíró szubjektív hozzáállására vonatkozik: a bírónak a felek felett kell állnia, tekintet nélkül a személyükre, kizárólag az ügyre tartozó körülményekre lehet figyelemmel, döntését csak ezekre alapozhatja.”³⁰ A pártatlan bíráskodással szorosan összefügg az elfogult bíró kizárásának megkövetelése, amely az előbbi megvalósulását hivatott elősegíteni. A bv. bíró kizárására vonatkozó szabályozás sajátos, hiszen arra a Bv. tv. 6. § (7) bekezdésére figyelemmel a Be. vonatkozó rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni. Ezzel kapcsolatban azt kell ismételtlen kiemelni, hogy a Be. rendelkezéseinek alkalmazhatóságát gondos jogalkalmazói mérlegelésnek kell megelőznie. Így például nyilvánvaló, hogy nem járhat el bv. bíróként egy feltételes szabadság megszüntetésével kapcsolatos meg-

27 „A bírák függetlenek, és csak a törvénynek vannak alárendelve” [alkotmány 50. § (3) bek.].

28 Alkotmány 50. § (3) bek.

29 A pártatlan bíróság egyezményben szereplő fogalmáról lásd Bárd Károly: Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007, 105–121. o.

30 Bárd Károly: A pártatlan bírósághoz való jog az Európai Emberi Jogi Egyezményben és a büntető igazságszolgáltatás rendszere. In: Gönczöl Katalin – Kerezi Klára (szerk.): Tanulmányok Szabó András 70. születésnapjára. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1998, 34. o.

hallgatáson az elítélt hozzátartozója.³¹ Nem ilyen egyértelmű azonban annak az esetnek a megítélése, amikor az alapügyben vádat képviselő ügyész jár el bv. bíróként később az elítélt feltételes szabadságának megszüntetése tárgyában. Vajon vonatkozik-e rá a Be. 21. § (1) bekezdésének a) pontja, vagy esetleg ebben az esetben felmerülhet a 21. § (1) bekezdése e) pontjának alkalmazása (vagyis tőle az ügy elfogulatlan megítélése egyéb okból nem várható el)? A kérdés eldöntése nem könnyű feladat.

A bírói meghallgatáshoz való jog több értelemben is használatos. Szűkebb fogásban a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedésekhez kapcsolódik³², a legtágabb értelemben a bíróság tényállás-felderítő munkáját jeleníti, amelyben a terheltnek joga van közreműködni.³³ A magyar bv. bíró eljárásában az elítélt meghallgatáshoz való joga a bíró kötelezettségeként jelenik meg a Bv. tvr.-nek a bv. bírói eljárásra vonatkozó általános rendelkezései között³⁴. A meghallgatás kötelező voltát a Legfelsőbb Bíróság 4/2000. BJE számú jogegységi határozatában is elismerte³⁵, ám ennek ellenére a jelenlegi gyakorlat mégsem teljesen egységes. A közérdekű munkahely végrehajtására szolgáló első munkahely kijelölése tárgyában a bv. bírók gyakran hoznak meghallgatás mellőzésével határozatot. Ennek alapját leginkább a 9/2002. (IV. 9.) IM rendelet 63. § (5) bekezdésében írt rendelkezésben vélik felfedezni, amely ilyen esetben választható lehetőségként említi a meghallgatás megtartását.³⁶ A Bv. tvr. és a miniszteri rendelet vonatkozó szabályozása között nyilvánvaló kollízió mutatkozik, az ellentmondást azonban a jogalkotói korrekció megtörténteig a magasabb szintű jogszabály javára kellene feloldani. A meghallgatás megtartása mellett ezenkívül egy igen nyomós praktikus érv is felhozható, ezzel ugyanis elkerülhetők lennének például az olyan esetek, hogy mozgásukban szemmel láthatóan korlátozott elítéltek részére jelöljön ki a bv. bíró jelentős mozgási igénylő munkahelyet.

A meghallgatáshoz való jognemcsak a jelenléti jogot kell érteni, de idetartozik a terhelt információhoz való joga, valamint véleménynyilvánítási, nyilatkozattételi, iratbetekintési, illetőleg bizonyítás indítványozásához fűződő joga, továbbá

31 Be. 21. § (1) bekezdés b) pont.

32 Alkotmány 55. § (2) bekezdés.

33 Farkas Ákos – Pap Gábor: i. m. 79. o.

34 Bv. tvr. 6. § (3) bekezdés b) pont.

35 A tételes jogi levezetés mellett a Legfelsőbb Bíróság határozatát azzal is indokolta, hogy a bv. bíró döntése az elítélt alapvető jogait és kötelezettségeit érinti, ezért az elítélt nem zárható el attól, hogy a bv. bíró döntése előtt őt személyesen meghallgassa.

36 A meghallgatás mellőzését egyesek azzal is indokolják, hogy az – véleményük szerint – csak azokban az eljárásokban kötelező, amelyeket a Bv. tvr. „A bíróság büntetés-végrehajtási feladatai” című II. fejezetében helyeztek el, az első munkahely kijelölésére vonatkozó szabályozás pedig nem itt található.

az a jogosultsága is, hogy jogainak érvényesítése érdekében védő közreműködését vehesse igénybe.³⁷ Az egyezmény 6. cikk 3. bekezdésének a) pontja rögzíti a büntetőeljárás terheltjének jogát ahhoz, hogy a legrövidebb időn belül és a leg részletesebb módon tájékoztassák őt az ellene felhozott vádak természetéről és indokairól. A vád fogalmát a bíróság kiterjesztően értelmezi, így a terhelt terhére rótt bűncselekményre vonatkozó tájékoztatás kötelezettsége valamennyi büntetőeljárásban részt vevő hatóságra kiterjed. A bv. bírói eljárásban „a vádra” vonatkozó tájékoztatási kötelezettség nem kaphat szerepet, hiszen abban nemcsak vádemelésre nem kerül, de a terheltet bűncselekmény elkövetésével sem gyanúsítják. A terhelt azonban a bv. bírói eljárásban sem fosztható meg attól, hogy az eljáró hatóságoktól felvilágosítást kapjon az eljárási jogairól és köteleztségeiről. A sokszor hatósági kezdeményezésre induló bv. bírói eljárásban ugyanis a terhelt helyzetére kiható lényeges döntések születnek, ezért az eljárással kapcsolatban a jogi kérdésekben járatan elítélt vagy előzetesen letartóztatott megfelelő informálása feltétlenül indokolt (különösen akkor, ha védő segítségét nem veszi igénybe). A Be. rendelkezései ezt garantálják, és egyúttal azt is, hogy a terheltnek a bv. bírói eljárásban észrevételeket és indítványokat tegyenek, illetőleg az őket érintő iratokba az eljárás során betekinthesse.³⁸

A büntetőeljárásban a terhelt és a hatóság viszonyára ez utóbbi hatalmi és szakmai fölénye jellemző. Ennek az egyensúlytalanságnak a lehetőségek szerinti korrigálása érdekében a terhelt részére lehetővé kell tenni, hogy igénybe vehesse egy jogban járatos személy segítségét. Ami a terhelt oldaláról jogosultságként jelenik meg, az egyúttal a hatóságok részére kötelezettség. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az eljáró hatóságoknak bizonyos feltételek esetén gondoskodniuk kell védő bevonásáról az eljárásba.³⁹ E jog a magyar bv. bírói eljárásában a Be. 5. § (3) bekezdése által érvényesül. A bv. bírói eljárásban szereplő védő közreműködésére vonatkozó szabályozás jelentősen különbözik attól függően, hogy a bv. bíró az ügyben meghallgatást vagy tárgyalást tart. A Bv. tvr. 6. § (3) bekezdésének b) pontjára⁴⁰ figyelemmel a védő jelenléte az elítélt meghallgatásán sohasem kötelező, míg tárgyalás tartása esetén (mivel a tárgyalás során követendő eljárásról sem a Bv. tvr., és a Be.-n kívül más jogszabály sem szól) már érvényesülnek a Be.-nek a védő tárgyaláson való kötelező részvételére vonatkozó előírásai. Megjegyzem, a már a bv. bírói eljárás és a büntetőeljárás viszonyát bemutató részben említett eseti döntés szerint a védőnek a meghallgatásról történő értesítése sem kötelező, és

37 Farkas Ákos – Pap Gábor: i. m. 79–83. o.

38 Be. 43. § (2) bekezdés b), d) és f) pont.

39 Farkas Ákos – Pap Gábor: i. m. 83. o.

40 „[...] a védő az elítélt meghallgatásán jelen lehet”.

az azon meg nem jelenő védő részére perorvoslati jogot sem kell biztosítani.⁴¹ A hivatkozott eseti döntésben kifejtett azon álláspontot, mely szerint a Be. szabályai a bv. bírói eljárásban csak tárgyalás tartása esetén alkalmazhatók, meghallgatás esetén pedig nem, a magam részéről főként azért nem tartom elfogadhatónak, mivel a Bv. tvr. 6. § (7) bekezdése a Be.-t nemcsak a bv. bíró által tartott tárgyalás, de az egész bv. bírói eljárás háttérjogszabályaként jelöli meg (nyilvánvalóan nem véletlenül). Ezzel a jogértelmezéssel emellett az a legnagyobb probléma, hogy amennyiben a meghallgatás során egyáltalán nem alkalmazzuk a Be. szabályrendszerét, számos, kizárólag a Be.-ben szabályozott eljárási kérdés eldöntését a bv. bíró „bölcs belátására” kell bízunk. Így például, hogy csak a védelem témakörénél maradjunk, honnan tudjuk, ha nem a Be.-ből, hogy ki járhat el, illetőleg ki nem járhat el a meghallgatáson védőként?⁴² Az ismertetett probléma újfent rámutat a hatályos jogtechnikai megoldás okozta értelmzési nehézségekre. A kérdés egyértelmű rendezésének lehetőségét a védői közreműködéshez való jog szavatolását elősegítő, a Be. rendelkezéseivel harmonizáló, de attól elkülönülő, világos és könnyen értelmezhető szabályozásban látom.

Az arányosság elve a büntetőeljárás vonatkozásában azt jelenti, hogy az eljáró hatóságok magatartásának, megvalósított eljárási cselekményeinek meg kell felelniük, arányban kell állniuk a terhelt terhére rótt cselekmény súlyával.⁴³ A bv. bírói eljárásban ennek az összevetésnek nincs értelme, hiszen a bv. bírói eljárás tárgya nem a büntetőjogi felelősség megállapítása és az elkövető tettének büntetőjogi értékelése (nem beszélve arról, hogy itt az esetek túlnyomó többségében a terhelték már elítéltek, akikkel szemben a bíróság már jogerősen kiszabta a tettükkel arányban álló szankciót). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a bv. bírói intézkedéseinek (például lakcímfelügyelés elrendelése vagy elfogatóparancs kibocsátása) nem kell célszerűnek, szükségesnek, illetőleg alkalmasnak lenniük az adott feladat (például az ismeretlen helyen tartózkodó elítélt felkutatása) megoldására.

A bizonyítás a bv. bírói eljárásában is jelen van, bár igaz, hogy a bv. bírói hatáskörébe tartozó ügyek természete, jellege általában nem igényli bizonyítás felvételét. A bizonyításnak ebben az eljárásában betöltött szerepét jól érzékelteti, hogy a bv. bíró fő szabály szerint csak meghallgatja az elítéltet (előzetesen letartóztatottat), tárgyalást pedig csak bizonyítás felvétele esetén tart. A bv. bírói eljárással kapcsolatban gyakorlati problémaként merül fel, hogy milyen eljárási cselekmény foganatosítása tekinthető bizonyításnak. Ha például a bv. bíró a meghallgatáson jelen lévő bv. intézeti nevelőnek kérdéseket tesz fel a nevelői vélemény pontosságát

41 BH, 1996/631.

42 Be. 45. § (1)–(2) bekezdés.

43 Farkas Ákos – Pap Gábor: i. m. 83–84. o.

sa, értelmezése körében, az nem minősül bizonyításnak. Ha azonban a nevelő „meghallgatása” valamely tényre, illetve az elítélt cselekvőségére irányul, már tanú kihallgatásról beszélünk, ami azt jelenti, hogy az ügyben tárgyalást kell tartani.⁴⁴ A bv. bírói tárgyalás során végzett bizonyításra a Be. szabályai értelemszerűen irányadók. A büntetőeljárásban a tényállás felderítésére irányuló tevékenység törvényben pontosan meghatározott szabályok szerint történik; e szabályok között helyezkednek el a bizonyítás korlátját jelentő tilalmak. A jelenleg hatályos Be. általános érvénnyel rögzíti: „Nem értékelhető bizonyítékként az olyan bizonyítási eszközből származó tény, amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzett meg.”⁴⁵ Ezen túlmenően a Be. egyéb speciális tilalmakat is tartalmaz a bizonyítással kapcsolatban, így például a tanú vallomása nem vehető figyelembe bizonyítási eszközként, ha a tanút kihallgatása előtt a mentességi jogára nem figyelmeztették stb. A büntetőeljárásnak a bizonyítás módjára vonatkozó tilalmaival kapcsolatban ugyan fogalmazódtak meg kritikák a szakirodalomban⁴⁶, a bv. bírói eljárásban alkalmazott bizonyítás körében e tilalmak nem jelentenek gyakorlati problémát.

Az ártatlanság véelmével kapcsolatban első természetes gondolatunk az, hogy annak a bv. bírói eljárásban nem lehet szerepe, hiszen abban a büntetőjogi felelősség kérdésében nem szülehet döntés. Valóban, az ártatlanság véelme olyan alkotmányos alapelv⁴⁷, amely elsősorban a büntetőjogi felelősség tisztázására hivatott büntetőeljáráshoz kapcsolódik. A nemzetközileg is elfogadott klasszikus formulában szereplő „bűnösség” a jogi nyelvben kifejezetten büntetőjogi kategória, a tételes jogi megfogalmazás tehát implikálja a büntetőjogi alkalmazást.⁴⁸ Az ártatlanság véelme hatókörének meghatározására több megközelítés is ismert, de a leginkább indokolható és a strasbourgi szervek által is elfogadott felfogás szerint „az ártatlanság véelme általános büntetőjogi elv olyan értelemben, hogy a büntetőeljárás keretein kívül is lehet hivatkozni rá, de csak büntetőjogi kérdésekben, a büntetőjog keretein belül értelmezhető”.⁴⁹ Ezt az álláspontot elfogadva nem találom alkalmazhatónak az ártatlanság véelmét sem a fogvatartottakkal

44 Belovics Ervin – Lajtár István – Pacsek József – Vókó György: A büntetés-végrehajtási jog magyarázata. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2001, 59. o.

45 Be. 78. § (4) bekezdés.

46 Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004, 292. o.

47 „A Magyar Köztársaságban senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg” [alkotmány 57. § (2) bekezdés].

48 Blutman László: Az ártatlanság véelme – a büntetőjogon kívül is? Bírák Lapja, 1996/1–2., 72. o.

49 Uo. 73. o.

szembeni fegyelmi eljárásban, sem az annak felülvizsgálatára hivatott bírósági eljárásban.

A személyi szabadság bíró általi korlátozására vonatkozó posztulátumnak alapvetően az a célja, hogy garanciát jelentsen a terheltek eljárás során történő szabadságkorlátozásának törvényességére. A független bíró személye a büntető-eljárás során a nyomozó hatóságnak az eljárás eredményessége érdekében esetlegesen visszaélésre hajló tagjaival szemben garanciát jelent arra, hogy az előzetes letartóztatásra a törvényben meghatározott okok alapján indokoltan kerüljön sor. A bv. bíró által elrendelhető kvázi kényszerintézkedések a szabadságvesztés és a javítóintézeti nevelés ideiglenes foganatba vétele, amelyekre a Be.-nek az előzetes letartóztatás *tartamára* vonatkozó rendelkezéseit is alkalmazni kell. A jelenleg hatályos magyar szabályozás jogállami megfelelőségét egyesek azért vitatják, mert az ügyésznek lehetősége van arra, hogy az ideiglenes foganatba vételt a feltételes szabadság, illetőleg az ideiglenes elbocsátás megszüntetésére irányuló indítványának benyújtása előtt elrendelje. A bv. bíró általi elrendelés kizárólagosságának felvetése kapcsán nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy e „kényszerintézkedések” már jogerős bírósági ítéletben kiszabott, szabadságelvonással járó szankciók végrehajtásához kapcsolódnak, így az ügyész által elrendelt szabadságkorlátozás megítélése a bv. bíró eljárásában nem lehet azonos az előzetes letartóztatás egykori, ügyész általi elrendelésével.

A tárgyalás nyilvánosságának deklarálását az alkotmány⁵⁰ is tartalmazza. Tekintettel arra, hogy az alaptörvény általánosságban beszél a bírósági tárgyalás nyilvánosságáról, ennek az elvnek minden bírósági eljárásban érvényesülnie kell. Kétségtelen tény azonban, hogy a tárgyalás nyilvánossága a bv. bírói eljárásban jelentős korlátozást szenved azokban az ügyekben, amelyekben az elítélt fogva van, ilyenkor ugyanis a tárgyalás színhelye a fogva tartó bv. intézet.⁵¹ A Bv. ivr. e szabályozásának az az indoka, hogy a fogva lévő elítéltek (előzetesen letartóztatottak) a bv. bíró meghallgatása, illetőleg tárgyalása céljából a megyei (fővárosi) bíróság épületébe történő előállításuk indokolatlan munkaterhet jelentene a fogva tartó bv. intézet számára. A jelenlegi szabályozásnak azonban az a következménye, hogy a nyilvánosság ezekben az eljárásokban csak rendkívül szűk keretek között valósulhat meg. Ha például a látogatási idő alatt kerül sor a tárgyalás megtartására, a terheltt hozzátartozója elvileg kérheti a tárgyaláson való részvétel lehetőségének biztosítását⁵², egyéb időpontokban a tárgyaláson részt venni

⁵⁰ Alkotmány 57. § (1) bekezdés.

⁵¹ A Bv. ivr. 6. § (3) bekezdésének b) pontja szerint: „...ha az elítélt fogva van, a büntetés-végrehajtási bíró a meghallgatást, illetőleg a tárgyalást a büntetés-végrehajtási intézetben tartja”.

⁵² Belovics Ervin – Lajtár István – Pacsek József – Vékó György: i. m. 63–64. o.

kívánó hozzátartozó is csak a bv. intézet parancsnokának engedélyével léphet be a bv. intézetbe⁵³, ilyen engedély hiányában pedig az intézetben tartott tárgyaláson való részvétel szóba sem jöhet. A bv. intézet rendjének és biztonságának fenntartása nyilvánvalóan megköveteli, hogy oda csak jogszabályban meghatározott céllal, ellenőrzött módon, illetőleg bizonyos esetekben csak előre egyeztetett időpontban lehessen belépni. A tárgyalás nyilvánosságának ez a korlátozása – véleményem szerint – mégsem elfogadható, mert pusztán olyan célszerűségi megfontolásra (a bv. intézet munkatehertől való megkímélése) lehet visszavezetni, amelyet a korlátozás megengedett esetei között sem az egyezmény, sem a Be. nem említ. A nyilvánosság kérdése megoldható lenne, ha a bv. bíró a tárgyalást a fogva lévő terheltek esetében is a bíróság épületében tartaná, és e tárgyaláson maradéktalanul érvényesülhetnének a Be. nyilvánosságra vonatkozó rendelkezései. Ez feltételezhetően nem okozna lényegesen több munkát a fogva tartó bv. intézet számára sem, hiszen a bv. bíró viszonylag ritkán tart tárgyalást. (A meghallgatások bv. intézetben tartása nem tekinthető aggályosnak, hiszen a meghallgatás nyilvánossága sem a jogállami büntetőeljárás elvéből, sem az egyezményből nem vezethető le, és azt az alkotmány, illetőleg a Be. irányadó rendelkezései sem írják elő.)

A terheltek jogi szakudásának hiányát pótló jogi képviselő biztosításának egyik módja a védő meghatalmazása, a másik pedig – ha a terhelt a meghatalmazáshoz szükséges anyagi eszközök híján van – az, hogy az eljáró hatóság állami költségen védőt rendel ki részére (ingyenes jogsegély). A bv. bírói eljárásban történetű védő kirendelésére (amely egyébként a gyakorlatban ritkán fordul elő) a Be. szabályait kell irányadónak tekinteni. A Be. az ingyenes jogsegély biztosítását személyes költségmentesség formájában teszi lehetővé, amely magában foglalja a védő kirendelését, valamint azt is, hogy a kirendelt védő díját és költségét az állam viseli.⁵⁴ A terhelt részére védőt csak meghatalmazott védő hiányában kell, illetőleg lehet kirendelni. Ilyen esetben ki kell rendelni a védőt, ha a védelem kötelező, vagy ha a védelem nem kötelező, de a terhelt azért kéri védő kirendelését, mert a jövendelmi viszonyai miatt nem tud a védelméről gondoskodni, végül kérelemre vagy hivatalból védő rendelhető ki akkor is, ha ezt az eljáró hatóság a terhelt érdekében szükségesnek tartja.⁵⁵ A Bv. tvr. 6. § (3) bekezdésének b) pontja alapján a meghallgatáson a védő jelenléte nem kötelező. Ez a szabály a bv. bírói gyakorlatban úgy interpretálódott, hogy – kötelező jelenlét előírásának hiányában – ennél az eljárási formánál a Be.-ben meghatározott esetekben sem kötelező a védelem, és így ilyenkor meghatalmazott védő hiányában nem kell védőt kirendelni. A bírói gyakor-

53 44/2007 (IX. 19.) IRM rendelet 1. § (2) bekezdés f) pont.

54 Be. 74. § (3) bekezdés.

55 Be. 48. § (1)–(3) bekezdés.

lat praktikus érvekkel jól alátámasztható (például ezekben a többségében egyszerű megítélésű ügyekben, amelyekben az elítéltek igen gyakran fogva vannak, és csupán ebből az okból lenne kötelező a védelem, indokolatlan költséggel és az eljárás elhúzódnásával járhatna a védők tömeges kirendelése, a kirendelt védők munkája ezekben az általában gyors lefolyású, egyszerű megítélésű ügyekben még a büntetőeljárásokban tapasztaltaknál is csekélyebb tényleges eredménnyel járna stb.), dogmatikailag azonban nem igazán állja meg a helyét, hiszen a védői tevékenység nem csak a meghallgatáson való részvételre korlátozódik. A korábban kritika tárgyává tett eseti döntés – amely szerint a Be. szabályait a bv. bírói eljárásban csak tárgyalás tartása esetén lehet alkalmazni – segítségül hívása a már említett okok alapján kifogásolható. A védő kirendelésére nézve a Bv. tvr. egyetlen rendelkezést sem tartalmaz, ezért úgy vélem, hogy a Be. egyéb vonatkozó szabályai sem negligálhatók. Így tehát, álláspontom szerint, a jelenleg hatályos szabályozás alapján a bv. bíró belátása szerint a terhelt érdekében bármikor védőt rendelhet ki, ha pedig a terhelt azért kéri védő kirendelését, mert jövendelmi viszonyai miatt nem tudja meghatalmazott védő segítségét igénybe venni, kötelező (lenne) a védőkirendelés. A jelenlegi bírói gyakorlat töretlennek látszik annak megítélésében, hogy ha a bv. bíró a kötelező védelem eseteiben (például a terhelt fogva van, káros elmeállapotú stb.) védő távollétében tartja meg a tárgyalást, abszolút eljárási szabálysértés valósul meg.⁵⁶

A bíróságnak határozatában számot kell adnia a döntéshozatal során figyelembe vett bizonyítékról, másképpen szólva, indokolnia kell a döntését. Ilyen értelemben az indokolási kötelezettség nem más, mint a bizonyítékok szabad értékelésének egyfajta korlátja. A határozatok indokolásának célja egyúttal az ellenérdekű felek (büntetőeljárásban a vád és védelem) tájékoztatása, és ezen alapulhat a felbbezés, valamint a másodfokú bíróság döntése is.⁵⁷ Az alkotmány a bíróság indokolási kötelezettségét csak az előzetes letartóztatás (illetőleg szabadlábra helyezés) tárgyában hozott döntéssel összefüggésben említi.⁵⁸ Alapelvi szinten sem a Bv. tvr.-ben, sem a Be.-ben nem rögzítették, ám ez utóbbi egyes konkrét rendelkezéseiben egyértelműen testesztet ölt, a Be.-nek a bírósági határozatok indokolására vonatkozó rendelkezéseit pedig megfelelően alkalmazni kell a bv. bírói eljárására is. Ebből következően a bv. bíró határozataival kapcsolatban is fő szabálynak a Be. azon előírását kell tekinteni, amely szerint a bíróságnak általában indokolnia kell a határozatait.⁵⁹ A határozat indokolásának a Be. releváns rendelkezéseiben szerep-

⁵⁶ BH, 1984/486.

⁵⁷ Farkas Ákos – Pap Gábor: i. m. 89. o.

⁵⁸ Alkotmány 55. § (2) bekezdés.

⁵⁹ Be. 257. § (3) bekezdés.

lő tartalmi elemek közül csupán azokat kell magában foglalnia, amelyek a bv. bíró eljárásában értelmezhetők. A büntetőeljárással egyezően praktikus megfontolásokból az alapelv a bv. bírói eljárásban sem abszolút, hiszen a pervezető végzéseket és a határozati formát nem igénylő bírói intézkedéseket a bv. bírónak sem kell indokolnia, de ezek a kivételek a gyakorlat által megfelelően igazoltak, megszüntetésük ezért nem indokolt.

A jogorvoslati jogosultság elvét maga az alkotmány⁶⁰ is rögzíti. Ez az alapelv egyúttal a Be. 3. § (3) bekezdésében is megfogalmazást nyert, a bv. bírói eljárásban történő gyakorlati jogalkalmazás szempontjából azonban nem ennek, hanem a Bv. tvr. 6. § (3) bekezdés c) pontjának mint speciális rendelkezésnek van jelentősége, amely – a Bv. tvr.-ben meghatározott eseteket kivéve – fellebbezési jogot enged a bv. bíró határozataival szemben. A jelenlegi szabályozás kialakítását az 5/1992. (I. 30.) AB határozat indukálta, amely egyebek között a Bv. tvr.-nek a fellebbezési jogra vonatkozó általános rendelkezését is megsemmisítette. Az Alkotmánybíróság határozatának bemutatásától és annak részletes elemzésétől terjedelmi okok miatt e helyütt most eltekintek, de néhány fontosabb megállapításának említése feltétlenül indokolt. Az AB-határozat meghozatalának időpontjában a bv. bíró húszféle döntése közül mindössze négy döntésfajta ellen volt helye fellebbezésnek. A további 16 döntésfajta csak panasszal volt támadható, és ebből csupán öt esetben rendezte az akkor hatályos 108/1979. (IK. 8.) IM utasítás a panasz folytán a bv. bíró által kötelezően lefolytatandó eljárást. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint ez a szabályozás nem felelt meg a jogorvoslati jog mint alkotmányos alapjog követelményeinek. A határozat indokolásában a taláros testület kifejtette: „a bv. bírói döntések jelentős hányadában komoly érdekek fűződnek a határozatok helyességéhez, törvényességéhez, így ahhoz, hogy a döntések vitathatók legyenek. Az ítéletben meghatározott joghátrány ugyanis főként a büntetés, illetve az intézkedés során érvényesül [...] az alapvető emberi jogokba való beavatkozás jogalapját a büntetőeljárásban meghozott jogerős ítélet teremti meg, azonban a tényleges korlátozás, a beavatkozás a végrehajtás menetében történik.” Az indokolás szerint az alkotmányos alapjog immanens része az érdemi határozatok tekintetében a más szervhez, illetőleg az ugyanazon szervezeten belüli magasabb fórumhoz fordulás lehetősége, mindazonáltal nem feltétlenül ellentétes az alkotmánnyal az ilyen felülvizsgálatot nem engedő jogorvoslat a nem érdemi, nem ügydöntő határozatok esetében. (Az alkotmány elismeri a jogorvoslati jog – a jogviták ésszerű időn belül történő elbírálásának érdekében történő – arányos korlátozásának lehetőségét.) A Bv. tvr. hatályos szabályozása – az Alkotmánybí-

⁶⁰ Alkotmány 57. § (5) bekezdés.

róság döntésére figyelemmel mindössze két esetben zárja ki a fellebbezés lehetőségét. A közérdekű munka végrehajtásának félbeszakítása és a szabadságvesztésre átváltoztatott közérdekű munka elhalasztása tárgyában hozott bv. bírói döntés elleni fellebbezés kizártsága azért elfogadható, mert ezek igazgatási jellegű döntések. Ezzel szemben, véleményem szerint, a meghallgatáson jelen nem lévő védő jogorvoslati jogának kizárása elfogadhatatlan (különösen akkor, ha a védőt a meghallgatásról nem is értesítik).⁶¹

A *ne bis in idem* elve (ugyanazon jogellenes cselekmény miatti kétszeres eljárás tilalma) a Be.-ben a büntetőeljárás akadályai közötti található⁶², és azt az egyezmény 7. kiegészítő jegyzőkönyvének 4. cikke is tartalmazza. A bv. bíró előtt jogellenes cselekmény miatt eljárás megindítására, illetőleg emiatt szankció kiszabására nem kerülhet sor, ezért ez az elv itt nem bír számottevő relevanciával. Elméletileg előfordulhat ugyan, hogy a már egyszer jogerősen elbíralt cselekmény miatt a fogvatartottal szemben újabb fegyelmi eljárás indul (amelyben magánelzárás fenytés kiszabására kerül sor), és a fellebbezés folytán a bv. bíró elé kerül (akinek az újabb fegyelmi eljárást meg kell szüntetnie), ennek azonban igen csekély a gyakorlati valószínűsége.

A jogerős bv. bírói határozat ellen perújításnak sincs helye, mert arra csak „a bíróság jogerős ítéletével elbíralt cselekmény”⁶³ esetén van mód. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a bv. bírói eljárásban jelenleg a perújrafelvételhez fűződő jog nem érvényesül. A jogerős bv. bírói határozat felülvizsgálatával összefüggésben egyébiránt további problémaként vetődik fel, hogy ebben a processzusban felülvizsgálati eljárásnak sincs helye, ha pedig ellene a törvényesség érdekében nyújtanak be jogorvoslatot, csak a törvénysértés megállapítására van mód, a megtámadott határozat megváltoztatása vagy hatályon kívül helyezése nem lehetséges.⁶⁴ Emellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy e körben a jogegységi eljárás sem tekinthető érdemi perorvoslatnak, mert a jogegységi határozat a bv. bíró hatáskörébe tartozó ügyekben meghozott jogerős határozatot nem helyezheti hatályon kívül.⁶⁵

A büntetés-végrehajtásban közreműködő szervek és személyek saját érdeke azt kívánja, hogy a büntetés végrehajtása számukra a legkevesebb gondot és problémát jelentse. A bv. bíró vonatkozásában ez egyúttal állami szintű követelményként is megfogalmazódik (a büntető igazságszolgáltatási szervek működőképességének a fenntartásához fűződő igény). Így például akkor, amikor a bv. bíró elbírálja

61 Lásd a jelen tanulmányban kifejtetteket a védői közreműködéshez való jog elemzésénél.

62 Be. 6. § (3) bekezdésének d) pontja.

63 Be. 408. § (1) bekezdés.

64 Be. 437. §.

65 Be. 443. § (3) bekezdés.

az elítélnek a bv. intézet magánelzárást kiszabó határozata elleni fellebbezését, a magánelzárás tartamának felülvizsgálatok tulajdonképpen erre a szempontra is figyelemmel kell lennie, hiszen a fegyelmi fenytés kiszabásának egyik fő célja a bv. intézet rendjének fenntartása.⁶⁶ A bv. bírónak azonban mindig szem előtt kell tartania az emberi jogok és a törvényesség védelmét, ezzel garantálva, hogy a büntetés-végrehajtási szervek szervezeti érdekeik érvényesítésében nehegy átlép-jék a jogállamban kívánatosnak tartott mértéket.

Összegzés

Egy jogállamban a bíróságok egyik alapvető feladata az emberi jogok védelme. A bv. bíró legfontosabb szerepe a jogállami berendezkedésben ugyanez azzal a specialitással, hogy tevékenysége kizárólag a büntetés-végrehajtás tereumára korlátozódik. Jelen tanulmány célja annak vizsgálata volt, hogy hazánkban magá-nak a jogvédelmi feladatot ellátó bv. bírónak az eljárása milyen mértékben felel meg a tőle elvárt jogállami kritériumoknak. E vizsgálathoz – a hatályos magyar szabályozás jellegére is tekintettel – a jogállami büntetőeljárás vezérelvét választottam zsinórmértékül.

E „jogállami teszt” nyomán megállapítható, hogy a bv. bíró eljárásával kapcsola-tban nem lehetünk teljes mértékben elégedettek. A hatályos szabályozás az al-kozmányos bíró követelményét nem elégíti ki teljes mértékben, mert jelenleg a bv. bíró hatáskörét és illetékességét nem törvény határozza meg. A meghallgatáshoz való jog – az ellentmondásos jogszabályi háttér következtében is – nem hatályosul teljes körűen a bv. bírói gyakorlatban, és a perújrafelvételhez fűződő jog sem érvé-nyesül ebben az eljárásban. Ezen túlmenően a tárgyalás nyilvánosságával, a vé-dői közreműködéssel, valamint a védő jogorvoslati jogával kapcsolatos szabályo-zás és gyakorlat is erős aggályokat vet fel. A megoldás kulcsa alapvetően a jogalkotó kezében van, reményeim szerint a készülő új büntetés-végrehajtási kódex ezekre a problémákra is gyógyírt jelent majd.

IRODALOM

Bárd Károly: A pártatlan bírósághoz való jog az Európai Emberi Jogi Egyezményben és a büntető igazságszolgáltatás rendszere. In: **Gönczöl Katalin – Kerezi Klára (szerk.):** Tanulmányok Szabó András 70. születésnapjára. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1998, 34. o.

⁶⁶ Bv. tvr. 42. § (1) bekezdés.

- Bárd Károly:** Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007
- Belovics Ervin – Lajtár István – Pacsek József – Vókó György:** A büntetés-végrehajtási jog magyarázata. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2001
- Berkes György:** Vitás kérdések a büntetés-végrehajtási bírói eljárásban. *Magyar Jog*, 1981/2.
- Blutman László:** Az ártatlanság védelme – a büntetőjogon kívül is? *Bírák Lapja*, 1996/1–2.
- Farkas Ákos – Pap Gábor:** Alkotmányosság és büntetőeljárás. In: *Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv*, 30. IKVA, Budapest, 1993, 65–91. o.
- Farkas Ákos – Róth Erika:** A büntetőeljárás. KJK-Kerszöv, Budapest, 2004
- Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián:** Új magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004
- Fűrész Klára:** A bíróság. In: **Kukorelli István (szerk.):** Alkotmánytan I. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 451. o.
- Király Tibor:** Büntetőeljárás jog. Osiris Kiadó, Budapest, 2008
- Krauss, Detlef:** Rechtsstaat und Strafprozess im Vergleich. In: *Festgabe zum schweizerischen Juristentag 1985*. Verlag Helbing und Lichtenbahn, Basel, 1985
- Plawski, Stanislaw:** Les tribunaux pénitentiaires en Europe. *Revue pénitentiaire et de Droit Pénal*, no. 2., 1985
- Szűcs András:** A büntetés-végrehajtási bíró helye és szerepe a büntetés-végrehajtást övező jogállami biztosítékok között. *Bűnügyi Szemle*, 2008/1.
- Tremmel Flórián:** Jogállam és büntetőeljárás. *Jogtudományi Közlöny*, 1989/12.
- Tremmel Flórián:** Magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2001
- Vókó György:** A bűnelkövetők jogkorlátozásáról. Az elítéltek jogi helyzetéről általánosságban. *Jogtudományi Közlöny*, 1989/8.
- Vókó György:** A büntetés-végrehajtási bíró szerepe a végrehajtás alakításában. *Magyar Jog*, 1990/10.
- Vókó György:** Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006

KISS BERNADETT

Koldulás és prostitúció a rendészeti szabályozásban a XIX–XX. század fordulóján

„Kedves uram – kezdte ünnepélyesen –, a szegénység nem bűn, az igaz. De jól tudom, hogy a részegség sem erény, ez még inkább igaz. Koldusnak lenni azonban igenis bűn. A szegény megőrizheti vele született nemes érzületét, a koldus soha. A koldust nem is bottal űzik el, de seprűvel kergetik ki az emberek társaságából, mert úgy sértőbb. És joggal, mert ha koldulok, magam is kész vagyok leköpní önmagamat. Ezért is iszom!”
(Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés)

Minden társadalomról megállapítható, hogy általánosan elfogadott erkölcsi és jogi normák segítségével kívánja megteremteni tagjainak a mindennapi tevékenységekhez szükséges, kiszámítható hátteret. Minden korban találhatunk azonban olyan kisebb-nagyobb társadalmi csoportot, amely „kihívóan közösségtelen” magatartásával kivívja a többség rosszállását, ezért pusztán életvitеле miatt kodifikálási „vágyat” ébreszt a jogalkotókban. Különösen így van ez akkor, ha a „rendtelenség” közterületen, nagy nyilvánosság által észlelhető megnyilvánulásairól van szó (koldulás, csavargás, prostitúció). Megállapítható, hogy ezeket a zavaró jelenségeket, az úgynevezett deviáns magatartásokat a jogalkotó a jog minden fejlődési szintjén megpróbálta ellenőrzése alá vonni, de törekvését nem tudta maradéktalanul megvalósítani – és időről időre hasonló problémák elé kerülnek napjaink kodifikátorai is. Érdemes ezért felidézni a múltbeli szabályozási kísérleteket, mert néhány sikeresebb példa inspiráló lehet a mai társadalom számára is.

Nem egyszerű definiálni, hogy egy adott társadalom milyen magatartást minősít elfogadhatatlannak. A társadalmi problémák, valamint a deviancia elméletei a társadalomtudomány és a társadalmi együttélés legalapvetőbb kérdéseit vetik fel, és további feladatok elé állítják a kutatót: megkerülhetlenné válik a „rend” fogalmának tisztázása (és annak meghatározása, hogy mihez képest definiáljuk); annak vizsgálata, hogy vajon a stabilitás vagy a változás domináns-e a társadalmak életében; probléma-e a deviancia, és ha igen, kik számára stb.

Mondhatjuk, hogy a szakirodalomban két megközelítésben vizsgálják a deviancia és a társadalmi problémák viszonyát. Az egyik elmélet (Merton, Sullivan) szerint a deviancia a társadalmi problémák szélesebb kategóriáján belül értelmezhető, míg a másik (Rubbington) szerint a deviancia a társadalmi problémák értelmezésének egyik lehetséges módja. Akármelyik elméletet fogadjuk el, kétségtelen,

hogy a társadalmi problémák elméleti modelljeinek háttérben mindig a normális, problémamentes társadalom elképzelt képe áll. (Ez érthető is, hiszen nehezen tisztázható bármiféle eltérés, ha nem világos a viszonyítási alap, amely egyúttal mércéként is szolgál a társadalmi értékítéleteknél. Ezt a mércét nevezik a társadalmi problémák kutatói „normalitásnak”.)

A normalitás meghatározására azonban többnyire csak akkor van szükség, ha a másság kérdésessé teszi. Ideális esetben észrevétlen marad, evidens fogalmi jellege megvédi az elemzésektől, bár ettől még elismerik történetileg változó jellegét. A normalitás egy az elképzelt tökéletes társadalom, a „jó társadalom” eszményéhez igazodik, amelyben nem léteznek azok a problémák, amelyekkel a mindennapokban küszködni kell. Egyúttal a fogalom azt a feltételezést is tartalmazza, hogy lehetséges a problémamentes társadalom kialakítása. A normalitás fogalma azonban csak akkor értelmezhető, ha totális érvényű, kivétel nélkül vonatkozik a társadalom egészére. Mégis valószínűsíthető, hogy ez az utópisztikus igény nem fogalmazódik meg a társadalom bármely szintjén, hanem leginkább ott, ahol a társadalmi folyamatok nem csupán az egyéni élet eseményeiként, hanem társadalmi folyamat jellegükben befolyásolhatók; valamint ott, ahol a társadalom működése szükségessé és lehetségessé teszi más csoportok, emberek tevékenységének befolyásolását. Ez a totalitás-igény egyben a társadalomhoz való hatalmi viszonyulást is feltételez.¹

Az előzőek után érdemes röviden áttekinteni, milyen tartalmi változáson ment keresztül a normalitás és a deviancia fogalma. Durkheim² normálisnak tekintette azokat a tényeket, jelenségeket, amelyek az „átlagossal” egyeznek meg, illetve gyakoriak. Úgy értelmezte, hogy a normalitás külső ismérve az „átlagosság”, ami arra utal, hogy a megfigyelt jelenség szorosan kapcsolódik a „kollektív lét általános körülményeihez”³. Szerinte a társadalom valamifajta hasonlóságot követel a tagjaitól, mivel amit normális társadalmi jelenségnek nevezünk, az éppen ebben a hasonlóságban gyökerezik. A társadalmak eltérő jellege pedig abból adódik, hogy a tagjaitól elvárt „hasonlóság” milyen jellegű, és az adott csoport esetében miért pont ez válik normálissá. Ugyanezt a problémát fogalmazta meg Parsons is, aki szintén az uniformitást tekintette a társadalmi rendszer működését szolgáló lényeges elemnek, pontosabban úgy vélte, hogy egy társadalom megfelelő működése attól függ, hogy tagjai megfelelően „játsszák-e” a tőlük elvárt szerepüket – és ezáltal egy funkcionális mintát is követnek –, vagy sem. Álláspontja szerint a társa-

1 Krémer Ferenc: Társadalmi problémák és deviancia – kérdések és kétségek. Belügyi Szemle, 1999/6., 5. o.

2 Émile Durkheim: A szociológia módszertani szabályai. In: Émile Durkheim: A társadalmi tények magyarázatához. KJK, Budapest, 1978, 76. o.

3 Uo. 81. o.

dalom olyan uniformizált cselekvő személyeket igényel, akik saját státusukat azonos módon képesek közvetíteni, és azonos módon fogadják a más státusoktól feléjük érkező elvárásokat is. A közösség egyensúlyát biztosító uniformitás azonban még Parsons szerint is túlzottan szigorú követelménynek bizonyulhat egyes esetekben, ezért bevezette a „konformitás” fogalmát is. A fogalom szükségességét azzal magyarázta, hogy „a konformitást [értelmezésében a konform cselekvés a normális cselekvés megfelelője] nem szükséges a cselekvés abszolút uniformitásként értelmezni”⁴. Durkheim és Parsons véleménye szerint azonban ez a fajta normalitás, azaz a homogén normalitás csupán az utóbbi évtizedekben értelmezhető fogalom. Arra hivatkoztak ugyanis, hogy például a kábítószer-használat, az alkoholizmus stb. csak a XX. században vált társadalmi problémává. A homogén normalitás eszméje tehát a polgári társadalom történetének abban a szakaszában születhetett meg, amikor az intézmények szervezetekké, a termelés üzemszerűvé, az igazgatás hivatallá vált, és amikor a racionálisan és funkcionálisan felépülő és működő társadalmi szervezetek alkalmazottaiktól és a velük kapcsolatba kerülőktől is normászerűen meghatározott viselkedés tanúsítását várták el. Az érintkezéseknek ebben az újszerű rendszerében az vált normálissá, tehát elfogadottá, aki azon túl, hogy megfelelt a szabályoknak, „hasznosnak” is bizonyult a szervezet számára. Ennek a felfogásnak azonban az volt a problémája, hogy ha a normalitást szervezeti követelményként értelmeztük, akkor az abnormális viselkedéstípus csupán szervezeten kívüli, „magánviselkedés” lehetett. Ezek az „élethelyzetek” tehát eleinte nem nőttek ki magukat társadalmi problémává, mivel a szervezeti elv szerint funkcionáló társadalmak (így a korai iparosodás társadalmi) egyszerűen marginalizálták azokat a csoportokat, amelyeket hasznavetetlennek ítélték. A normalitási igényre jellemző – előzőekben bemutatott – totalitás azonban így nem vagy kevésbé érvényesülhetett, mivel a magánszféra kezdetben kívül rekedt a szabályozás tárgyán. Mivel azonban szinte minden szervezetre jellemző volt és napjainkban is jellemző, hogy tevékenysége nagyobb részét önmagán kívülre irányítja, a „külvilág”, tehát a magánélet szabályozása is kívánatosnak bizonyult. A normalitás totalitása a mai álláspont szerint „lágý” és szankcionáló homogenizáció révén terjedt el, azaz az első esetben a fogyasztás és a munka világát szabályozták, majd az második homogenizációs hullám folyamán stigmatizálták az eltérő elvekre alapuló viselkedést tanúsítókat. A homogén normalitás megvalósulását Merton⁵ a közeposztály kiépülésével tekintette megvalósultnak.

4 Talcott Parsons: *The Social System*. Routledge Sociology Classics, 1991, p. 235.

5 Robert K. Merton: *Társadalm szerkezet és társadalmi struktúra*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980, 341. o.

Az előzőekben bemutatott társadalmakban is létezhet azonban nem szabályozott viselkedés. Ez a fajta magatartás – bár nem feltétlenül nyilvánul meg elítélendő tevékenységekben – alkalmas lehet bizonytalanság, konfliktus, konfrontáció kezelésére, megbontja a társadalom amúgy is labilis szabályozottságát. A nyugalmat megzavaró problémák devianciakénti meghatározása viszont csak akkor lehetséges, ha azok individualizációja is végbemegy, tehát ha a normalitás vagy annak vágya a társadalom valamennyi interakciójára és egyénére is érvényessé válik. Ezáltal beszélhetünk egy társadalmon belül egységes kontrollról, amelytől nem lehet eltérni. Ebben az összefüggésben az egyén már nem csupán saját hasznossága miatt tanúsít (lehetőleg önként) „normális” viselkedést, hanem egzisztenciális érdekei is ezt diktálják. A deviancia tehát ekkor olyan jelenségként, életfolyamatként vagy viselkedésként definiálható, amely destruktív jellege miatt fel nem használhatóvá, nemkívánatossá és stigmatizálttá teszi az egyéneket. Azokat a szempontokat viszont, amelyek alapján a normálistól eltérőnek tekintünk egy viselkedéstípust, nem egyszerű megfogalmazni. Ezért volt nagyon népszerű Merton tág értelmezést lehetővé tevő deviancia-fogalma: „a deviáns viselkedés olyan magatartásra vonatkozik, amely jelentős mértékben eltér a meghatározott társadalmi státusban lévő emberek normakészletétől”⁶. A deviancia tartalmát bővítette Kavolis is, amikor a destruktivitáson az élet, az egészség és a személyes identitás lerombolását értette.⁷ Parsons szerint pedig a deviancia fő jellegzetessége a normatív minták megszegése és a társadalmi egyensúly megzavarása. Továbbá minden, a témával foglalkozó kutató egyetértett abban, hogy a deviancia fogalma az alkalmazkodásra, vagy annak hiányának hátterére is utal: azaz mi az oka annak, hogy valaki nem képes vagy nem hajlandó követni az érvényben lévő szabályokat? Parsons és munkatársai szerint a válasz az lehet, hogy a reális társadalom mégsem olyan homogén, mint amilyennek lennie kellene.

Ha a társadalmi folyamatok felől tekintünk ugyanezre a jelenségre, az anómia fogalmi koncepciójával találkozunk. Durkheim álláspontja szerint a társadalom rendkívüli módon „nehezedik” az emberekre: egyfajta felettük álló külső erőt és erkölcsi tekintélyt képvisel, ami lehetővé teszi, illetve kényszeríti az egyéneket arra, hogy elégedettek legyenek a rendelkezésükre álló javakkal, és helyesnek is tartásák a fennálló állapotot. Ha valamely külső hatásra meginog ez az elfogadott, kiegyensúlyozott állapot, azaz amikor a társadalmi nyomás már nem képes teljes körűen hatni az emberekre, megjelenik az anómia. Durkheim elméletében azonban egy apró ellentmondást is felfedezhetünk: ha a fennálló rend elfogadása önként végbemegy az emberekben, mi szükség lehet a szenvedélyek felsőbb korlátozá-

⁶ Uo. 344. o.

⁷ Vytautas Kavolis: *A Universal Criterion of Pathology*. Oxford University Press, Oxford 1995, p. 36.

sára? Durkheim erre a problémára azzal a tézissel próbál válaszolni, hogy véleménye szerint az emberek szenvedélyei eleve társadalomellenesek, ezeket – és így a cselekvéseiket is – a társadalom szabályozza. Anómia kialakulásakor – amely történhet csupán a társadalom bizonyos területein is – tehát megszűnik az addig érvényes erkölcsi hatás, és új korlátok kialakítására, valamint azok elfogadására lesz szükség. Ettől némileg eltérő nézetet vall Merton, mivel szerinte a társadalmi egyensúlyt az elfogadott célok és az elérésükhöz szükséges legális utak összekapcsolódása garantálja. A társadalom fő mozgatórugója azonban a sikerre törekvés, amelyet nem mindenki képes egyformán értelmezni, és nem mindenki képes egyformán teljesíteni a folyamatosan jelentkező versenyhelyzetben sem. Továbbá olyan normarendszer sincs, amelyet a társadalom minden tagja magáénak vallana. Merton tehát úgy gondolta, hogy a devianciák mint alkalmazkodási formák az anómiából következnek, vagyis abból az emberi törekvésből, hogy a kevésbé „szerencsések” hasonlóvá váljanak a sikeresekhez: értelmezésében az anómia a normanélküliség, a kulturális struktúrában bekövetkező zavar állapota. Merton és Durkheim téziseiből indul ki Dahrendorf is, amikor úgy fogalmaz, hogy az anómia már nem is a normák megszegése, hanem az az állapot, amikor nem törődnek a normák megsértésével, sőt amikor a normák büntetlenül megsérthetők.⁸ Ennek az állapotnak Dahrendorf szerint az az oka, hogy azokat az embereket, akikre a társadalomnak nincs szüksége (tipikusan a tartós munkanélküliek és a szegények), már nem fűzi érdek a társadalomhoz, ezért nem érzik kötelezőnek a szabályok betartását.

A három gondolkodó elméletében közös pont, hogy a szabályozottságot jónak tételezik föl. Az anómia fogalma pedig azt az alapproblémát jelöli, hogy a szabályozás és ellenőrzés nem képes befolyása alá vonni valamennyi társadalmi csoportot. A közös szabályozási igény működésképtelensége esetén léphet fel az anómia – de ez a jelenség felveti a kérdést, hogy miért szükségszerű, illetve szükségszerű-e, hogy a szabályozás problémáit újabb szabályozással oldja meg a társadalom.

Ezt a problémát ismerte fel Becker, amikor arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jó társadalmat és a társadalom „normál” állapotát nem lehet meghatározni.⁹ Véleménye szerint a devianciát az emberek ítéletei okozzák, hiszen egy társadalomban az minősül társadalmi problémának, amit az emberek annak gondolnak, így az a viselkedés a deviáns viselkedés, amelyet az emberek annak minősítenek – mintegy saját maguk teremtve és nevezve meg ezáltal a társadalmi

⁸ Ralph Dahrendorf: A modern társadalmi konfliktus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1994, 255. o.

⁹ Howard Becker: A kívülállók. Tanulmány a deviancia szociológiai problémaköréből. In: Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László (szerk.): A deviáns viselkedés szociológiája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974, 87. o.

problémákat –, ezért Becker elmélete kevésbé tulajdonít fontosságot az állami-társadalmi szabályozó mechanizmusoknak.

Az tehát, hogy a szabályok megsértése vagy az értékadás, a minősítő folyamat buktaói vezetnek-e el a társadalmi feszültségekhez, folyamatos vita tárgya a szociológia történetében.

A megsértett közrend

Mindenkor megállja a helyét az a parsonsi nézet, miszerint a reális társadalom mégsem olyan homogén, mint az elérni kívánt, ideális rendre épülő közösség. Ahogy a különböző, éltélt magatartások elnevezése és tartalma társadalmanként és koronként változott, úgy változott az a jogi, gazdasági és szociális normarendszer is, amelyet a szabályszegők veszélyeztettek és megsértettek. A veszélyeztetett jogi tárgyat esetünkben összefoglaló elnevezéssel „közrendnek” nevezhetjük, és érdemes röviden áttekinteni ennek a hatályos jogunkban is használt kifejezésnek a tartalmi elemeit.

A jogirodalomban a közrend-fogalom egyik első elemzője Otto Mayer volt. Mayer az 1895-ben kiadott *Deutsches Verwaltungsrecht* című főművének *Die Polizeiwissenschaft* fejezetében¹⁰ vizsgálja a közrend tartalmát, amikor a jogrendet határozottan elkülöníti a közrendtől. Nézete szerint a közrend a jogrend speciális része, ezért megsértését is a jog uralmát kifejező hatósági aktsussal kell szankcionálni. Mayer már felismerte a közrend és a magánrend közötti különbséget is, amikor úgy fogalmazott, hogy a magánrendben elsősorban a társadalom erkölcsi és szokásrendje a meghatározó, és ennek legalapvetőbb érvényesülési területe a magánlakás, mert a magánszféra történései többnyire nem alkalmasak közösségi zavarkeltésre. Mayer azt a későbbiekben is elfogadott álláspontot képviselte, hogy egy jogállamban nem minden károsnak ítélt magatartás igényel rendészeti beavatkozást. Az adott közösség toleranciaszintjének is jelentőséget tulajdonított tehát, mivel egyértelműen elutasította az élet minden területére kiterjedő közhatalmi szabályozás szükségességét. Mayer még tovább árnyalta a közrend fogalmáról alkotott definícióját, amikor a közrendsértéseket vertikálisan tagolta azok súlyossága szerint: nézete szerint létezik a zavarásoknak egy tolerált, jogilag érdektelen – bár más társadalmi normák szerint releváns – köre; vannak olyan rendsértések, amelyek jogellenesek ugyan, de rendészeti beavatkozást nem igényelnek (merit hatósági vagy bírói eljárás is elegendő az elhárításukhoz); végül vannak olyan cselekmé-

¹⁰ Otto Mayer: *Deutsches Verwaltungsrecht*. Erster Band, Leipzig, 1895, S. 247.

nyek, magatartások, amelyek alkalmasak a jó közösségi rend olyan fokú megsértésére, hogy elkerülhetetlenné válik a rendészetnek minősített beavatkozás.

Részletes elemzést kapunk a közrend-fogalomról az osztrák Adolf Merkl tollából is.¹¹ Merkl úgy tartotta, hogy a rend gyűjtőfogalom: egy a jogrend részét alkotó normaösszesség. Amikor a szakirodalom a közrendet jelöli meg a rendészet tárgyaként, gyakorlatilag jogon kívüli állápontra helyezkedik, mivel a közrend önkényesen értelmezhető tartalma miatt alkalmatlan arra, hogy jól használható jogi fogalomként funkcionáljon. Nézete szerint ugyanis a közrend mint értékfogalom mögött olyan közösségi nézetek állnak, amelyek megfelelnek az államilag szervezett társadalom biztonságosnak ítélt életfeltételeinek.

A jelentős német–osztrák hatásra kialakuló hazai jogirodalomban az egyik első fogalom meghatározás a tárgyban Concha Győzőtől származott: szerinte a „közrend embereknek közös célra való együttműködése, melyet a jog és a természet határol, de a mely működés a jogi és természeti határok közt, nemcsak az állami szerveknél, de a magánosoknál is szabad [...] a közrend egyrészt emberi tevékenységnek, röviden a munkának, másrészt különböző javaknak (vagyon, műveltség, becsület, erkölcs, hatalom) megosztása és összefüggése személyek, helyek és idő szerint”. A jogi rend mellett a közrend tartalmát Conchánál a társadalmi rend fogalmán túl az emberek együttműködésének automatikus összhangja fejezi ki, amelynek szerves része a jog és a jogszolgáltatás. Utóbbi pedig nem a társadalmi rend keletkeztetője, csupán leképezője! A társadalmi rend sérelme esetén történő hatalmi beavatkozás mindazonáltal problémát vehet fel, mivel a társadalom az egyének sokaságából tevődik össze, amelyben az egyén sérelme nem mindig tűnhet jelentősnek, továbbá az sem könnyíti meg az állam helyzetét, hogy ebben az esetben a sérelmet is a társadalom tagjai okozzák. Concha a rendőrségre ruházta a társadalmi rend feletti őrködés hálátlan feladatát, mivel szerinte „a rend az emberi erőnek, javaknak, tevékenységnek belső összefüggése, a rendőrség pedig e belső folyamatnak csak időleges külső támogatója, őrködő szolgáltatának hozzávetőleges, hamaros eszközeivel. Mint a jó orvos, óvhatja, támogathatja, időleg helyettesítheti az organizmus működését, de nem teremtheti.”¹² Concha hangsúlyozta azt is, hogy elsődlegesen a veszély elhárítására kell törekedni, hiszen a közrendsértések nem merülhetnek ki pusztán emberi magatartásokban, mert „a természet rendjének megbomlása (tűzvész, árvíz, hegyomlás, pestis) is megbontja az állam és a társadalom rendjét”¹³. A közrend megőrzése tehát Concha álláspontja szerint történetét büntetőjogi és közigazgatási jogi eszközök-

11 Adolf Merkl: Allgemeines Verwaltungsrecht. Wien–Berlin, 1927, S. 242.

12 Concha Győző: A rendőrség természete és állása szabad államban. MTA, Budapest, 1903, 298. o. 13 Uo. 299. o.

kel is, utóbbi pedig a kihágási jog és a közigazgatási büntetőjog által a közrend nem jogi területére is befolyást gyakorol. Vannak ugyanis olyan cselekmények, amelyek nem egy konkrét (közigazgatási) norma megszegését jelentik, hanem elkövetésükkor a jog tulajdonképpen egyes, a társadalom rendjét zavaró magatartásokat szankcionál.

Conchához hasonló rendfogalommal lépett fel Tomcsányi Móric is¹⁴, aki a jogrendet a rend és a közrend fogalma közé kívánta elhelyezni. Tomcsányinál a „rend” ontológiai kategóriaként funkcionált, a jogrend pedig „az életviszonyok különböző, tényleges rendjére vonatkozó jogi szabályozás eszmei állapota. A rend valami tényleges, a jogrend eszmei állapot.”¹⁵ Klasszikussá vált példájában magyarázta a különböző rendsértések közötti eltéréseket is: „Ha a közforgalmi úton egy jármű beleütközik egy másikba, megzavarodik, megsérül a közlekedés tényleges rendje, de megsérül egyben a közlekedés jogi rendje is, amely az óvatos haladást, a menetsebesség mérséklését, a kocsik közötti bizonyos távolság megtartását írja elő. A törvény a jogi rend megsértése miatt bünteti az összeütközések okozóit. Előfordulhat, hogy a jogi rendezés, a jogi szabályozás nyilvánvalóan rossz, vagyis a jogi rend helytelen: tegyük fel, hogy a jogszabályok megengednék, hogy a kocsik az út ugyanazon oldalán egymással szemben is közlekedhessenek. Az ilyen közlekedés nem sértené a közlekedés jogi rendjét, de annak tényleges, természetes rendje, állapota az előforduló sok baleset miatt ugyancsak tökéletlen volna. Ha viszont valaki egy színházi helyiség nézőterén elővigyázatosan, s a közönség részéről észre sem véve szivarra gyújt, kihágást követ el, mert bár a színházi előadás tényleges rendjét nem sértette meg, de megsértette a színház jogi rendjét, azt a jogszabályt, amely a tűzveszély elkerülése érdekében, kivételt nem ismerve a legkisebb, legóvatosabb rágyújtást is tiltja és bünteti.”¹⁶ Az első példa szerint tehát a jogrend sérelme nélkül is zavar támadhat a társadalom működésében, míg a második esetben éppen fordítva: a jogrend sérül anélkül, hogy a „tényleges rend” megváltozna.

Hazai jogirodalmunkban említést érdemel még Tóth Lajos munkássága is¹⁷, aki szintén a német irodalmi hagyományokra támaszkodott a közrend-definíciójában: „a közrend mindama normák foglatatát jelenti, amelyeknek érvényesítése a mindenkor uralkodó szociális és etikai felfogásoknak megfelelően az emberi együttélés elengedhetetlen előfeltételeit képezik”¹⁸. Mivel definíciója 1938-ban született,

14 Tomcsányi Móric: Rendészet-közigazgatásbírói jogvédelem. Budapest, 1929, 2. o.

15 Uo. 3. o.

16 Uo. 3–4. o.

17 Tóth József: A rendészeti ténykedés alakjai. Eger, 1939, 48. o.

18 Tóth József: A rendészeti fogalom a nemzetiszocialista államban. Szt. János Nyomda, Eger, 1938, 42–59. o.

a viharos politikai változások is nyomot hagytak rajta, hiszen Tóth álláspontja szerint „amíg a korábbi közrendfogalom megkülönböztető eleme az, hogy a liberalizmus társadalmának általános és absztrakt értékszéméletén épült fel, addig a jelenlegi közrendfogalom jellegzetessége az, hogy egyenesen és kimondottan a népiségen nyugvó nemzeti szocialista mozgalom (Volksbewegung) konkrét rendjén épül fel”¹⁹.

Az előzőeket összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy a társadalmi normákat, elvárásokat megsértő magatartások a társadalom működésének és a társadalmat alkotók mindennapjainak háborítatlanságát is megzavarják. Ez a zavaró tényező az amúgy is nehezen fenntartható közrend sérelméhez vezethet, ráadásul a közrend zavaraihoz és a hatósági beavatkozás előidézéséhez nem is feltétlenül szükséges jogellenes magatartást tanúsítani. A jogalkotónak tehát időről időre érdemes felülvizsgálnia a közrend védelmében alkotott szabályozások, normák hatékonyságát, és ha a társadalmi érdekek, elvárások megkívánják, célszerű a normák átgnodolása, aktualizálása is.

A deviancia a gyakorlatban

Az elméleti áttekintés után érdemes egy-egy „zavaró magatartás” gyakorlati példáján szemügyre venni, hogyan reagál a társadalom és a jogalkotó, ha mindennapi tevékenységében kényelmetlenségbe ütközik. Egy jelenség zavaró hatása különösen jelentős, ha közterületen szembesülünk vele. Így van ez a koldulás és a prostitúció esetében is, amelyeknek napjainkban is változó megítélése, sok vitát kiváltó szabályozása kiváló példa lehet az előbbiekre szemléltetésére.

A koldulás

A koldulás – nem jogi szemmel nézve – nevezhető a létfenntartáshoz nélkülözhetetlen javak rendszeres kéregetéssel való összegyűjtésének is. Megítélése azonban sosem volt egyértelmű. A koldus már az ókori Görögországban védelemben és szűkre szabott vendégjogban részesült anélkül, hogy állandó tartózkodásra igényt tarthatott volna. A görögök felfogása szerint a koldusok az istenek oltalma alatt álltak, és bántalmazóikat megbüntették. A filozófus Diogenész követői tévesen értelmezett megálázódásból éltek koldusként, az ókori Rómában pedig szokásban volt, hogy a hajótörtek a szerencsétlenségüket ábrázoló képpel koldultak. A császárkorban a

¹⁹ Uo. 60. o.

koldulás már mesterséggé vált, annak minden visszaélési lehetőségével: egyesek kített gyermekeket vettek magukhoz, és megcsonkítva, szájalomkeltő külsejüket kihasználva koldulásra kényszerítették őket. A középkori városok egy részében éppen az említett visszaélések megakadályozása érdekében hamarosan jogi úton szabályozták a koldulást, bevezették a koldusbíró intézményét, aki a családokat kiszűrte és lehetőség szerint meg is büntette. A hagyomány a legtöbb társadalomban alamizsnát „írt elő” a koldusoknak, és az egyház is támogatta a kéregetőket, így a koldusok gyakran valamilyen módon részét alkották a kisebb-nagyobb közösségeknek. A kereszténység elterjedésének és az egyház szegénypatronáló szerepének is tulajdonítható, hogy a XVI–XVII. századra a koldulás megítélése és szabályozása Európa-szerte összefonódott a szegénygondozás kérdésével. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy a „szegény” fogalom a legtöbb kultúrkörben a ténylegesen vagyontalanokon kívül felölelte a koldusokat, a vándorlókat, a beteg, család nélkül élő nagykorúakat, később pedig a család nélkül maradó gyermekeket is. A feudális korban a szegényügy kezelését a katolikus egyház hatására társadalmi feladatnak tekintették, a gondoskodás alapvető mozzanatait a helyi szinten szerveződő egyházközségek látták el. Az az elképzelés, hogy állami vagy valamely állami, központi szerv is vállalhatná a tevékenységet, csupán a XVIII. században látott napvilágot. Ám a korai felfogás szerint a koldusok, csavargók, munkakerülők azon túl, hogy bizonyos esetben szájalmat kellettek az emberekben, államra veszélyes népségnek is számítottak. Lényegében kezdetben az összes, a koldulást szabályozó nemzeti-helyi jogforrás rendészeti, igazgatási vonatkozásban foglalkozott a kéregetőkkel, és ezzel párhuzamosan a csavargással – és ezek büntetőjogi következményeivel. A szabályozások – és itt érhető tetten a társadalmi normák születése és változása – kivétel nélkül megkülönböztetnek segítségre érdemes és érdemtelen koldusokat, és az őket „megillető” ellátásokat a koldusok különböző „kategóriájához” kapcsolták. (Ellátásként ispotályok, szegényházak, menedékházak jöhettek szóba, többnyire munkavégzési kötelezettséggel.) Ha büntetni kívánták a megélhetéssel nem bíró nincstelen, dologházakba, visszaesők esetén fogházakba utalták az úgynevezett „hivatásos” koldusokat, csavargókat.

Megállapítható, hogy egyik európai államban sem nézték jó szemmel a kóborló életmódot folytatókat és a többnyire velük azonosított koldusokat. Angliában munkakényszerrel egybekötött dologházakba, szegényházakba „utalták” őket, Franciaországban pedig egyenesen bűncselekménynek tekintették a koldulást. 1764-től arra is lehetőség volt, hogy úgynevezett *maison de correction*-okban, büntető dologházakban, vagy fenítőházakban tartsák elzárva a koldusokat, akik csupán a Code Pénal megalkotásától minősültek kihágást elkövetőnek. Poroszországban sem volt másként, mivel a közkerülcset, a közrendet és a polgárok tulajdonát

féltették a felügyelet nélkül kószálóktól. Az 1794-es porosz Allgemeines Landrecht volt az első általánosan érvényes porosz jogforrás, amely törvényesen szabályozta a szegényügyet, és a településeket kötelezte elszegényedett lakosaik támogatására, eltartására. Ausztriában már jóval korábban, 1552-ben pátenzben rendelkeztek arról, hogy a községek, városok tartsák el az ott honos szegényeket. 1775-ben Mária Terézia bocsátott ki rendeletet a „koldusok és kóborlók megrendszabályozásáról” – udvari tisztviselője, Joseph von Sonnenfels pedig az általa írt egyetemi tankönyvben azt hangsúlyozta, hogy a munkakerülőket és a koldusokat nem szabad elűzni, ha szükséges, meg kell őket büntetni. II. József viszont egységes alapelvek szerint kívánta rendezni az elsősorban kolduskérdésnek tekintett szegényügyet.

Belgiumban az 1891-ben kiadott *Loi pour la repression du vagabondage et de la mendicité* című törvény szabályozta a csavargók és koldusok életkörülményeit. A belga igazságügyi minisztérium Európában elsőként központi nyilvántartást készített a szegényekről, akiket három kategóriába soroltak. Az első csoportot a 18. életévüket betöltött, hivatásos vagy veszélyesnek nyilvánított csavargók vagy koldusok alkották, őket bírósági döntés alapján két évtől hét évig terjedő határozatlan időtartamú szabadságvesztés-büntetésre ítélték, amelyet úgynevezett koldustelepen (*dépôts de mendicité*) kellett letölteniük, ahol munkakötelezettség alatt álltak. A második kategóriát az önhibájukon kívül szerencsétlenné vált, koldulásból élő rokkant, beteg személyek alkották, akik békebírói döntés alapján úgynevezett *maison de refuge*-ekben kaphattak elhelyezést, szintén határozatlan időre. Az előző kategóriába soroltakkal szemben azonban őket akarattuk ellenére nem lehetett egy évet meghaladóan az intézetben tartani. Végül külön rendelkeztek a 18 év alatti koldusokról, akiket legfeljebb 21 éves korukig úgynevezett *écoles de bienfaisance*-okba utalták, amelyek egyfajta javítóintézetekként funkcionáltak. Ezekben az intézményekben nevelés is folyt, hiszen általában hathavi bentlakás után ipari iskolába, vagy megbízható, megélhetést nyújtó foglalkozást űző családok gondozásába adták a fiatalokat. Norvégiában 1900-tól rendelkezett törvény a „munkakerülésről, koldulásról és iszákosságról”, amellyel a munkával nevelés elvét kívánta megvalósítani a jogalkotó. A norvég törvény a munkaképes csavargókat és koldusokat szabadságvesztéssel sújtotta, ha nem vállalták a részükre felajánlott munkát – a szabadságvesztés mértéke három hónaptól hat évig terjedhetett, és nemcsak fogházban, hanem kényszerdologházban is lehetőség volt a végrehajtására.

Az előbbi szabályozásokon túl az 1885-ös III. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus és az 1895-ös V. Börtönügyi Kongresszus működése is hatott az európai államok szegénypolitikájára. Az 1885-ös római kongresszuson határozat született arról, hogy az államnak kell gondoskodnia arról, hogy mindenki megtalálhassa a

kéességeihez illő és megélhetési lehetőséget is nyújtó munkát. Azt is kimondták egyúttal, hogy aki ilyen feltételek mellett nem tanúsít beilleszkedő, együttműködő magatartást, hanem visszatér a csavargó életmódhoz, azt dologházzal lehessen büntetni. Az 1895-ös párizsi kongresszus árnyalta a társadalom jelentőségét: megállapítást nyert, hogy a társadalom jogosan alkalmazhat kényszerítő társadalmi és rendszabályokat a csavargók, koldusok ellen. A csavargók és kéregetők csoportján belül megkülönböztették a rokkantakat, és azokat, akik betegségük miatt segílyre szorultak (ezért a kongresszus támogatta a magánsegélyezés és a patronázsmozgalom fejlesztését); az alkalmi csavargókat, valamint a hivatásos csavargókat és koldusokat. A rokkant és beteg, egyéb létfenntartási lehetőséggel nem bírók részére a segélyezés kidolgozását szorgalmazták, az alkalmi kéregetőket, csavargókat pedig menhelyekre gyűjtve kívánták támogatásban részesíteni, ahol kötelező munkavégzést írtak elő. A hivatásos „rendzavarókra” bírói ítélet alapján munkatelepi vagy dologházi elhelyezés várt. A kongresszus kiemelte, hogy a munka ezeknek a személyeknek az esetében nem csupán a büntetés szerepét tölthetné be, hanem a társadalomba visszailleszkedés lehetőségét is jelenti.

Egy a dolgozat első részében bemutatott közrend-fogalommal kapcsolatos témát járt körül a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület 1910-es brüsszeli közgyűlése is, amelyen a közveszélyesség fogalmát elemezték. A közveszélyes személyeket – akikkel szemben akár bűncselekmény hiányában is megalapozottnak tartották a bírósági eljárást – két csoportba sorolták: megkülönböztették azokat, akik koldulásból és bagatell bűncselekmények elkövetéséből tartják fenn magukat, vagy akik a mértéktelen alkoholfogyasztás miatt tartóssá váló személyiségzavaraik miatt követnek el kisebb vagyon vagy személy elleni bűncselekményeket; és azokat, akik „profi” bűnelkövetők. A közgyűlésen az első csoportba sorolták a csavargókat, a koldusokat, a munkanélkülieket és a leépült alkoholistákat, akiket szociális állapotuk miatt tartottak közveszélyesnek. Számukra a határozatlan időtartamú, munkakényszerrel kombinált szabadságvesztést tartották célravezetőnek, nevelő hatásúnak, és támogatták a dologházak számának gyarapítását. Gyakorlatilag az ekkor megfogalmazott ideológia – amely szerint a szegénység bűn, illetve bűnök forrása – legitímálta azt az 1960-as évekig elfogadott állami funkciót is, amely megengette, hogy bizonyos csoportokkal szemben az állam szociális funkcióit, feladatait a büntető felelősségre vonással helyettesítsék.

A koldusügy, mint megoldásra váró probléma, Magyarországon is ismert volt már a középkorban. Elsősorban a városokat érintő jelenségről volt szó, mivel itt gyűlt össze nagyszámú megélhetés és vagyon nélküli ember (akár szökött jobbágy, akár jobb keresetet remélő iparos, napszámos), ezért a szegényügy a város gyarapodásával arányosan terhelte annak „kasszáját” és mindennapjait. Eleinte az is-

potályok számának növelésétől várták a helyzet javulását, de hamarosan rendszeti jellegű szabályok is születtek, amelyekkel egyrészt az idegen városokból érkező koldulókat kívánták távol tartani, másrészt a „saját” kéregetők tevékenységét szabályozták. Elterjedt, hogy már a vámszedőknek is előírták, hogy az idegen koldusokat ne engedjék a falakon belülre, illetve a már benn tartózkodókat ki lehetett toloncolni.²⁰ III. Károly 1723-ban a Helytartótanácson keresztül kívánta szabályozni a szegényügyet, így 1724-ben a Helytartótanács fel is szólította a törvényhatóságokat, hogy a külföldi csavargókat távolítsák el az országból, a belföldi koldusokat pedig kényszerítsék munkára – a munkaképtelenekről „természetesen” származási községük volt köteles gondoskodni.

Mária Terézia már említett ausztriai rendelete nyomán 1775. október 12-én adták ki a Helytartótanács 4698. számú, *A koldusok és csavargók megrendszabályozása* címet viselő rendeletét, amelyben a kóborlókat külföldiekre és belföldiekre osztották. A külföldiek lehettek elszegényedett vándorló iparossegédek, foglalkozás nélküli kóborlók és „nyomorúságos bolyongók”, akiket származási helyükre kellett visszatoloncolni. Nevüket a határon szolgálatot teljesítő tisztek feljegyezték, és ha újból elfogták őket az ország határain belül, dologházba utalták. A belföldi kóborlók lehettek szabad költözési joggal bíró jobbágyok, szökött parasztok, vagy alkalmazásban álló személyek. Külön foglalkozott a Helytartótanács azokkal, akik sérülést, fogyatékoságot tetetve koldultak, és szigorú utasítást adott ki a törvényhatóságok számára a koldusokkal kapcsolatban. E rendelkezések értelmében minden törvényhatóságnak össze kellett írnia a nem valamely intézményben (kórház, szegényház, alapítványok) tartózkodó koldusokat, és ezt az összeírást fel kellett terjesztenie a Helytartótanácsnak. A koldusok összeírásakor – börtönbüntetés terhe mellett – kötelezni kellett a nincsteleneket arra is, hogy költözzenek vissza származási helyükre, vagy arra a helyre, ahol legalább három évig valamilyen munkát végeztek. Az elköltözéshez útlevelet kellett kiállítani a részükre, és hat héten belül át is kellett települniük a megjelölt községbe vagy városba. Ha az illető nem költözött el, „ellenszegülőként” előállították, és három-négy hetes elzárás után ismét útlevelet adtak neki, de ha ezután is helyben maradt, kenyéren és vízen, szigorú munkára szorítva tartották fogva. Az ellenszegülőkkel azonos módon rendelték büntetni azokat, akik bár munkaképesek voltak, koldulással keresték a kenyerüket a lakóhelyükön. Meg kívánták akadályozni a koldusok közötti házasságkötést, és közrendvédelmi szempontok miatt a vagyon elleni bűncselekményekkel gyanúsítható, megélhetés nélküli vándorokat sem nézték jó szemmel. Ám a 4698/1775. számú

²⁰ Így járt el Győr városa is. Lásd: Kolozsvári Sándor – Óvári Kelemen: *Corpus Statutorum Hungariae Municipaliūm*. Budapest, 1904, p. 522.; Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Palaestra Calasanciana, 1941/37.

rendeletben Mária Terézia – hazánkban újszerű módon – a nagyvárosokban dologház létesítését is előírta. Célja az volt, hogy a segélyre „érdemes” koldusokat elválassza a munkaképes dologkerülőkötől, ezért elrendelte, hogy a koldusokat minden községben évente össze kell írni, olyan módon, hogy a felvett adatokból kiderüljön a koldus életkora, születési helye, koldulásának oka, esetleges egyéb megélhetési-élelemszerzési forrása, és az, hogy van-e élő rokona, aki őt segítheti. Az összeírásakor orvosok is megvizsgálták a koldusokat, hogy ha szükséges, ispotályba küldhessék a rászorulókat. A rászorulók között is különbséget tett a rendelet elenességük szerint: „egészen rászoruló” volt, akinek mind elhelyezéséről, mind étkeztetéséről és ruházódásáról gondoskodni kellett; „háromnegyed, fél, negyed segélyre szoruló” volt, akiknek elszállásolása rokonoknál vagy más személynél megoldható volt, de ebben az esetben az élelmezésére, ruházódására kiutalt pénzt a gondviselő kapta meg. A munkakerülöket fizikumuk szerint katonáskodásra vagy egyéb munkavégzésre kötelezték. Úgynevezett kolduspénztárak felállítására is sor került, amelyek bevételeit templomi perselypénzből (évente négy alkalommal gyűjtöttek ilyen célra), havonta bizonyos összeget felajánló jótékonykodók adományából, pénzbüntetések bevételeiből, színházak jótékonyági játékaiból stb. fedezték. A szegényügy adminisztrációját a városokban a rendelet értelmében az úgynevezett perceptor látta el, aki a kötelező nyilvántartások vezetése mellett az úgynevezett koldusatyá választását is megszervezte – a koldusatyá egy idősebb koldus volt, aki a városnegyedben élő koldusok állapotáról tartozott jelentéssel a perceptornak. Az uralkodó elrendelte, hogy a koldusok gyermekeit mesteremberekhez kell nevelés céljából adni, hogy 15., illetve 18. évükre mesterséget szerezzenek. A kevesebb alamizsna lehetőséggel bíró falusi koldusok esetében előírták, hogy a bíró és egy esküdöt negyedévente felkeresi a földesurat, és a tőle kapott alamizsnát heti rendszerességgel szétosztják a rászorulók között. Mivel a rendelet megtiltotta a házaló koldulást, hetente egy alkalommal a városi koldusok ügyeiért felelős perceptor is alamizsnaosztást tartott, ám ekkor a koldusatyá és a rendőrigazgató jelenlétében a koldusok is előadhatták a panaszukat.

A rendelet eredetileg 1818. január elsejétől kötelezte volna a törvényhatóságokat a szegényügy megreformálására, de végrehajtására alig volt példa. Meg kell jegyezni azonban, hogy a reformkor végén angol mintára több dologház is létesült (Kolozsváron, Pozsonyban, Kassán), és a Pest megyei kapitány, Balla Károly 1841-ben kidolgozott egy csavargásról szóló jogszabálytervezetet is, de az 1848-as forradalom hevében nem foglalkoztak kellő mélységgel a kérdéssel.

A kiegyezés után születő első községi törvény és az 1862-es szegényügyi törvény kifejezetten községi hatáskörbe utalta a koldulók, csavargók megrendszabályozását. Jelentősebb jogi szabályozást a továbbiakban csupán az 1879. évi

XI. tc. (Kbtk.) 62–69. szakaszai tartalmaztak, de ez a jogszabály nem differenciálta a csavargók és más szegények rétegét, és bár az elítéltek nevelését sem tette lehetővé, kifejezetten tiltotta a kényszermunkát is. Az így előálló joghézagot 1912-ben Pekári Ferenc főkapitány-helyettes is felismerte. Ő az önhibájukon kívül saját maguk fenntartására képtelen egyének esetében nem tartotta helyénvalónak a büntetőjogi felelősségre vonást, és szociálpolitikai segítő intézmények létesítését javasolta. Megállapítását azzal indokolta, hogy a csavargás miatt elítélt személyek mintegy harminc százaléka annyira elesett, hogy képtelen a megélhetéséről gondoskodni, de nagy számuk miatt az egészségügyi intézmények sem tudják befogadni őket. Jobb híján, többnyire saját kérelmükre, rendőrségi fogházakban helyezik el őket, ahol megpróbálnak ellátásukról gondoskodni, ezzel viszont a rendőrség zavartalan működését veszélyeztetik.²¹ A dologházi elhelyezést javasolta dolgozatában már 1891-ben Nagyiványi Fekete Gyula is²², aki a dologházakat elsősorban munkára nevelő, javító jellegük miatt tartotta hasznosnak. A törvényhatóságok sem mutattak különösebb buzgalmat a koldulás szabályozásában, ez alól talán csak Eger volt kivétel, ahol 1905-ben a képviselő-testület szabályrendeletet hozott az utcai koldulás megtiltására, és a tilalom fenntartását a rendőrség hatáskörébe utalta.

A szabályozás hiányosságait észelve az Igazságügyi Minisztérium 1907-ben megbízta Finkey Ferencet, hogy készítsen egy törvénytervezetet a koldulás és a csavargás megakadályozásáról. Finkey a már ismertetett büntetőügyi kongresszusok és az ekkor már működő belga és norvég szabályozás hatására önálló törvény hozását szorgalmazta, amely a „csavargás, koldulás és iszákosság megakadályozásáról” szólt volna.²³ Finkey a csavargás és koldulás megszüntetését a nyomor csökkentésében és az általános társadalmi viszonyok javításában látta, de szükségesnek tartotta a szegényházak és menhelyek számának növelését is. Felismerte, hogy a probléma egyrészt a munkanélküliségből táplálkozik, ezért javasolta munkaközvetítő szervezetek, munkásszállások létesítését. Célul tűzte ki az úgynevezett „nomád élelet élő népek és kóborlók” – azaz a cigányság – letelepítését és munkára nevelését is, és a hivatásos kóborlók és koldusok elhelyezésére a dologházakat ajánlotta. Elődeihez hasonlóan tipizálta a koldusokat: a valóban betegeknek és nyomorékoknak társadalmi gondoskodást nyújtó intézmények szervezését javasolta, a pillanatnyi állástalanságuk miatt alkalmi koldulásra kényszerülőket

21 Pekári Ferenc: A csavargásról. Büntetőjogi dolgozatok Wlassics Gyula születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, 1912

22 Nagyiványi Fekete Gyula: A dologház és lakói. Magyar Jogászegyesületi Értekezések, Budapest, 1891

23 Finkey Ferenc: A csavargás, koldulás és iszákosság törvényhozási szabályozásához. In: Büntetőjogi értekezések, 8. füzet. 1910. április

szintén állami gondozásra bízta volna, míg a hivatásos – de munkaképes – csavargókat határozatlan időre dologházba kívánta utalni, és részletesen foglalkozott a dologházak belső rendjével. Hatására a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi XXI. tc. lehetővé tette a csavargók dologházi munkáltatását, a jogszabály azonban nem adott kellő mérlegelési lehetőséget a dologházba utalást elrendelő hatóságoknak, és nem kötelezte a hatóságokat arra sem, hogy bizonyítsák, hogy a „veszélyes” személyt nem a kényszer vitte-e koldulásra, csavargásra a fokozódó munkanélküliség miatt.

Látható tehát, hogy a hazai szegényügyi szabályozás az első világháború előtt többnyire rendészeti jellegű volt. A két világháború között azonban kezdett meghonosodni a társadalmi felelősségvállalás elve is, ezt jelezte például az, hogy a szegényügy és a kolduskérdés a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe került. A társadalmi gondoskodásra azonban helyi szinten is volt példa: az első világháború előtt a koldulást egyértelműen szankcionáló Egerben például 1927-ben bevezették az úgynevezett „egri norma” rendszerét, ami azt jelentette, hogy városi és egyházi szegényügyi bizottságok alakultak, amelyek nyilvántartást készítettek a rászorulókról, és felkérték azokat a kereskedőket, akikhez rendszeresen betértek a kéregetők, hogy havi megajánlással váltsák meg a koldusoknak adott összeget. Cserébe a kereskedők egy nyomtatványt kaptak a várostól, ezen a következő szöveg állt: „Tilos a koldulás! Az üzlet tulajdonosa a segélyezést havonként megváltja.” A koldusok ennek hatására egyre nagyobb számban választották inkább a bizottságoktól igényelhető segélyezés lehetőségét, és gyakorlatilag megszűnt a közterületi koldulás jelensége. Az „egri norma” nemcsak pénzbeli segítséget jelentett: családok jutottak napi ebédhez, kenyéradaghoz, tüzelőhöz, ruhaneműhöz, de lehetőség volt lakbér-segély igénylésére is. Az eredetileg a ferences rend egri házfőnöke, Oslay Oszwald által meghirdetett „egri norma” keretében szegénygondozó testvérek, valamint hivatásos és önkéntes gondozók is felkeresték a nélkülözőket, és környezet-tanulmány elkészítése után aktív ápolással is segítették az egyedül maradó betegek, idősek életét. A program sikerét mutatja, hogy 1931-ig nyolc város vette át ezt a gondozási módszert, sőt a 172.000/1936. BM-rendelet értelmében az „egri normát” „magyar norma” néven alkalmazni kezdte a legtöbb magyar város. Ezen a helyeken a BM-rendelet kimondta a koldulás megszüntetését, de máshol is csak koldulási engedély birtokában lehetett kéregetni. Ilyen engedélyt viszont csak önhibáján kívül segélyezésre szoruló, erkölcsrendészeti szempontból kifogástalan előéletű nagykorú magyar állampolgár kaphatott, de az engedély csakis olyan helyeken volt kiváltható, amelyek nem minősültek városnak, gyógy- és üdülőkörzetnek, valamint ahol nem vezették be a „magyar normát”. Ez a főszolgabíró által kiadott és a járása területén legfeljebb három hónapig felhasználható engedély a vissza-

élések elkerülése érdekében átruházhatatlan volt, de ha a jogosultja betegség vagy más ok miatt maga nem volt képes a koldulásra, a papíron fel kellett tüntetni a helyette adományt gyűjtő – nagykorú – hozzátartozója adatait. Lehetőség volt az okirat visszavonására is, ha jogosultja vagyoni helyzetében kedvező változás következett be, vagy ha ellene közrendészeti szempontból kifogás merült fel. Pécssett – az egri normából kiindulva – viszont a koldusokat egy telepre gyűjtötte össze a város, ahol a munkaerejüket felhasználva házakat építettek nekik. A megélhetést a telep melletti mezőgazdasági termények előállításával foglalkozó gazdaság nyújtotta az ott lakóknak, akik a kertti munkák révén saját napi élelmiszer-szükségletüket is meg tudták termelni. A kezdeményezés hatására a város megszüntethette a szegényházát, amely kórházként működött tovább.

A prostitúció

A koldulás szabályozásához hasonló utat járt végig a XIX–XX. század fordulóján a prostitúcióra vonatkozó hazai reglementáció is. A jelenségre vonatkozó központi szabályozás ebben az esetben sem bizonyult eredményesnek, de helyi szinten kisebb sikereket lehetett elkönyvelni.

A XIX. század közepén, a kiegyezés idejére Budapest dinamikus fejlődő nagyvárossá vált, ahonnan a szórakozási lehetőségek sem hiányozhattak. A szórakozás, az éjszakai élet megszokott részévé vált a – meglehetősen nagy számban működő – bordélyok felkeresése, igaz, ez a rendkívül elterjedt nemi betegségek miatt nem mindig jelentett felhőtlen örömet. A rizikó ellenére a kor erkölcsisége egyedül a prostitúciót engedélyezte mint házasságon kívüli szexuális kapcsolatot, ezért a korábban tiltottnak minősülő kéjelgés lassanként a hatóságok által megtűrt, de mindenképpen szabályozott és a társadalom által felügyelt, ellenőrzött jelenséggé vált.²⁴

A szabályozásra a hazai viszonyok között leginkább a „bujakór” terjedése miatt volt égető szükség. Már 1863-ban, a Grosz Lajos által írt *Orvosi Rendőrség* című könyv lapjain felvetődött az a javaslat, hogy a kéjnek számát korlátozni kellene, de legalábbis rendszeres orvosi vizsgálatra kellene járniuk, lehetőleg hetente kétszer. Mivel ekkorra szinte átláthatatlan és ellenőrizhetetlen szabályok szerint nyíltak a bordélyok, a lokálok és az úgynevezett éjjeli kávéházak, a főváros közgyűlése 1867-ben nem halogathatta tovább a jogi keretek megteremtését sem: a 33 474/1867. számú szabályrendelet kiadása után 1867. október elsejétől – Magyarországon elsőként – már hivatalosan is lehetett bordélyt működtetni a fővárosban.

²⁴ Forrai Judit: Visszatekintés a budapesti prostitúció múltjára. *Belügyi Szemle*, 1997/5., 105–119. o.

A szabályozásnak azonban megvoltak a hiányosságai is: a rendőrség gyakorlatilag különösebb korlátozás nélkül adta ki a bárkát az azt igénylőknek – de a bárkás „lányok” személyazonosságát (akárcsak nevük valódiságát) nehezen lehetett ellenőrizni. Ez a szabályrendelet hallgatott a bordélyon kívüli kéjelgésről is, és nem szabályozta a prostitúció utánpótlásáról gondoskodó leánykereskedelmet sem. Az utóbbi jelenség szabályozása nem sokat váratott magára: először 1869-ben BM-rendeletben próbáltak gátat szabni a magyar nők külföldre vitelének, de kevés eredménnyel. Általánosságban azonban kijelenthetjük, hogy a prostitúcióhoz köthető egyéb – önmagukban nem feltétlenül jogellenes – cselekmények szabályozását is csak jelentős késéssel valósította meg a jogalkotó. Például országos hatáskörű szabályozásban a terjedő nemi betegségek ellenére is csak 1876-ban, a közegészségügy rendezéséről szóló XIV. törvénycikkben találkozhatunk a témával, de ez a jogforrás is csupán tömören rendelkezett: „A kéjelgési ügy, a mennyiben a közegészségre vonatkozik, rendeleti uton szabályoztatik” és „a bujakór nagyobb terjedelemben történt felmerülte alkalmával, az azokban szenvedő egyének gyógykezelés alá vétessenek”²⁵. A prostitúcióról szóló részletes szabályokat azonban sem az 1879-ben megszületett kihágási törvény, sem a leánykereskedelmet szabályozó 1912. évi XLIX. tc. nem tartalmazott, és a kerítésre vagy futtatásra szankciókat kilátásba helyező 1908. évi XXXV. és 1912. évi LXII. tc. sem befolyásolta lényegesen a helyzetet.

Érdemi változás az 1880-as évektől kezdődött, amikor az 1881. évi XXI. törvénycikkben bevezették a rendőrorvosok intézményét, akik a rendőrség keretein belül működő szakközegként az örömlányok egészségügyi állapotát voltak hivatottak ellenőrizni. Működésük nyomán csökkent a nemi betegségek aránya, bár az orvosoknak nem volt könnyű dolguk: egy 1893-as adat szerint ebben az évben a hivatalosan nyilvántartott 1131 fővárosi kéjné vizsgálatát – heti két alkalommal – mindössze 14 orvos végezte.²⁶

1884-től pedig a 837/1884. számú szabályrendelet értelmében már nemcsak bordélyban dolgozhattak legálisan a prostituáltak, hanem úgynevezett magánkéjnék is fogadhatták a kuncaftokat. A hatóságok ezzel az illegális, titkos kéjnék számát próbálták csökkenteni, hiszen az 1867. évi szabályrendelet ellenére a prostitúció korántsem korlátozódott a bordélyokra, továbbra is jelen volt a főváros közterületein a könűttől egészen az eldugottabb mellékutcákig. Csak lassan ismerték fel, hogy tévesnek bizonyult az a kezdeti elképzelés, amely szerint a kéjelgés a bordélyok révén központosítható, és ezáltal ellenőrizhető és megadóztatható. 1900-ra ezért tovább enyhült a szabályrendeletek szigora, ugyanis a 49 465.

²⁵ 1876. évi XIV. törvénycikk. Corpus Iuris Hungarici.

²⁶ Anka László: A budapesti prostitúció és szexpiac története a boldog békeidőkben. Valóság, 2006/6.

Főkap. I. 1990. rendelet alapján úgynevezett egészségi lappal bíró nők (1907-től: igazolványos kéjnök) is fogadhatták a szexuális szolgáltatást keresőket.

A századforduló után tehát többféle prostituálttípust ismert el a rendőrség és a társadalom is. Továbbra is fennmaradt az úgynevezett „bárcás nők” rétege, akik dolgozhattak az 1928. május elsejéig fennálló bordélyházakban, vagy magánlakásokon és kijelölt kávéházakban is fogadhatták a vendégeiket. Bárcát azonban csak az a 17. életévét betöltött nő válthatott, aki már igazoltan nem volt szűz, és alávetette magát a heti két alkalommal kötelező orvosi vizsgálatnak. „Átmeneti” réteget alkottak a prostituáltak és az „elfogadott” megélhetéssel bíró nők között a magánkéjnök és az egészségügyi lapos vagy igazolványos kéjnök, akik szintén a 17. évük betöltése után válthatták ki az „engedélyüket”, ám rájuk a hatóságok jóval elnézőbben tekintettek, mint a „bordélyos” kéjnökre. Az úgynevezett igazolványos nők esetében megengedett volt, hogy csupán heti egy alkalommal keressék fel az őket ellenőrző orvost, és joguk volt ahhoz is, hogy a vizsgálatot végző rendőrorvos titokban tartsa nevüket és címüket. Minderre azért volt lehetőségük, mert az ebbe a kategóriába tartozó nők nem hivatásszerű prostitúciót folytattak, hanem többé-kevésbé stabil állásuk (például nevelőnő, táncosnő, háztartási alkalmazotti) mellett, alkalmszerűen fogadták a klienseket. Kedvezőbb státusuk egyik legfontosabb eleme volt az is, hogy írásban is tarthatták a kapcsolatot a rendőrséggel, ha erre ügyeik vagy egyéb adminisztrációs teendők miatt szükség volt.

1907-ben szabályrendeletben rögzítették a fővárosi kéjnök „jogait”. Ez az 1008/1907. k. gy. számú székesfővárosi szabályrendelet volt az első olyan jogforrás, amely a prostituáltak kihasználása ellen próbált fellépni. Mai szemmel ez a szabályozás sem volt túl liberális, de a korban az is nagy előrelépésnek számított, hogy rögzítették azt, mire formálhat igényt (vagy mire mondhat nemet) egy kéjnök. Amíg 1900-ban a kéjnök kéjelgés után szerzett keresetének egyharmad része a kéjnököt, kétharmad része pedig mosás, ellátás és orvosi díjak fejében a bordélytulajdonost illette, 1907-től a felek megegyezésétől tették függővé a bevétel elosztását, de rögzítették, hogy annak legalább egynegyed része az örömlányt illeti meg. A bordély tulajdonosának továbbra is jogában állt egyedileg megszabni, hogy a vendég milyen tarifák ellenében veheti igénybe a lányok szolgáltatásait – de a forgalomról már könyvelést kellett vezetnie. A lányok mozgásszabadságát sem korlátozhatta tetszése szerint a „munkáltató”, mivel naponta legalább három óra sétát engedélyeznie kellett a részükre (1900-ban ez két óra volt), és hetente fél napra ellenőrzés nélkül is elhagyhatták a kupleráji. A kéjnök ugyanakkor tarthattak maguk mellett alkalmazottat: cselédeknek életkorát a szabályrendelet huszonnégy, később negyven évben minimalizálta. Tilos volt a nőket arra kényszeríteni, hogy egyidejűleg több férfival vagy más kéjnökkel együtt menjenek szobára, és ha a lányok

a vendégeiken a nemi betegség legcsekélyebb jelét vélték felfedezni, megtagdhatták a szolgáltatást. A bordélyban dolgozó nők privátszférájáról is rendelkeztek: magántulajdonukat egy zárható ládában vagy egyéb tárolóhelyen tarthatták.

A viszonylagos liberalizáció azonban azzal is együtt járt, hogy megszorodtak a prostitúcióval összefüggésbe hozható hatósági ügyek és eljárások, ezért 1911-ben célszerűnek látták, ha az akkori BRFK-n külön erkölcsrendészeti osztályt létesítenek a növekvő számú ügyek feldolgozására. Szintén 1911-ben hozták létre az erkölcsrendészeti büntetőbírószágot is, amely már működésének első évében rendkívül nagy forgalmat bonyolított le: egy év alatt 4231 olyan ügyet bíráltak el, amelyben kéj nők vagy bordélytulajdonosok is érintettek voltak.

Ismét megkísérelték a prostitúció lokalizálását: 1907-től – a hivatalos indokolás szerint azért, hogy gátat szabjanak a közterületi és a lakások utcára néző földszinti ablakaiból történő felkínálkozásnak és üzletkötésnek – úgynevezett kéj nőtelepek létrehozására is lehetőség volt a fővárosban. A telepeken csak bejegyzett, engedéllyel dolgozó prostituáltak bérelhettek lakást, de ott is kizárólag mellékhelyekben és csakis olyan házakban, ahol nem élt 16 évesnél fiatalabb gyermek. Ezek a lakóházak a köztisztviselőkétől legalább kétszáz méterre lehettek – tehát kimondhatjuk, hogy a napjainkban közismert „zónarendszer” hazánkban sem volt előzmények nélküli. A főkapitány megtiltotta továbbá, hogy a prostituáltak a főváros frekventáltabb sétálóutcáin (például Andrásy út, Oktogon környéke, a körút egyes részei) kellessék magukat. A kéj nőtelepek létesítése miatt egy idő után egyre kevesebb bordély üzemelt (és ezzel egy időben növekedett a lebukó illegális prostituáltak száma), de ehhez az is hozzájárult, hogy 1907-től a prostituáltak már a hatóságok által kijelölt és ellenőrzött kávézóknak, tánclokálokban is ismerkedhettek – és ahonnan alkalmi partnerükkel rendszerint az ekkor születőfélben lévő garniszállókra távoztak.

A fővárosi szabályrendeletekhez hasonlóan a legtöbb nagyobb vidéki város is saját maga próbálta ellenőrzése alá vonni a szexuális szolgáltatást nyújtó személyek, illetve létesítmények működését. Jó példa erre Sopron városa, ahol a nagy létszámú katonai helyőrség miatt fokozott igény mutatkozott az örömlányok tevékenységére. Sopron városa úgy rendelkezett²⁷, hogy bordélyt csak büntetlen előéletű, legalább harmincéves nő vezethetett, aki nem alkalmazhatott 17 évesnél fiatalabb lányokat (természetesen a nőknek rendelkezniük kellett valamelyik engedélyfajtaival). Elvileg az intézmény függőnyeit éjjel-nappal összehúzza kellett tartani, és tilos volt a szeszes italok felszolgálása. Nem lehetett a közterületre kihallatszó zenét szolgáltatni – bár a korszakban a bordélyok alapfelszereléséhez tartozott a „foga-

27 Güntner Péter: A soproni prostitúció története (1862–1918). Aetas, 1997/1., 49–64. o.

dóhelyiségben” található zongora. Valószínűleg a bordélyszemélyzet viszonylag alacsony száma miatt a fővárosi rendelkezéseknél jóval szigorúbban szabályozták a kéjnlők egészségügyi vizsgálatát: heti három alkalommal kellett orvosi ellenőrzésen átesniük.

Megállapíthatjuk, hogy a prostitúció jogi liberalizációja nem oldotta meg a „foglalkozással” együtt járó problémákat, csupán ellenőrizhetővé tette őket. Az ellenőrzést – és a tilosban járók tettenérését – segítette az *A rovfott egyének rövid szeméyleírással ellátott betűsoros névjegyzéke* címet viselő brosúra is, amelyet 1896-ban kétezer példányban nyomtattak ki, és minden rendőrkapitányságra és csendőrsre eljuttatták. A jegyzék a „keresett” személyek nevén és egyéb adatain kívül tartalmazta azt is, hogy az illetőt kiiltották-e valamelyik településről, milyen „foglalkozást” gyakorol, és van-e „taetovirozása”, ami szintén megkönnyítette a felismerését és azonosítását.²⁸

Összegzés

A rövid történeti áttekintés alapján megállapítható, hogy a közterületen jelentkező deviáns magatartások viszonylag hatékony szabályozását és megelőzését már évszázadokkal ezelőtt is helyi szinten lehetett megoldani. Ez a szabályozási lehetőség a legjobb megoldás a mai jogalkotók számára is. Kétségtelen, hogy az egri vagy magyar norma nem tüntette el a koldusokat az utcákról, és a prostitúcióra vonatkozó szabályrendeletek sem csökkentették érdemben a „sétáló” lányok számát. Mindamellert egy folyamat első lépésének tekinthetők, amelyben egy társadalmi szemléletváltást figyelhetünk meg: a közösség az addig a mindennapjaikat zavaró személyekkel kapcsolatos elítélő, megbélyegző attitűdje helyett tevékeny és résztvevő magatartással ad lehetőséget a kirekesztett csoportoknak a beilleszkedésre. A mai intoleráns közéletben és dezintegrációs társadalmi időszakban különösen óvatosan kell megválasztani, milyen szinten és módszerrel (kriminalizálva, közigazgatási bírságokkal, hatósági együttműködéssel vagy életmódváltozatokat kialakító módon) él a jogalkotó, hogy legalább ne árison, ne mérgezze a közbeszédet, ne gerjesszen további indulatokat. Ezen a téren néhány történeti példát érdemes tovább is tanulmányozni.

²⁸ Perényi Roland: A „figyelő, megelőző és felfedező” rendőrség. Egy bűnözői névjegyzék tanulságai. Budapesti Negyed, 2005/1–2. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00034/perenyi.html>

BAYER JUDIT

A mobilinternet szabályozása a gyermekek védelmében Japán és az Európai Unió példáján¹

Európában 2009-ben terjedt el a mobiltelefonon korlátozás nélkül böngészhető internet. Habár voltak előfutárai, azok a mobilszolgáltatók által nyújtott tartalomra szorítottak, illetve kimerültek a nem széles körben népszerű WAP szolgáltatásban.

Japánban 1999 óta jelen van a mobilinternet, és más fejlődési irányt jár be, mint Európában. Ennek megfelelően a szabályozási igény is korábban jelentkezett. A japán társadalomban rendkívül magas mobilinternet-penetráció miatt rendkívül jól megfigyelhetők eme új technológia használati szokásai és annak következményei. A japán használati szokásokból és a rájuk adott szabályozói válaszokból azonban nem lehet egy az egyben következtetést levonni a magyar szokásokra és szabályozói igényekre, mivel jelentősek a kulturális különbségek, illetve igen eltérők a társadalmi hagyományok.

Jelen tanulmány a mobilinternet és a PC-n hozzáférhető internet közötti különbségeket, és a belőlük fakadó szabályozási igényeket kívánja bemutatni. Demonstálja továbbá a japán szabályozási folyamat menetét és eredményét, valamint az európai szabályozási folyamat állását.

A mobilinternet sajátosságai a felhasználók szempontjából

Köztudott, hogy az internet olyan kommunikációs felület, amely szinte bármilyen más, korábban ismert kommunikációs módszert képes megjeleníteni. Így alkalmas lehet szöveg olvasására, küldésére, telefonálásra, rádióhallgatásra, tévénézésre – a lehetőségek kimeríthetetlenek. Természetesen legfőbb vonzerejét – különösen a fiatalok számára – a speciálisan internetre kifejlesztett applikációk jelentik, mint a közösségi oldalak, játékok, letölthető videók, zenék.

¹ A tanulmány alapjául szolgáló, 2009 áprilisában és májusában folytatott kutatást a Japán Alapítvány támogatta. Köszönetemet fejezem ki Izumi Aizunak felbecsülhetetlen segítségéért, amely lehetővé tette hogy találkozzam a kulcsszereplőkkel, és betekintést engedett a japán közpolitikai viszonyokba, továbbá Masao Horibe professzornak bölcs meglátásaiért, valamint Shumpei Kumonnak, amiért kutatóintézete befogadta kutatási tervemet.

BAYER JUDIT

Az internet mobiltelefonon történő használata sokak szemében elsősre értelmetlennek tűnhet, hiszen a mobiltelefon képernyője apró, közelről kell nézni, ezért más felhasználói élményt nyújt, mint a hagyományos, nagyképernyős számítógépes böngészés. A mobiltelefonnak azonban van egy fantasztikus többlettulajdonsága a számítógéphez képest: mindig kéznél van, és rendkívül személyes tárgyként sokkal diszkrétebb a használata. Könnyebb kontrollálni, hogy más ne láthassa a képernyőt, ne férjen hozzá a használat szüneteiben sem. Ezenkívül „fél kézzel” is használható, menet közben, vagy néhány perc várakozás alatt. Ha csak egyetlen információra van szüksége a felhasználónak, akár otthon is gyorsabban előkeresheti internetes mobilja segítségével, mint ha bekapcsolja a számítógépet, hiszen mire az operációs rendszer használhatóvá válna, addigra a mobilon már meg is találta az információt.

A mobilinternet megjelenése Japánban és az EU-ban

1999. február 22-én Japán legnagyobb mobilszolgáltatója, a valaha monopolhelyzetben lévő NTT-csoporthoz tartozó DoCoMo elindította *i-mode* szolgáltatását, amely akkoriban példa nélküli kommunikációs lehetőséget nyitott felhasználói előtt, és futótűzszerűen terjedt el a japán felhasználók körében. A siker egyik kulcsaként az üzleti modell kiöltőjét, Takeshi Natsunót emlegetik, aki felismerte a mobilinternetben rejlő lehetőséget. Ellentétben az európai WAP modelljével, a DoCoMo az internethez a lehető legközelebb álló technológián nyugvó lehetőséget fejlesztett ki, ezzel gyakorlatilag bármely weboldal megtekinthető volt.² Induláskor a tarifarendszer jelentős előnyben részesítette a DoCoMo hivatalos oldalait, amelyen a szolgáltató saját tartalmait és szerződéses tartalmakat is hozzáférhetővé tett, hogy a nyílt internet is szabadon elérhető volt. A szerződött tartalmak már ekkor is jelentősen más üzleti modellben jöttek létre, mint az EU-ban: a szolgáltató mindössze kilenc százalék jutalékot kért a tartalomszolgáltatótól, míg az EU ötven-hetven százalékot. A rendkívüli különbségnek technikai oka van: míg Japánban az adatforgalom és a tartalomért fizetendő díj elválasztható volt, Európában nem, ezért az európai szolgáltatók jutaléka a forgalmi díjat is tartalmazta (erről bővebben később lesz szó).

Natsuno bevallozott arra számított az új technológia tervezésekor, hogy a nyílt internet lehetősége vonzó lesz a felhasználóknak. És mivel a többi új technológiánál (például a francia Minitel, illetve maga az internet)³ is megfigyelhető egy bizonyos tartalom népszerűségének gyors növekedése, ő is a pornográfia vonzerejére

² Az alkalmazott HTML standard csak árnyalatnyit különbözik az HTML formátumtól, bármely weboldalhoz könnyen hozzáadható.

³ Bayer Judit: A háló szabadsága. Új Mandátum Kiadó–Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2005, 17. o.

számított mint megbízható hűzőágazatra, amelyre bátran lehet alapozni a technológia elterjedését. Számítása bevált. Míg az első évben a látogatott oldalak hatvan százalékban a hivatalos és negyven százalékban a nyílt web oldalai közül kerültek ki, a második évben ez az arány megfordult, a harmadik évben pedig húsz–nyolcvan százalékra változott, és ezen a szinten is maradt. A jelentős újítás a keresőlap elérhetővé tétele volt, amelynek révén nem csupán ismert URL-címeket lehetett behívni, hanem lehetővé vált kulcsszavak által keresni, böngészni is.

Néhány hónappal a DoCoMo után a többi szolgáltató is megindította internetszolgáltatását: a KDDI EZweb néven, a többi kisebb szolgáltató pedig más-más néven és technikai alapon. Két éven belül a DoCoMo előfizetőinek többsége előfizetőjévé vált az *i-mode*-nak⁴. 2008-ban Japán lakossága 83 százalékának volt mobiltelefonja (ez kevesebb, mint a magyarországi 110 százalék)⁵, de ennek kilencven százaléka mobilinternet-használó volt. 2009-ben 75 százalékuk használja az internetet egyáltalán, közülük 91 százalék számítógépen és 82 százalék mobilon keresztül. A felhasználók 68 százaléka használja mindkét platformot, 16 százalékuk csak számítógépen szörföl, míg nyolc százalék csak mobilon – utóbbi adat azonban a másik rovására növekszik⁶.

A japán piaci viszonyokat erősen befolyásolja a telekommunikációs ágazat sajátos működése⁷. Először is, Japán olyan platformot alkalmazott a mobiltelefon-szolgáltatásra, amelyet más állam nem (PDC). Tehát a 3G rendszer előtti nem japán mobiltelefonok nem működnek a szigetországban, és az ottani piacra gyártott telefonok sem működnek külföldön.⁸ A szolgáltatók szoros együttműködésben dolgoznak a mobiltelefonkészülék-gyártókkal, és kizárólagos megrendeléseket kötnek velük. DoCoMo „megörökölte” az állami telekommunikációs vállalat kutatási és fejlesztési laborját, ez elősegítette piacvezető szerepének megőrzését. E labor dolgozza ki a készülékek legújabb specifikációit, amelyeket továbbít a gyártóknak, és előre ki is fizeti a legyártandó telefonokat⁹. A DoCoMo közeli cégeknek korábban adja a megrendeléseket, cserébe elvárja, hogy más szolgáltatónak ne szállítson

4 Lawrence Cheung: A perspective on the mobile markets in Japan and Korea. Hong Kong Productivity Council, 2004, p. 6.

5 <http://mobileactive.org/>

6 Ministry of Internal Affairs and Communication (MIC): Disclosure of Quarterly Data concerning Competition Review in the Telecommunications Business Field. Third quarter of FY2008. 25 March 2009, p. 1.

7 Bővebben: Izumi Aizu – Bayer Judit: The state of play in Japanese telecommunication competition. Beyond Network Neutrality. Telecommunications Journal of Australia, vol. 59., July 2009

8 A 3G rendszert azonban a DoCoMo már 2001-ben bevezette, 2002-ben pedig a KDDI. Kenji Kushida: The Japanese Wireless Telecommunications Industry: innovation, organizational structures, and government policy. Stanford Journal of East Asian Affairs, Spring 2002, p. 62.

9 Lawrence Cheung: i. m. 4. o. A gyártóknak nincsenek innovációs kapacitásai vagy pénzügyi tartalékaik, amelyek lehetővé tennék, hogy külföldi piacra is termeljenek (kivéve a Sonyt).

készülékeket mindaddig, amíg a DoCoMo nem telítette velük saját piacát¹⁰. Eredetileg a készülékeket úgy gyártották, hogy a SIM kártya a hardver integráns része volt, gyakorlatilag lehetetlen volt kártyafüggetleníteni őket. A 3G készülékeknek van ugyan SIM kártyájuk, de ezek függetlenítésére sincsen jogi lehetőség.

Mindebből látható, hogy a piacot kartellek uralják, ahol a szolgáltatóknak – különösen a DoCoMónak – nem kell különösebb kockázattól tartaniuk. A megrendelt készülékek száz százalékban megfelelnek a terjeszteni kívánt szolgáltatásnak, mindeközben nem fenyeget az a veszély, hogy egy versenytárs jobb készüléket gyárt vagy jobb szolgáltatással áll elő.

Hasonló okokból Japánban a mobilszolgáltatások 99 százaléka előfizetéses, a nagyobb szolgáltatók egyáltalán nem kínálnak feltöltőkártyás telefonokat. Mivel a telefonokban nem lehet cserélni a SIM-et, családon belül is csak akkor van lehetőség személyek közötti telefoncserére, ha kérelmezik a szolgáltatónál. Személyes beszélgetéséből úgy tűnt azonban, hogy ez egyáltalán nem szokás, mivel a kartell következtében a telefonokat erősen támogatva, gyakorlatilag ingyen adják a fogyasztóknak. Így aki akart, akár félévente válthatott készüléket.¹¹ A gyakori készülékváltás ugyancsak a legújabb technológiák és szolgáltatások igénybevételére ösztönzi a fogyasztókat.¹² A szolgáltató az olcsón adott drága készülékek árát a technológiai adottságokat kihasználó, modernbb használatból adódó magasabb adatforgalom révén kompenzálja.¹³

Az átalánydíjas adatforgalom bevezetésében a DoCoMo versenytársa, a KDDI járt az élen 2003 őszén, és a DoCoMo követte 2004 tavaszán. Már 16 dollárért (kb. 2560 forint) lehet egy kisebb csomagra előfizetni, ennek a duplájáért pedig korlátlan adatforgalom jár. Az átalánydíjas előfizetők száma gyors növekedésnek indult, és jelentős szerepet játszott a szolgáltatás általánossá válásában¹⁴.

10 Kenji Kushida: The Politics of Restructuring NTT. Historically Rooted Trajectories from the Actors, Institutions and Interests. *Stanford Journal of East Asian Affairs*, vol. 5., no. 2., 2005, pp. 29–36., 12.

11 Ez a gyakorlat változott meg 2008-ban, amikor a kommunikációs minisztérium szabályt alkotott a teljes támogatásnak tilalmáról. A gazdasági válság (és az egyidejűleg megemelt készülékek) hatására azonban nagymértékben visszaestek a készülékeladások. Ezt a csökkenést Taniwaki Slumpnak is nevezték, a minisztérium vezető beosztású alkalmazójáról, akinek a változás tulajdonítható volt.

12 A kommunikációs minisztérium egyik munkacsoportja (Panel on Mobile Business) 2007-ben tárgyalta a SIM kártyakötöttség kérdését, a szolgáltatók nyomására azonban úgy döntöttek, hogy 2010-ig elhalasztják a kérdést, amikor az (immár globálisan kompatibilis) 3.9G és 4G standard megjelenésével várhatóan a világpiac is megnyílik a japán gyártók előtt.

13 Ennek ellentmond Philip Sugai egyik tanulmánya, amelynek következtetése, hogy a készülékcserre nem változtat a felhasználói szokásokon, még akkor sem, ha az új készülékben új funkciók is vannak. Philip Sugai: Exploring the impact of handset upgrades on mobile content and service usage. *International Journal of Mobile Communications*, vol. 5., no. 3., 2007, pp. 281–299.

14 Christopher Billich: 21st Century Mobile Marketing. *Global Insights into the World's Most Advanced Mobile Society: Japan*. Infinita Inc., 11 April 11 2008, p. 14.

Az európai piacon mindez másként van, ezért másként alakult a mobilinternet története is. A szolgáltatók jelentős mértékben támaszkodtak az sms- és mms-adatforgalomra, erre építették az első tartalomszolgáltatási funkciókat is. Ezek azonban nem váltak igazán népszerűvé, részben a magas árak, részben a sekélyes tartalom miatt. Az 1999-ben megjelenő WAP-ban csalódtak a felhasználók. Az adatforgalmazásra épülő számlázás miatt nem vált lehetségessé, hogy a felhasználó közvetlenül a tartalomszolgáltatónak fizessen, a mobilszolgáltatók pedig nem kínáltak eléggé vonzó feltételeket a tartalomszolgáltatóknak, így a mobilinternetezőknak nem készültek érdekes, színes alkalmazások.¹⁵ Legfeljebb a csengőhangok, hírek letöltése vált népszerűvé. Mivel azonban a böngészés nagyon lassú volt, és a várakozási idő is a felhasználó pénztárcáját apasztotta, ezért sokan csak egyszer próbálták ki¹⁶.

Számos találgatás látott napvilágot arról, hogy a WAP és egyébként a korai mobilinternet miért nem vált népszerűvé az unióban. Ahonen szerint az árazás volt az oka, amelyet a mobilszolgáltatók „önző” bevételmegosztási attitűdjével magyaráz¹⁷. Mások az okok között említik a piac 2000 utáni állapotát is: Japánban szélesverseny-módszerrel, ingyen adták a 3G frekvenciák engedélyeit, összekötve ezt a kis cégek piaci konszolidációjával és az NTT erőfölényének csökkentésével. Így néhány tőkeerős, versengő szereplő jelenlétében a piac alkalmasabbá vált az újítások bevezetésére. Ezzel szemben Európában nagy pénzért, aukció keretében keltek el a 3G frekvenciák egy olyan korszakban, amikor azok használata még korai volt. Valójában a szolgáltatók nem tartottak rájuk igényt, és még hosszú évekig nem tudtak profitálni belőlük, de senki nem merte a kimaradást kockáztatni. Így a mobilinternet fejlesztése szempontjából legfontosabb 2000-es években az európai piac kiszigerelt, tőkehiányos állapotban volt (Svédország és Finnország kivételével)¹⁸. A fejlődés irányait az is mutatja, hogy a 4G technológiát elsőként csak Japán, Svédország, Norvégia, Kanada és az Egyesült Államok vezeti be 2010-ben. A többi ország csak 2011-re vagy későbbre tervezi¹⁹.

Az okok között még megemlíthető az a jelenség is, hogy az európai piacon jellemző, hogy a készülégyártók minden elképzelhető alkalmazást beletesznek az új készülékekbe, pusztán azért, mert lehetséges, ezeket azonban a szolgáltatók

15 Takeshi Natsuno véleménye. Személyes beszélgetés, 2009. április 17. Ez Christopher Billich (Infinita Research & Strategy) véleménye is. Személyes beszélgetés, 2009. március 31.

16 Tomi T. Ahonen – Timo Kasper – Sara Melkko: 3G marketing: communities and strategic partnerships. Wiley & Sons, 2004, p. 6.

17 Uo.

18 Howard Rheingold: Smartmobs. Perseus Publishing, 2002, p. 7.

19 EU invests a fresh € 18 million in future ultra high-speed mobile internet. Europa Press Releases, 18 Aug 2009, p. 3.

nem reklámozzák olyan hatékonysággal, hogy a fogyasztók használni is kezdenék őket²⁰. (Ellentétben a japán szolgáltatókkal, amelyek a telefonyártást igazítják a nyújtani kívánt szolgáltatásokhoz.) Ugyancsak jellemzően más a marketingkampány a két kultúrában: az európai mobilinternet-reklámok tipikusan a technológia csodájára összpontosítanak, és kevés információt nyújtanak a tényleges használati lehetőségekről, ezzel szemben a japánok egyértelműen a fiatal korosztályt célozták meg csillogó, színes játékok és szórakoztató programok kínálatával. Mindazonáltal a technológia aligha hibáztatható, mert a DoCoMo *i-mode*-jét utánozó KDDI mobilinternet a WAP technológián alapult, és Koreában is sikeressé vált²¹.

Ezeknek a körülményeknek tulajdonítható, hogy az EU-ban „mobilinterneten” évéig a számítógéphez csatlakoztatható, mobiltechnológián alapuló (SIM kártyás) hozzáférési pontot értették, amely megoldotta a szolgáltatók számlázási-technikai problémáit (mivel a telefonforgalmat és az internetforgalmat két külön SIM-en bonyolították le). Ez a technológia 2007–2008-ban rendkívül divatosá vált, és több mint tízszeres növekedést produkált²². Csak a különböző adatforgalmak szétválasztására alkalmas technológia megjelenése után vált lehetségessé és jelent meg a mobiltelefonon alapuló mobilinternet, ezen már a teljes internetet értik, nem pusztán a szolgáltató által vagy az általa szerződtelett tartalomszolgáltató által nyújtott tartalmakat.

A felhasználók költségérzékenysége is jelentősen eltér a japánokétól. Egyrészt, az EU-ban a telefonok többsége feltöltőkártyás, Magyarországon 61 százalék²³, Spanyolországban ez az arány meghaladja a kilencven százalékot. Ráadásul jellemzően éppen a fiatalok birtokolnak ilyen telefonokat, mert ily módon könnyebb kordában tartani a használati díjakat. Mivel feltöltőkártyával csak kisebb támogatással lehet készüléket vásárolni, ezért a fiatalok nem a legdrágább készülékeket használják – ezeket inkább vezető állású, középkorú férfiak birtokolják, ők azonban ritkán használják másra, mint beszélgetésre.

Társadalmi sajátosságok

Japánban a technológiai és piaci körülmények mellett társadalmi és kulturális adottságok is elősegíthették, hogy a mobilinternet még a PC-n használt internetnél is

20 Kai A. Olsen: *The Internet, the Web, and eBusiness: formalizing applications for the real world*. Oxford, 2005, p. 149.

21 Tomi T. Ahonen – Timo Kasper – Sara Melkko: i. m. 6. o.

22 David Chambers: *Femtocell Primer*. Lulu Self-Publishing, 2008, p. 136.; Usage grew ten fold from one million people in 2006 to nine million in 2008. Newslog, www.itu.int

23 Távközlés, internet, kábeltelevízió, 2008. Statisztikai Tükör, 2009. szeptember 10., 2. o.

népszerűbb lett. Például a PC-ellátottság meglepő módon nem annyira magas Japánban, mint más fejlett országokban. Különösen iskolákban marad az európai átlag alatt, ez részben a japán társadalom tradicionális értékrendjével magyarázható. Másrészt a japán betűkészlet igen sajátos: háromféle jelrendszerből áll (*hiragana*, *katakana* és a kínai eredetű *kandzsi*), amelyek a latin betűkre optimalizált billentyűzeten speciális billentyűkombinációk segítségével hívhatók elő. A mobiltelefon tíz billentyűje egyesek szerint egyszerűbb kezelést tesz lehetővé, mivel egy billentyű lenyomása megjeleníti a lehetséges opciókat, és a billentyű többszöri nyomkodásával lehet a kívánt jelet előhívni (akárcsak a magyar ékezetes betűket). A szavakat, szótagokat jelölő jelek révén a mobiltelefon relatíve kisebb képernyőjén jóval több tartalom jeleníthető meg, mint a betűírással, hiszen így egy sorba egy egész mondat kiférhet. Így a kis képernyőn megjelenő üzenetek, weboldalak több információt hordoznak, vizuálisan könnyebben befogadhatók, mint a betűírással működő nyelveken.

Megemlíthetjük még a privát térnek a szigetországra jellemző rendkívüli és legendás szűkösségét is, ez kedvező környezetet teremt a mobilinternet használatának, minden más szórakozási eszközzel, valamint az PC-internet használatával szemben. A japán háztartásban nem alapadottság, hogy mindenkinek külön szobája és külön számítógépe legyen. A zsúfolt tömegközlekedési eszközökön (amelyeken a nagyvárosi japán több mint egy órát utazik munkába, és ugyanannyit vissza) a mobiltelefon a virtuális magánszféra megteremtésének egyik eszköze, az alvás vagy olvasás mellett²⁴.

Természetesen ezek az indokok önmagukban semmiképp, de talán még összességükben sem indokolnák a mobilinternet fokozott elterjedését Japánban. Ehhez speciális technológiai, telekommunikációs piaci környezetre volt szükség, és egy olyan invenciózus és kockázatvállaló emberre, mint Takeshi Natsuno.

A mobilinternet japán sikerét mutatja, hogy már 2003-ban az internet-előfizetések nyolcvan százaléka mobilon keresztül történt, annak ellenére, hogy már korábban is Japán büszkélkedhetett a világ leggyorsabb és legolcsóbb DSL hálózatával²⁵. Ezzel szemben az EU-ban még 2008-ban is csak az internethasználók 29 százaléka böngész rendszeresen mobil-hozzáféréseken – és ez a szám magában foglalja az számítógépen keresztül használt USB-mobilinternetet is. Az európai statisztikákon ráadásul rendkívül nehéz eligazodni, mivel nincsenek következetes elnevezések az USB-mobilkapcsolatra, a mobiltelefon modemkénti használatára, illetve a csak jóval később megjelenő, ténylegesen mobiltelefonon lebonyolított internethasználatra. Utóbbit ezért szívesen nevezném „internetmobil”-nak, a

²⁴ Ken Yasumoto-Nicolson: Trains are the Japanese's second bedroom. What Japan Thinks, 7 Dec 2005, p. 1. <http://whatjapanthinks.com/2005/12/07/trains-are-the-japaneses-second-bedroom/>

²⁵ Kenji Kushida [2005]: i. m. 29–36., 3. o.

megszokott, de kétértelmű mobilinternet helyett. E legújabb technológiára szűkítve a mutatókat, az internetmobilizás tehát mindössze négy százalék körül járt az EU-ban 2009-ig²⁶, amikor masszív növekedésnek indult. Magyarországon is négy százalék volt a használati arány 2009 januárjában, ez azonban augusztusra öt és fél százalékra nőtt²⁷. A Forrester Research előrejelzése szerint 2008-ban Nyugat-Európa lakosságának 13 százaléka használt mobilinternetet, 2009-ben 18 százalék, és 2014-re az arány 39 százalékra növekszik²⁸.

A mobilinternet sajátosságai a szabályozó szempontjából

A mobilon keresztül történő internethasználat igen lényeges pontokban különbözik a számítógépen keresztüli internet-hozzáféréstől, ez pedig a szabályozás elvei szempontjából nem mellékes.

A mobiltelefon személyes tárgy, amelynek kizárólagosságát illik tiszteletben tartani. Általában nem csupán az eszközt, de az előfizetést is csak egyetlen személy használja, akinek a személyazonossága ismert, tehát az is tudható, hogy milyen korú.²⁹ Ez a legnagyobb különbség a számítógépes internet-hozzáféréshez képest, hiszen az internetszolgáltatást leggyakrabban egyidejűleg több személy veszi igénybe. Háztartásokban és vállalatoknál is több személy osztozik egyazon internet-előfizetésen, és gyakran egy gépen is. Még úgy is, hogy napjainkban emelkedik az egyszemélyes háztartások és a csak egy ember által használt számítógépek száma (különösen a hordozható notebookok révén), nagy eséllyel használják az internetet internetkávézókban vagy egyéb nyilvános helyen. A hordozható számítógépek esetében gyakrabban kapcsolódnak ad hoc jelleggel valamely idegen wifi-hálózathoz, ez pedig ismét megnehezíti a szolgáltató általi ellenőrzést. De a szolgáltató általi szűrés egyébként sem volt komolyan tárgyalt opció az internet-tartalom szabályozása esetében, a tartalom oldali szűrés ellen pedig fontos érv, hogy nem lehetséges egyszerű és olcsó módon megtudni, milyen korú felhasználó veszi igénybe a szolgáltatást³⁰. Ez a probléma a mobiltelefon esetében gyakorlatilag kiküszöbölődik. A kiskorúak különösen gyakran használnak iskolai, könyvtári

26 David Wisely: IP for 4G. Wiley, London, 2009, p. 260.

27 Over Half-a-Million Mobile Internet Users in Hungary. Newslog, 11 March 2009 <http://www.itu.int/ITU-D/ict/newslog/default,date,2009-03-11.aspx>; Mobilinternet-gyorsjelentés. Nemzeti Hírközlési Hatóság, 2009. július <http://nhh.hu/dokumentum.php?cid=20430>

28 Europe mobile Internet usage to reach 39 percent by 2014. Reuters, 31 Aug 2009 <http://www.reuters.com/article/internetNews/idUSTRE57U11Q20090831>

29 Legálábbis fennáll ennek az elvi lehetősége, még feltöltőkártyás mobil mellett is.

30 Lawrence Lessig: Hogyan szabályozzuk a szöveget az interneten? Fundamentum, 1999/1.

számítógépet, a szüleit, vagy a barátjuk házában lévőket, ezért böngészésük nehezebben ellenőrizhető, a korlátok alól könnyebb kibújniuk. A mobiltelefon azonban annyira személyes eszköz, hogy legfeljebb a legközelebbi barátok nézegetik közelről egymás képernyőjét, illetve ha támad is nagyobb csoportosulás például egy osztályteremben, ennek a gyakorisága, határfoka elhanyagolható.

Mindebből az következik, hogy teljes mértékben elkerülhető, hogy felnőttek jogait szükségtelenül korlátozzák azért, hogy a gyermekeket megvédjék a káros tartalomtól. A szűréssel kapcsolatban felhozott legfőbb ellenérv: a szólásszabadsághoz, az információhoz történő hozzáféréshez, illetve az emberi méltósághoz való jog nem lehet akadálya a mobiltartalom-hozzáférés egyéni korlátozásának. Természetesen felvethető, hogy egy ilyen rendelkezés korlátozná a gyermekeknek az említett jogait. Mivel azonban kiskorúakról lenne szó, akik nevében erről a kérdésről szülei döntenek, általános esetben nem állapítható meg aránytalan jogsérelem.

Mint minden új technológiát, a mobilinternetet is nagyobb arányban használják a fiatalok, mint az idősebbek. Ezért újra felvetődik az az immár ismert jelenség, hogy a szülő még nem is ismeri az új alkalmazást, amikor a gyermeke már túl van ama tartalmak megismerésén is, amelyektől a szülő óva intené. A korlátozáspártiak levonhatják azt a következtetést, hogy nem szabad a szülői rábeszélésre bízni a gyermek felhasználói szokásainak alakítását, hanem központi (kormányzati vagy önszabályozási) úton kell formálni.

Mivel a mobiltelefon, az említett módon nagyobb diszkréciót nyújt a nagy képernyős alkalmazásoknál, könnyebb elbújni a tiltott, társadalmilag elítélt tartalmakkal, és titokban tartani használatukat. A szülők, nevelők rólátása, így ráhatása is kisebb a gyermekek fogyasztási magatartására. Ennél nem működik az internet könyvtári szűrése ellen felhozott érv, amely szerint elég, ha a könyvtáros megkopogtatja a másokat esetleg zavaró tartalmat szemlélgető személy vállát (*tap on the shoulder method*)³¹. Ugyanabból az okból, amiért technológiailag könnyebben kontrollálható – lévén hogy személyes tárgy –, társadalmi eszközökkel nehezebben.

Mivel menet közben is használható, sokoldalú kommunikációs eszközirol van szó, másfajta veszélyeket is rejt, mint a számítógép. Ilyen például az olyan mobilos társkereső közösségi oldal, amely a helymeghatározó révén beazonosítja, ha a közelben a kritériumoknak megfelelő lehetséges partner tartózkodik. Így a felek azonnal kapcsolatba léphetnek egymással, és találkozhatnak. Gyermekek, fiatalok esetében ez egyértelmű veszélyhelyzetet teremthet, ha egy felnőtt, magát kiskorúnak kiadva próbál közel kerülni egy gyermekhez.³²

31 U. S. v. American Library Association, Inc. 539 U.S. 194. 2003, p. 449.

32 Grace Wong: Modern romance: Get texted when love is near. CNN, 30 Nov 2006,

<http://www.cnn.com/2006/TECH/11/29/mobile.romance/index.html>; Például: <http://www.meetmoi.com>

A mobilinternet használatának keretei és következményei Japánban

2007-ben a 10 és 12 év közötti japán gyermekek 95 százaléka használt internetezésre alkalmas mobiltelefont, sőt már a négy és hat év közöttiek 31 százaléka is használt mobiltelefont, amelyek közül „csak” 27 százalék volt alkalmas internetezésre³³. Az EU-ban ezzel szemben a tízéves korosztály 57 százalékának volt mobiltelefonja (ez a 13 éves korosztályban azonban 87 százalékra emelkedett), és az internet-hozzáférés nem is szerepel a statisztikákban. Nyilvánvaló, hogy a japán gyermekek hamarabb kezdik a mobiltelefon-használatot, és ezzel együtt az internetmobilozást is.

Az egyik érdekes probléma, hogy számos japán gyermek éjszaka is használja a telefonját. Nem kapcsolják ki, hanem éjfél után is küldözgetik egymásnak az e-maileket, így nem alusszák ki magukat, és rosszabbul teljesítenek az iskolában. Mivel a telefont könnyű elrejtteni, és ki-bekapcsolni, a szülők gyakran nincsenek ennek tudatában, ráadásul a gyermek, a szociális kapcsolatainak fenntartása érdekében, mindent elkövet azért, hogy a telefonját magánál tarthassa, és megfelelőhessen a kortársak elvárásainak.

A problémák része az a japán gyermekek körében kialakult szokás, hogy egy e-mailre kb. 15 percen belül illik válaszolni. Egyes tanulmányok szerint ez jelentős stresszel jár, ráadásul megakasztja a gyermeket a tevékenységében³⁴. A 24 órás telefonhasználat a zaklatás problémáját is súlyosbítja. Az iskolai zaklatás közismert Japánban, és némileg különbözik más országok gyermekek között szokásos csúfolódásától³⁵. A japán *idzime* nem kivételes, hanem általános jelenség, nem kisebb és nagyobb diákok között zajlik, hanem kortársak, osztálytársak között, és a szülőket, nevelőket soha nem avatják be, még az áldozatok sem³⁶. Ugyancsak japán sajátosság a tizen- és kora huszonévesek teljes elzárkózása a világtól. Egy- és kétmillió közöttire becsülik a *hikikomori* számát, akik szobájukba zárkózva élnek éveken át, és csak a technológiai eszközök révén kommunikálnak a világgal³⁷.

33 Daisuke Fujikawa: MobilePhone and Children in Japan. Associate Professor, Faculty of Education. Chiba University, 2007, p. 2. www.oecd.org/dataoecd/22/31/41554474.pdf

34 Richard Seyler Ling – Per Egil Pedersen: Mobile communications: re-negotiation of the social sphere. Springer-Verlag, London, 2005, pp. 144–145.

35 Kotaku Ishido – David A. Myers: Japanese society today: perspectives on tradition and change. Central Queensland University Press, 1995

36 Bővebben lásd Ferber Katalin: A felkelő nap árnyéka. Balassi Kiadó, Budapest, 2007, 77–83. o.

37 Miki Y. Ishikida: Japanese Education in the 21st Century. iUniverse, Inc., 2005, p. 130.; Michael Zielenziger: Shutting out the sun: how Japan created its own lost generation, Nan A. Talese Publ., 2006; Ferber Katalin: i. m. 65. o.

Sajátos szociális probléma a gyermekek öngyilkossága Japánban. A japán öngyilkossági arányszám egyébként a magyar mögött áll, ám ezen belül kiemelkedő a gyermekek magas öngyilkossági aránya. Ennek okára meggyőző magyarázat, kutatás nincsen, az okok között azonban megemlíthető, hogy a gyermekeknek hasonló önrendelkezési jogosultságot tulajdonítanak, mint a felnőtteknek, ők a felelősek saját döntéseikért és saját problémáikért is.³⁸ Japán ősi vallása, a sinto, nem tiltja az öngyilkosságot, és ezt általánosan végső kiútként tartják az egyéni problémák megoldására való képtelenség esetén. Az öngyilkosság révén a személy becsülete megmarad, míg a kitaszított, becstelen állapot alacsony társadalmi státust jelent. Ezért nem szokatlan, hogy a szülő segédkezik gyermeke öngyilkosságában, illetve a csoportos öngyilkosság, az úgynevezett *sinju* is előfordul³⁹.

Ennek ellenére a gyermekek öngyilkossága nyilvánvalóan nem kívánatos a japán társadalom számára, ezért a jogalkotók ez ellen is fel kívántak lépni a szabályozással.⁴⁰ A mobilinterneten keresztül a gyermekek megosztják egymással öngyilkossági gondolataikat és a kitalált módokat. Akit kitaszít az iskolai közösség, új „barátokra” lelhet az interneten, akikkel közösen tervezik öngyilkosságukat, és adott esetben egyszerre, azonos módszerrel követik el⁴¹. 2008 áprilisában nagy feltűnést keltett a hidrogén-szulfid interneten keringő receptje, amelyet a kereskedelemben kapható általános háztartási eszközökkel is elő lehetett állítani. Egy hónap alatt ötvenen lettek így öngyilkosok, fél év alatt azonban ötszázra emelkedett az áldozatok száma. A dolog elsősorban azért vert fel nagy port, mert a terjedő gázoktól a szomszédos lakásokban tartózkodók is veszélybe kerültek, valamint mert leginkább kiskorúak követték el ezeket⁴².

Számos esetben szexuális erőszak, gyilkosság áldozata lett olyan kiskorú, aki az elkövetővel az interneten (azaz mobiltelefonján keresztül) ismerkedett meg. 2003-ban négyszáz olyan randi-honlapot azonosítottak, amely bűncselekménnyel összefüggésben került a rendőrség látókörébe⁴³. Ezek az esetek társadalmi felhá-

38 Shumpei Kumon professzor véleménye. Tokió, 2009. április 9.

39 Paul Kelley: *Making minds: what's wrong with education, and what should we do about it?* Routledge, New York, 2008, p. 13; Sogo Kenkyu – Kaihatsu Kiko: "The Child and the City". International Pediatric Association. NIRA, 1982, p. 89.

40 Sőt általában az öngyilkosságok ellen is: 2007-ben a japán kormány Fehér könyvet adott ki az öngyilkosságok számának tízéves távlatban történő húszszázalékos csökkentése érdekében. Az eszközök között szerepel az okok mélyebb feltárása és a kulturális attitűd megváltoztatása is.

41 Tara Brabazon: *The Revolution Will Not Be Downloaded*. Chandos Publishing, 2008, p. 150.

42 Aaron Rowe: *Japanese Websites Make Suicide a Breeze*. *Wired*, 1 June 2008; Blaine Harden: *When Suicide Conflicts With Japan's Polite Society*. *The Washington Post*, 28 May 2008

43 Yasumasa Kioka: *Dating Sites and the Japanese Experience*. National Police Agency, March 2003, p. 4. http://www.iajapan.org/hotline/mobilepdf/4_KIOKA.pdf

borodást váltottak ki, és ismét a mobiltelefon-használat, elsősorban a közösségi oldalak hozzáférhetőségének korlátozását követelők malmára hajtották a vizet.

A közösségi oldalakhoz elsősorban a mobiltelefonjukon keresztül férnek hozzá a japán fiatalok. 2002 óta a fiatalok több mint 95 százaléka a mobiljáról nyitotta meg a randi-weboldalakat⁴⁴.

Szabályozási kezdeményezések Japánban

A gyermekek iránt érzett aggodalom már 2002 óta napirenden tartotta a szabályozás kérdését Japánban. A gyermekek által elkövetett öngyilkossági sorozatok és a sérelmükre elkövetett szexuális bűncselekmények következtében bizonyos körökben időről időre fellángolt a mobilinternet kemény korlátozásának ohaja. A japán rendőrség autonóm államigazgatási szervezet, amely ideológiailag konzervatív, és jelentős az érdekérvényesítő képessége. A szigorú korlátozást elsősorban ez a szervezet követeli – érthető módon saját munkáját könnyítené a bűnmegelőzés hatékonyabbá tételével.

Ugyancsak népszerűek a randi-weboldalakon feladott, kiskorúakat szexuális kapcsolatra kiközvetítő hirdetések.⁴⁵ A randi-weboldalak rendkívüli népszerűségét jelzi, hogy 2002-re néhány év alatt 3400 ilyen weboldal létesült, leginkább a mobilinternet-használókat megcélözva⁴⁶.

2003-ban 1746 letartóztatás volt összefüggésbe hozható randioldallal, ezeket 1662 esetben mobilról nyitották meg, és közülük 810 esetben „gyermekkorú”⁴⁷ prostituáltak⁴⁸.

2003 szeptemberében a japán kormány jogszabályt alkotott a randi-weboldalak szabályozásáról, ebben büntetéssel fenyegeti azokat, akik bűncselekmény szándékával adnak fel hirdetést, valamint felhívja a szülők és nevelők figyelmét, hogy ne engedjenek kiskorúakat ezekre az oldalakra⁴⁹. A két legnagyobb

44 Uo. 18–19. o.

45 A dologhoz hozzátartozik, hogy a bűncselekményhez vezető kommunikációs esetek 93,8 százalékát, azaz 198 esetet kiskorú lány kezdeményezte, 49,3 százalékuk kifejezetten utalt ellenszolgáltatásra [fizetett randevú, enjo kosai], újabb 28,4 százalékuk pedig kifejezetten szexuális célzatú volt. Bővebben: Yasumasa Kioka: i. m. 14., 17. o.]. Ez újabb adalék ahhoz az érveléshez, hogy a szűrés nem a bűnözők, hanem a fiatalok magatartását korlátozza.

46 Fumihiro Kato – Kazuhiro Kitagawa – Tatsuya Hagino: Content Labeling for Mobile Internet. Keio University, 2004, p. 1. web.sfc.keio.ac.jp/~kaz/www2004/papers/fk.pdf

47 Itt valószínűleg 18 év alatti személyt értenek gyermekkorún.

48 Fumihiro Kato – Kazuhiro Kitagawa – Tatsuya Hagino: i. m. 2. o.

49 Uo.

mobilszolgáltató, az NTT DoCoMo és az AU pedig választhatóvá tette, hogy a hivatalos weboldalakon kívül minden más weboldal blokkolható legyen. Ez a megoldás természetesen egyáltalán nem vált népszerűvé.

Már 2002-től dolgozott egy munkacsoport az illegális és káros internettartalmak kezelésén. Ekkor a mobilinternet még kisebb figyelmet kapott, ezért ez a kezdeményezés elsősorban a pornóoldalakra és más illegális tartalmakra összpontosított. Az első elképzelés szerint az iparági szereplők és a felhasználók együttműködésén alapuló önszabályozást kellett volna támogatni. Még ugyanabban az évben megjelent az első törvénytervezet a kiskorúak védelméről az internet káros környezetében. Ez lényegében szó szerint követte a japán rendőrség kemény szabályozáspárti álláspontját. A tervezet felháborodást váltott ki a médiában és a közéletben, ezért elvetették. Az új tervezet azonban hasonló tartalommal jelent meg 2004-ben, egy 2005-ös iskolai robbantás utáni hangulat pedig a szigorú szabályozás koncepciójának kedvezett (az iskolai robbantó diák az internetről vette az ötletet és a bomba elkészítésének módját). Két héten belül kiadtak egy új tervezetet, és fellángolt a vita. 2006 áprilisában a japán rendőrség kutatócsoportot hozott létre, amelyet egy közismerten konzervatív jobboldali politikus, volt rendőr vezetett. Az új tervezet arra kötelezte volna az internetszolgáltatókat, hogy szűrőt fejlesszenek ki, amellyel kiszűrjük a káros tartalmakat, és tegyenek meg mindent, hogy eljuttassák ezeket a kiskorúakhoz. A szülőket is kötelezte volna, hogy erőfeszítéseket tegyenek annak érdekében, hogy a kiskorú gyermekeik „megfelelően”, a saját javukra használják az internetet. A szülő felelősségévé tette, hogy a családban, valamint a helyi közösségben élő kiskorúakat megtanítsa megfelelő döntések meghozatalára, a kockázatok felmérésére és a függőséget okozó szerek és eszközök ismeretére.

2007 novemberében újabb bűntény rázta fel a közvéleményt: egy 16 éves lányt gyilkolt meg egy középkorú férfi, aki a legnépszerűbb közösségi oldalon (MobaTown) talált áldozatára. Ez ismét pánikszzerű jogalkotási ötletet szült: ezúttal a telekommunikációért is felelős minisztérium bocsátott ki egy törvénytervezetet, már decemberben. A legújabb tervezet kötelezte a mobilszolgáltatókat, hogy kiskorú előfizetőik esetében szűrőszoftvert alkalmazzanak. Néhány apróbb módosítás után 2008 márciusában készült el a végső tervezet, amely mind a mobilszolgáltatókat, mind az internetszolgáltatókat, valamint az internetkávézókat is arra kötelezi, hogy szűrőket alkalmazzanak, és akadályozzák meg, hogy kiskorúak káros információhoz férjenek hozzá, akár aktívan, akár passzívan (például e-mail fogadása révén). A számítógépforgalmazókat arra biztatja, hogy a szűrőszoftvert a számítógéppel együtt árusítsák; a szűrőszoftver-gyártókat pedig arra buzdítja, hogy a miniszter definíciója szerinti szűrőszoftvereket fejlesszenek. A tervezet két

legvitathatóbb pontja közül az egyik szerint a szűrésre alkalmazandó szempontokat egy kormánybizottság határozná meg, a másik pedig büntetést helyezett kilátásba a rendelkezések megszegésére. Ezzel egyidejűleg egy társadalmi jogvita-rendező rendszer megalapítását helyezték kilátásba, amelyhez a kormány adott volna támogatást.

A szólásszabadság védelmezői és a civil társadalom egyéb csoportjai, illetve tagjai részéről igen heves kritika érte a tervezetet, különösen azt a részét, amely szerint kormánybizottság határozta volna meg a szűrési szempontokat. A politikai cenzúra réme tűnt fel, és a hangos tiltakozások következtében nyilvános megbeszélést folytattak. Az iparági szereplők és civilszervezetek képviselői számára összehívtak egy fórumot, és észrevételeiket valóban figyelembe vették. A meghívott szervezetek között szerepeltek a legnagyobb szolgáltatók, mint a Yahoo, Rakuten, Netstar, a Szülők és Tanárok Egyesülete, az Infoszociológia Kutatóintézet és a japán újságíró-szövetség.

A civilszervezetek egyebek között azt is kezdeményezték, hogy ne azonos szűrési szempontokat szabjanak a tizenhét és a hatéves kiskorúakra, és hogy a szempontokról egy a civilszervezetek képviselőiből álló bizottság vagy maga a szolgáltató dönthessen.

Amióta a tervezet ismert volt, a mobilszolgáltatók önként is bevezették a szűrés lehetőségét, de csak *opt-in* rendszerben. Minden felhasználójuknak felajánlották, hogy kiskorú családtagja számára szűrt internetszolgáltatást válasszon. Ennek is tulajdonítható, hogy a randi-weboldalakhoz köthető bűncselekmények száma a 2007 szeptemberétől 2008 júniusáig terjedő időszakban negyven százalékkal, 708-ról 420-ra csökkent, miközben a mobilinternet használata megtízszereződött⁵⁰. Ehhez elméletileg hozzájárulhat a korábbi sajnálatos esetek széles körben történné válása és ennek következtében a felhasználók fokozottabb ébersége is, de már 2003-tól történtek közvéleményt felrázó bűncselekmények, és korábban nem tapasztaltak változást: 2006-ban 719 áldozat volt.

2008. április 25-én a kommunikációért felelős minisztérium informálisan megkérte a mobilszolgáltatókat, hogy alkalmazzák a szűrőket a kiskorú előfizetőiknél. Októberben a szolgáltatók értesítették a szülőket a lehetőségről, és 2009 februárjától *opt-out* rendszerben, tehát minden egyes kiskorú előfizetésén bevezették a tartalomszűrő szolgáltatást, hacsak a szülő nem kérte a kikapcsolását.

A 2008. évi 79. törvény (egészséges internetkörnyezetről fiatalok számára) végül 2009 áprilisában lépett hatályba. Habár a törvény a bármely technológiai

50 Masao Horibe: Protecting Users From Illegal and/or Harmful Internet Contents and Spam. Hitotsubashi University, Tokyo, October 2008, p. 8.

eszközzel hozzáférhető internetkörnyezetre vonatkozik, eltérő kötelezettségek vonatkoznak a hagyományos internetszolgáltatókra és a mobilinternet-szolgáltatókra. Adott esetben e szereplők azonosak lehetnek, funkciójuk és szolgáltatásaik szerint azonban más és más kötelezettségek terhelik őket.

A törvény alapelvei szerint a jogszabály célja, hogy a kiskorúak (a törvény vonatkozásában a 18 évesnél fiatalabbakat értik ezen) képesek legyenek az internet megfelelő hasznosítására; hogy a lehető legnagyobb mértékben redukálják a káros tartalmak megtekintésének esélyét, valamint hogy a magánszektor önkéntes és független akciói jelentős szerepet töltsenek be, és ismerjék el őket (I.1.).

A törvény megjelöli azokat a szereplőket, akik/amelyek felelősek az iménti célok megvalósulásáért. A korábban szokatlan, ám e szabályozási területen már világszerte megjelenő logikával a társadalom számos különféle szereplőjét felelősnek nevezi meg, így az állami szerveket, a helyi önkormányzati szerveket, az iparági szereplőket, továbbá a szülőket és a gyermekek egyéb felügyelőit is (I.4–7.).

Az állami és helyi önkormányzati szervek kötelessége, hogy meghozzák a szükséges intézkedéseket, amelyek révén a kiskorúak biztonságosan internetezhetnek, továbbá az iskolai oktatás révén, társadalmi vagy otthoni képzésen keresztül tájékoztathatják őket az internet megfelelő használatáról, ideértve a szűrőszoftverek használatának elősegítését is. A meghatározó szervezetek és az iparági szereplők között kötelesek kialakítani az együttműködés kereteit. Kötelességük támogatni a kutatásokat, összegyűjteni és terjeszteni az információkat és minden más módon elősegíteni az információs írástudás megszerzésének hatékony módszereit. Ezenkívül ismeretterjesztő és tudatosító kampányokat kell szervezniük a megfelelő internethasználat témájában (I.4.; III.1–3.).

Az iparági szereplők kötelessége, hogy minimalizálják annak az esélyét, hogy a kiskorúak káros tartalomhoz férjenek hozzá, valamint intézkedéseket hozzanak abból a célból, hogy hozzásegítsék őket az internet megfelelő használatához szükséges ismeretek és készségek megszerzéséhez. Ők is kötelesek tanulási alkalmat nyújtani az információs írástudás megszerzéséhez, és gondoskodni a szűrőszoftverek terjesztéséről, valamint egyéb tudatosító tevékenységről (I.5.; III.4.).

A szülők vagy gondozók kötelesek megfelelő ismereteket szerezní arról, hogyan használják a fiatalok az internetet, és megfelelően irányítani a használati szokásaikat. Úgyszintén felelősek azért, hogy elősegítsék az internet megfelelő használatához szükséges készségek megszerzését (I.6.). Ha kiskorú részére kötik a mobilszolgáltatási szerződést, kötelesek erről tájékoztatni a mobilszolgáltatót (IV.1.1.2.).

A számítógépek forgalmazói és gyártói, illetve egyéb iparági szereplők csak úgy értékesíthetik a számítógépeket, hogy előzőleg szűrőszoftvert installáltak rájuk

(IV. 3.). A szűrőszoftverek gyártói és fejlesztői pedig kötelesek a lehető legkisebbre csökkenteni a kiskorúakra káros tartalomhoz történő hozzáférést, és a törvényben meghatározott szempontok szerint fejleszteni a szűrőszoftverüket:

- a) Tegyenek lehetővé részletes beállításokat, figyelembe véve a fiatalok fejlődési stádiumait és a felhasználók különböző csoportjait.
- b) Gondoskodjanak a téves pozitív találatok minimalizálásáról, azaz arról, hogy a szoftverek a lehető legritkább esetben korlátozzák a megengedett tartalomhoz történő hozzáférést.

Kötelesek továbbá folyamatosan fejleszteni szoftverük teljesítményét és komfortos használatának feltételeit (IV.4.1–2.).

A káros tartalom definíciója

A káros tartalmat a jogszabály három fő kategóriába sorolja, azzal a közös meghatározással, hogy az olyan, az interneten a nyilvánosság számára elérhetővé tett információ, amely jelentős mértékben hátráltatja a fiatalok egészséges fejlődését.

A három kategória a következő [1.2.1 (1–3)]:

- a) Olyan információ, amely bűncselekményre vállalkozást tartalmaz, annak a közvetítését, vagy arra felbujtást, vagy öngyilkosságra ösztönöz.
- b) Szexuális cselekmény vagy nemi szervek obscén ábrázolása, vagy más információ, amely lényegesen felébreszti a nemi vágyat.
- c) Gyilkosság, kivégzés, kínzás természetes ábrázolása, vagy más rendkívül kegyetlen tartalom.

A szűrőkről döntő kormánybizottság maradványának is tekinthető, hogy a jogszabály rendelkezik egy tanácsról, amely meghatározza a biztonságos internet nyújtásának alapvető irányvonalait (*basic policy*), továbbá rendelkezik a nevelés bátorításáról és a veszélyek tudatosítását célzó intézkedésekről. Ezenkívül illetékes a szűrőprogramok teljesítményét és terjesztését javító intézkedésekben is, valamint joga van támogatni olyan magánszervezeteket, amelyek hasonló tevékenységek népszerűsítésével foglalkoznak.

E tanács lényegében a szűk kormányzati kabinet tagjaiból létrejövő csoport. Elnöke a miniszterelnök, és tagjait ő választja a fő kabinetttitkárság tagjai, a releváns államigazgatási szervek vezetői, a különleges megbízások miniszterei és más miniszterek közül (II.1.3.).

A szolgáltatók kötelezettségei

Ha a szerződő fél vagy a végkészülék felhasználója kiskorú, a mobilszolgáltató csak a szűrőszolgáltatással együtt kínálhatja a mobiltelefon-szolgáltatását, kivéve, ha a kiskorú gondviselője másképpen rendelkezik (IV.1.1.). A gondviselő kötelessége tájékoztatni a mobilszolgáltatót, ha kiskorú veszi igénybe az általa kötött szerződésben foglalt szolgáltatást (IV.1.2.).

Ezzel szemben a hagyományos internetszolgáltató csak kifejezett kérésre köteles internetszűrő szoftvert kínálni (IV.2.). Egyes értelmezések szerint ezt a kötelezettséget azzal is teljesíthetik, hogy információt küldenek a szűrőszoftvekről, vagy linket a szűrőszolgáltatásról.⁵¹

Ha egy szerveradminisztrátor tudomást szerez arról, hogy szervein kiskorúakra káros tartalmat tárol, köteles megtenni a megfelelő intézkedéseket, amelyekkel megakadályozhatja a kiskorúak hozzáférést, továbbá az intézkedésről feljegyzést kell készítenie és tárolnia. Emellett ki kell alakítania a káros tartalom bejelentésének lehetőségét a felhasználók számára (IV.5.1–2.).

Az állam és a helyi önkormányzati szervek megadják a szükséges támogatást a törvény által felsorolt csoportokba tartozó civilszervezeteknek vagy üzleti vállalkozásoknak:

- amelyek a szűrést népszerűsítik;
- amelyek kiskorúakra káros tartalmat kiszűrő szoftver működésének irányelveit fektetik le;
- ilyen szoftverek fejlesztői és előállítói;
- civilszervezetek, amelyek segítik a fiatalokat a digitális írástudás megszerzésében (hogyan szerezzék azokat a készségeket, amelyekkel az internetet megfelelően használhatják);
- civilszervezetek, amelyek tevékenységi körükben jelentéseket kapnak a kiskorúakra káros tartalomról, és felkérrik a szerveradminisztrátorokat a szükséges intézkedések megtételére (forrádrót-szolgálatok);
- civilszervezetek, amelyek tevékenységi körükben információt gyűjtenek a nem korlátozandó oldalakról, és ezt a listát továbbítják a szűrőszoftver-fejlesztőknek (fehérlista-készítők);
- alternatív vitarendező szervezetek, tevékenységi körükbe tartoznak a blokkolással kapcsolatos viták, valamint a korlátozandó tartalmak frissítése;
- más, hasonló tevékenységeket végző szervezetek.

⁵¹ Toshiaki Tateishinek, a Japanese Internet Providers' Association (JAIPA) elnökének véleménye. Személyes beszélgetés, 2009. március 30.

A jogszabály obskúrusabb rendelkezései közé tartozik az a regisztrációs lehetőség, amelyet a szűrőszoftverek fejlesztői és terjesztői, azok technológiai fejlesztésének népszerűsítői részére ír elő (V. 1. 1–2.). A regisztrálást a kommunikációs minisztérium és a gazdasági, kereskedelmi és ipari miniszter végzi, de a törvény nem ad választ arra, mi a feltétele és a következménye a regisztrálásnak.

Végül, a jogszabály legvitatottabb pontja, amely az újratárgyalást irányozza elő a hatálybalépéstől számított három éven belül, a törvény eredményességének fényében (VI. 2.1.). Mivel a hároméves időtartam igen rövid, féltő, hogy a rendelkezés tényleges indoka a szigorú szabályozást favorizáló csoportokkal kötött kompromisszum következménye: ha az így előállt rendszer nem elég „sikeres”, újra elő lehet venni a korábbi, megszorítóbb tervezeteket.⁵²

A siker fokmérője természetesen szabadon választott, és féltő, hogy néhány látványos, a kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekmény vagy újabb öngyilkossági hullám a szigorítók malmára hajthatja a vizet. Ráadásul a tényleges működés megfigyelésére rendelkezésre álló idő igen rövid, hiszen – figyelembe véve a törvényalkotás eredeti átfutási idejét – a felülvizsgálatot legalább fél, de inkább egy évvel a kitűzött határidő előtt el kell kezdeni. Így a törvény megfelelésének megfigyelésére nyitva álló időtartam tulajdonképpen csak két év, ez pedig nem feltétlenül nyújt valódi információt a hatékonyságáról. Az optimista forgatókönyv szerint egy ilyen tervezett felülvizsgálat alkalmas lehet a törvényalkotási hibák kiküszöbölésére, amelyek ennyi idő alatt is kiderülhetnek. Egy ilyen sok szereplőre jogokat és elsősorban kötelezettségeket rovó jogszabály esetében azonban féltő, hogy a konszenzus egyszerű megbontása esetén csak újabb rendkívül hosszú tárgyalássorozattal lehet új egyensúlyi állapotot teremteni.

Egyesek a felülvizsgálat lényegét abban látják, hogy a jelenleg lex imperfectaként létező jogszabályhoz szankciókat is fűzzenek, hogyha az iparág szereplői nem követik az előírásait.⁵³ Az aggodalmat erősíti az is, hogy apró változtatással a törvény számos rendelkezése rendkívül megszorítóvá változtatható. Ilyen például a regisztrációs lehetőség kötelezettséggé változtatása, amellyel állami ellenőrzés alá lehetne vonni a szűrőkészítő és fejlesztő vállalkozásokat – a mostani helyzet azonban, hogy csak egyetlen ilyen vállalkozás működik: a Netstar. Személyes beszélgetéseimből úgy tűnt, az érintett jogalkotók és jogalkalmazók egyetértenek abban, hogy a japán társadalomban csak egy értékrendszer él, ezért nincs is szükség több szűrőkészítő vállalkozásra.⁵⁴

52 Masao Horibe professzornak, a japán mobiltartalom-monitoring szervezet (EMA elnökének, a Hitotsubashi Egyetem professor emeritusának véleménye. Személyes beszélgetés, 2009. április 2., és május 16.

53 Így nyilatkozott többek között Akio Kokubu, a Hotline Center vezetője. Személyes beszélgetés, 2009. március 23.

54 Így nyilatkozott például a KDDI szakértője, Kaori Anada. Csoportos beszélgetés, 2009. április 22.

Ugyancsak ilyen könnyen szigorítható lehetőség a hagyományos internetszolgáltatók jelenleg liberális szűrési kötelezettsége. Míg jelenleg csak kérésre kötelesek szűrőszoftvert rendelkezésre bocsátani, ez utóbb szintén könnyen szigorítható és tehető kötelezővé minden olyan esetben, amikor a szolgáltatást kiskorú vagy kiskorú is igénybe veszi. Mindazonáltal az alapvető irányvonal készítése a kabinet tagjaiból álló tanács feladata lesz, és a jogszabály nem teszi lehetővé e folyamatban a civilszervezetek részvételét.

Európai szabályozási kezdemények

2007. február 6-án, a biztonságos internetnek kijelölt napon a vezető európai mobilszolgáltatók és tartalomszolgáltatók a gyermekek és tizenévesek védelmében keretmegállapodást írtak alá a biztonságos mobilhasználatról. Megegyeztek, hogy a keretmegállapodásban foglalt elveknek megfelelő intézkedéseket hoznak, illetve a keretmegállapodás tartalmával összhangban nemzeti szinten saját kódexet fogadnak el, és ennek meglétét, valamint érvényesülését 2008 februárjában ellenőriztetik egy független szervezettel. Az aláíró 26 mobilszolgáltató és tartalomszolgáltató mind a 27 EU-tagállamot, emellett a mobiltelefonos ügyfelek 96 százalékát képviseli.

A keretmegállapodás tartalma

A keretmegállapodás jelentősen eltér a japán szabályozástól. A mobilszolgáltatók csak az általuk nyújtott vagy velük szerződésben álló tartalomszolgáltató által nyújtott tartalomra vállalnak kötelezettséget. Már az első néhány alapelvben rögzítik, hogy nem vállalnak felelősséget az interneten szabadon hozzáférhető tartalomért, mivel ez esetben nincsen szerződéses kapcsolat a tartalomszolgáltató és a mobilszolgáltató között. A saját tartalomért sem vállalnak felelősséget, csak annyiban, hogy lehetővé teszik a hozzáférés korlátozását. Azaz nem nyújtanak felnőtt tartalomként besorolható tartalmat anélkül, hogy ne nyújtanának szülők által kezelhető hozzáférést korlátozó eszközt (1. pont). Mint látjuk, szó sincs arról, hogy a mobilszolgáltató figyelembe vennie, milyen korú a szolgáltatás igénybe vevője – hiszen európai viszonyok mellett ez az adat csak rendkívül esetlegesen állna rendelkezésére. Noha már nem lehet anonim feltöltőkártyás (prepaid) mobiltelefoni vásárolni, de a SIM kártyák cserélhetők, így nincs hiteles nyilvántartás arról, ki melyik számot használja. (Ráadásul éppen a fiatalabb korosztály az, amelynek telefonszáma gyakrabban cserélődik, telefonvesztés, akciók vagy családon belüli cserebere miatt.)

A keretmegállapodás egyik fő pillére a tudatosság fokozása mind a felnőttek, gondviselők, mind a gyermekek esetében, és bejelentési lehetőség (forróvonal) a problémás esetekre (6. pont). Ennek ellenére a nemzeti kódexek egyezményrel való összhangja ebben a pontban a leggyengébb. Szinte mindegyik szolgáltató gondoskodik azonban a kereskedelmi tartalom besorolásáról, amelyben az egyezmény legalább két kategóriát rendel alkotni: csak felnőtteknek szóló és egyéb tartalom (9. pont). Emellett a mobilszolgáltatók vállalják, hogy együttműködnek a hatóságokkal a tiltott pornográf (pedofil) képek elleni küzdelemben, és elfogadják egy értesítési levélteli eljárást, vagy támogatják ilyenek az elfogadását (14–15. pont).

2008 márciusában közzétették az első, a *PricewaterhouseCoopers* által készített jelentést a megállapodás végrehajtásáról. E szerint a legtöbb tagországban végrehajtották a megállapodásban foglaltakat, és nemzeti kódexeket fogadtak el. 2009 áprilisában pedig újabb jelentés készült, e szerint 22 tagállamban kódexeket fogadtak el, és ezek tartalma kilencven százalékban megfelel a megállapodásnak. Nincs kódex Cipruson, Észtországban, Finnországban és Luxemburgban, Belgiumban pedig a kódex jelentősen eltér.⁵⁵ Cipruson, Észtországban és Finnországban a megállapodásban részt vevő szolgáltatók alacsony száma miatt nem jött létre kódex, de az aláírók kötelezték magukat a keretegyezmény szabályainak közvetlen alkalmazására. Luxemburgban nemrégiben írta alá a keretegyezményt egy újabb szolgáltató, és így már megkezdődhetnek a tárgyalások a kódex létrehozásáról. Belgiumban már korábban is létezett egy kódex, amelynek tartalma részben átfedésben van a keretegyezménnyel, néhány más kérdésben pedig a szolgáltatók önkéntes jogkövetést vállaltak.

A magyarországi mobilszolgáltatók 2008. január 31-én írták alá a tizenévesek és gyermekek biztonságos mobilhasználatáról szóló kódexet, amely teljes egészében tartalmazza az európai szabályokat⁵⁶.

Látható, hogy az európai szabályozási környezet alapjaiban különbözik a japántól. Egyrészt nem kötelező jogszabályi szinten, csupán önszabályozási szinten létezik, azaz tág teret enged a mobilszolgáltatók mérlegelésének, önmérsékletének. Másrészt szóba sem jön az internetmobil-előfizetések következetes szűrése: a szabályozás csak a 2007-ben divatos, a szolgáltató által nyújtott, egyenként fizetendő leítható tartalmat érinti. Ebben az időszakban a „nyílt” internet nem volt általánosan hozzáférhető mobilon, illetve annak használata nem volt szignifikáns. Kérdés, hogy most, amikor a mobilinternet robbanásszerűen kezd elterjedni, meg-

⁵⁵ A nemzeti intézkedésekről bővebben: http://www.gsmeurope.org/safer_mobile/national.shtml

⁵⁶ Implementation Report on European Framework for Safer Mobile Use by Younger Teenagers and Children. PricewaterhouseCoopers, 16 April 2009, p. 11.
www.gsmeurope.org/documents/PwC_Implementation_Report.pdf

változik-e az európai szabályozók hozzáállása. A japán jogalkotó által képviselt restriktív attitűd ellen mind technikai (a kötetlenebb szerződési formák), mind kulturális érvek szólnak.

Várható, hogy ha kiskorúak is nagyobb számban kezdik használni a mobilinternetet, megjelenik az igény a tartalomszűrésre.⁵⁷ Szerencsés, hogy mind az európai, mind a japán szabályozás elsődleges fontosságot tulajdonít a társadalmi együttműködésnek és a tájékoztatásnak. Azaz hogy a szolgáltató és a kormányzat gondoskodjon a szülők és nevelők tájékoztatásáról, a kormányzat pedig a gyermekek informálását is tekintse kötelességének, akár az iskolai oktatás keretében.⁵⁸

Mindazonáltal, a japán társadalomban a legfőbb aggodalmat kiváltó közösségi oldalaknak (*social network sites*; SNS) az EU-ban született egy saját önszabályozó kódexük 2009-ben, amely a kiskorúak védelme céljából jött létre. Az SNS-portálok az európai mobilinternetnek is húzóágazatai⁵⁹.

Miután az Európai Bizottság 2008-ban az EU 18 nagy közösségi portálja, valamint kutatók és gyermekjóléti szervezetek részvételével létrehívta a *Social Networking Task Force* nevű egyeztetőcsoportot, nyilvános konzultációkon alakultak ki a kódex elvei. Ebben is megjelenik az az elv, hogy a gyermekek védelme érdekében a társadalom több szereplőjének részvételére van szükség (*multi-stakeholder action*), úgymint az internetszolgáltatók, kormányzat, tanárok, szülők, felhasználók és civilszervezetek együttműködésére⁶⁰. Az SNS-kódex főbb szabályai: 1. a világos tájékoztatás; 2. a közösségi fórum fókuszcsoportja életkorának meghatározása és érvényesítése (például kiskorúak hatékony kizárása a randivonalokról); 3. a kiskorúak profiljának, adatainak fokozott védelme, technológiai eszközök felhasználók rendelkezésére bocsátása személyiségi jogaik védelme érdekében; 4. a jogellenes vagy a közösségi szabályokat megszegő magatartás jelentésének lehetővé tétele; 5. hatékony válaszképzés a bejelentésre; 6. lehetőség, hogy a felhasználók kezelhessék a saját személyes információikat; 7. a kockázatok felmérése.

Az elvek alkalmazásáról az aláírók jelentést tesznek az Európai Bizottságnak, és az aláírás után 18 hónappal újraértékelik az eredményeket és a felhasználói, illetve technológiai környezetet.

57 A jövőben esetleg szóba jöhet a hardverszintű szűrés is, amikor a szülő a készüléken tudná állítani a hozzáférhető tartalom szűrését elvégző opciókat. Ezzel szemben szokásos ellenvetés, hogy mivel a fiatalok digitális írástudása fejlettebb, mint a szülőké, könnyen kijátszhatók ezeket a korlátokat. A szolgáltatói szintű szűrés azonban lehetetlen manipulálni.

58 Safer Social Networking Principles for the EU. 10 February 2009, p. 6.

59 A Facebook gerjeszti a mobilnethasználatot. A közösségi oldalak miatt népszerű a mobilinternet. ITmánia, hu, 2009. július 15. http://itmania.hu/tart/cikk/e/O/49812/1/informatika/A_kozosseg_i_oldalal_miait_nep_szeru_a_mobilinternet

60 Safer Social Networking... i. m. 3. o.

Összegzés

Mint minden technológia, a mobilinternet is új felhasználási lehetőségeket és velük együtt új feladatokat is jelent. A számítógépen keresztül elért internethez képest a mobilon történő böngészés csak néhány, de annál jelentősebb tekintetben különbözik. Mivel ezt az új technológiát is a gyermekek és fiatalok adaptálják leghamarabb, a felnőtteknek pedig kevesebb tapasztalatuk van annak használati sajátosságairól, ezért nem képesek a fiatalok magatartását irányítani, csak ha külön figyelmet fordítanak a probléma észlelésére és a segítség nyújtására. Japánban különösen nagy méreteket öltött a mobilinternet gyermekek általi használata, ennek okai között olyan társadalmi jellemzők is szerepelnek, mint a társadalom relatív jóléte, amikor a mobiltelefon már egy tízéves gyermek esetében is alapvető felszerelésnek számít, valamint idesorolhatók a hagyományos japán szexpiaci és öngyilkossági szokások. Mindemellett a japán társadalom egyöntetű és stabil értékrendje az európainál könnyebben befogadja az általános szabályozást – amíg nem társul politikai cenzúrával. Rendkívül fontos, hogy mindkét szabályozási forma a tájékoztatásra, ismeretterjesztésre helyezi a legnagyobb hangsúlyt, mert csak ezzel az eszközzel lehet fenntartható eredményt elérni. Az okok között feltétlenül meghatározó, hogy Japánban a mobilinternet 1999-ben jelent meg, míg az EU-ban csak 2009-ben kezdett jelentős méreteket ölni. A jelenlegi európai önszabályozást a nyílt mobilinternet előtti mobiltartalomra optimalizálták. Ha társadalmi igény lenne a szabályozás frissítésére, az remélhetőleg továbbra is az önszabályozás keretei között történhet meg.

IRODALOM

A Facebook gerjeszti a mobilnethasználatot. A közösségi oldalak miatt népszerű a mobilinternet. ITmánia. hu, 2009. július 15. http://itmania.hu/tart/cikk/e/0/49812/1/informatika/A_kozossegi_oldalak_miatl_nepszeru_o_mobilinternet

Act on Development of an Environment That Provides Safe and Secure Internet Use for Young People
Ahonen, Tomi T. – Kasper, Timo – Melkko, Sara: 3G marketing: communities and strategic partnerships. Wiley & Sons, 2004

Aizu, Izumi – Bayer, Judit: The state of play in Japanese telecommunication competition. Beyond Network Neutrality. *Telecommunications Journal of Australia*, vol. 59., July 2009

Bayer Judit: A háló szabadsága. Új Mandátum Kiadó–Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2005

Billich, Christopher: 21st Century Mobile Marketing. Global Insights into the World's Most Advanced Mobile Society: Japan. Infinita Inc., 11 April 2008

Brabazon, Tara: The Revolution Will Not Be Downloaded. Chandos Publishing, 2008

Chambers, David: Femtocell Primer. Lulu Self-Publishing, 2008

Cheung, Lawrence: A perspective on the mobile markets in Japan and Korea. Hong Kong Productivity Council, 2004

EU invests a fresh € 18 million in future ultra high-speed mobile internet. Europa Press Releases, 18 Aug 2009

European Framework for Safer Mobile Use by Younger Teenagers and Children. http://www.gsmeurope.org/documents/safer_children.pdf

Ferber Katalin: A felkelő nap árnyéka. Balassi Kiadó, Budapest, 2007

Fujikawa, Daisuke: MobilePhone and Children in Japan. Associate Professor, Faculty of Education. Chiba University, 2007. www.oecd.org/dataoecd/22/31/41554474.pdf

Harden, Blaine: When Suicide Conflicts With Japan's Polite Society. *The Washington Post*, 28 May 2008

Horibe, Masao: Protecting Users From Illegal and/or Harmful Internet Contents and Spam. Hitotsubashi University, Tokyo, October 2008

Implementation Report on European Framework for Safer Mobile Use by Younger Teenagers and Children. PricewaterhouseCoopers, 16 April 2009, p. 11. www.gsmeurope.org/documents/PwC_Implementation_Report.pdf

Ishido, Kotaku – Myers, David A.: Japanese society today: perspectives on tradition and change. Central Queensland University Press, 1995

Ishikida, Miki Y.: Japanese Education in the 21st Century. iUniverse, Inc., 2005

Kato, Fumihiro – Kitagawa, Kazuhiro – Hagino, Tatsuya: Content Labeling for Mobile Internet. Keio University, 2004. web.sfc.keio.ac.jp/~kaz/www2004/papers/fk.pdf

Kelley, Paul: Making minds: what's wrong with education, and what should we do about it? Routledge, New York, 2008

Kenkyu, Sogo – Kiko, Kaihatsu: "The Child and the City". International Pediatric Association. NIRA, 1982

Kim, Donghun – Sugai, Philip: Differences in Consumer Loyalty and Willingness to Pay for Service Attributes Across Digital Channels: A Study of the Japanese Digital Content Market. International Conference on Wireless Communications and Mobile Computing (IWCMC), ACM, Honolulu, 2007 <http://portal.acm.org/citation.cfm?id=1280990>

Kioka, Yasumasa: Dating Sites and the Japanese Experience. National Police Agency, March 2003, p. 4. http://www.iajapan.org/hotline/mobilepdf/4_KIOKA.pdf

Kushida, Kenji: The Japanese Wireless Telecommunications Industry: innovation, organizational structures, and government policy. *Stanford Journal of East Asian Affairs*, Spring 2002

Kushida, Kenji: The Politics of Restructuring NTT. Historically Rooted Trajectories from the Actors, Institutions and Interests. *Stanford Journal of East Asian Affairs*, vol. 5., no. 2., 2005

Lessig, Lawrence: Hogyan szabályozzuk a szöveget az interneten? *Fundamentum*, 1999/1.

Ling, Richard Seyler – Pedersen, Per Egil: Mobile communications: re-negotiation of the social sphere. Springer-Verlag, London, 2005

Olsen, Kai A.: The Internet, the Web, and eBusiness: formalizing applications for the real world. Oxford, 2005

Rheingold, Howard: Smartmobs. Perseus Publishing, 2002

- Rowe, Aaron:** Japanese Websites Make Suicide a Breeze. *Wired*, 1 June 2008
- Sugai, Philip:** Exploring the impact of handset upgrades on mobile content and service usage. *International Journal of Mobile Communications*, vol. 5., no. 3., 2007
- Távközlés, internet, kábeltelevízió, 2008. *Statistikai Tükör*, 2009. szeptember 10.
- Wisely, David:** IP for 4G. Wiley, London, 2009
- Wong, Grace:** Modern romance: Get texted when love is near. CNN, 30 Nov 2006, <http://www.cnn.com/2006/TECH/11/29/mobile.romance/index.html>
- Yasumoto-Nicolson, Ken:** Trains are the Japanese's second bedroom. *What Japan Thinks*, 7 Dec 2005, p. 1. <http://whatjapanthinks.com/2005/12/07/trains-are-the-japaneses-second-bedroom/>
- Zielenziger, Michael:** Shutting out the sun: how Japan created its own lost generation, Nan A. Talese Publ., 2006
- Zuidweg, Han:** Next generation intelligent networks. Artech House, Norwood, 2002

KÓHALMI LÁSZLÓ

A szervezeti környezeti bűnözést magyarázó egyes bűnözési elméletek – különös tekintettel a közgazdasági paradigmákra

A gazdasági társaságok jogi szabályozási rendszereken belül működnek. E rendszerek közül a legtöbb azért lett létrehozva, hogy megkönnyítse és legalizálja a vállalkozási tevékenységet (például társasági jog, versenyjog).¹

Más jogi rendszerek² viszont azért léteznek, hogy irányítsák és szabályozzák (törvényes keretek közé szorítsák) a vállalkozási tevékenységeket. Ezek közül a legfontosabb a büntetőjog³.

A vállalkozások (vállalatok) azokban az országokban, amelyek jogrendje elismeri⁴ a jogi személyek büntetőjogi jogalanyiságát⁵, elviekben elkövethetik akár a legsúlyosabb bűncselekményeket is (például emberölés⁶), bár erre mind a nemzetközi⁷, mind a hazai⁸ gyakorlat elenyésző számú jogesetet mutat.

1 Anthony Emery – Michael Watson: Organizations and environmental crime – Legal and economic perspectives. *Managerial Auditing Journal*, vol. 19., no. 6., 2004, p. 741.

2 Blaskó Béla: Magyar Büntetőjog Általános Rész. Harmadik, átdolgozott kiadás. Rejtillet Kiadó, Budapest, 2007, 67. o.; Földvári József: Magyar Büntetőjog Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 27. o.; Nagy Ferenc: A Magyar Büntetőjog Általános Része. Átdolgozott, bővített kiadás. Korona Kiadó, Budapest, 2004, 24. o.; Wiener A. Imre – Ligeti Katalin: Felelősségtan. In: Bárd Károly – Gellér Balázs – Ligeti Katalin – Margitán Éva – Wiener A. Imre: Büntetőjog Általános Rész. KJK-Kerszöv, Budapest, 2002, 57. o.

3 Földvári József: A büntetés tana. KJK, Budapest, 1970, 49. o. „A büntetés általunk hirdetett nevelő hatása különböző fázisokban valósul meg.”

4 Otto Haro: Unternehmensstrafe als interkulturelles Problem. In: Gál István László – Kóhalmi László (szerk.): Emlekkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára. *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 138. Pécs, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2005, 57. o.

5 Nagy Zoltán András: A jogi személy büntetőjogi felelősségét megállapító törvényről. *Jura*, 2009/1., 97. o.; Michael Faure – Günter Heine: Criminal Enforcement of Environmental Law in the European Union. *Kluwer Law International*, Hague, 2005, pp. 1–5.

6 Fantoly Zsanett: A jogi személyek büntetőjogi jogalanyiségének kérdésköre a holland és a francia jogban, tekintettel a küszöbön álló magyar szabályozásra. In: Tóth Károly (szerk.): Emlekkönyv dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára. JATE, Szeged, 1998, 142. o.

7 Jennifer Arlen: The potentially perverse effects of corporate criminal liability. *Journal of Legal Studies*, vol. XXIII, June 1994, pp. 850–851.; Edward B. Diskant: Comparative Corporate Criminal liability: Exploring the Uniquely American Doctrine Through Comparative Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*, October 2008, pp. 134–142.

8 Kóhalmi László: A jogi személy büntetőjogi felelőssége. In: Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin (szerk.): Az európai büntetőjog kézikönyve. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 658. o.

KÓHALMI LÁSZLÓ

Gyakori ellenben, hogy kisebb – mondhatni negligens – jogsértés miatt szabálysértési eljárás indul a vállalkozások ellen.

A környezet (büntető)jogi védelmének mai értelemben vett szükségessége nagyjából az 1960-as évek végén jelent meg a különböző anyagi büntetőjogi és egyéb jogági kódexekben. A jogalkotók ugyanis felismerték, hogy a környezeti (és természeti) elemeket védeni kell, és nem is akárhogyan, hanem törvényi szinten.

A környezet(védelmi) büntetőjognak⁹ az utóbbi évtizedekben mutatkozó fejlődése ellenére a nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy azok a vállalatok, amelyek környezeti deliktumokat követnek el, nem valószínű, hogy büntetőeljárás (még kevésbé vádemelés) hatálya alá kerüljenek, ha mégis, akkor az ítélet olyan jelentéktelen, hogy az szinte nevetséges.¹⁰

Mindez azt jelenti, hogy a racionális gazdasági felfogású cégek „elmenekülnek” a törvény elől, és folytatják a környezetet és a természetet károsító magatartást, mivel megéri, hogy ezt tegyék.¹¹ A cégvezetők (menedzserek) tehát ilyen racionális döntéseket fognak meghozni, hiszen a cégek racionális szennyezők.¹²

Találón nevez meg Mark A. Cohen a szervezeti környezeti bűnözés „Achilles-pontját”, mikor azt írja, hogy valószínűleg kevesebbet tudunk a legfontosabb és legalapvetőbb témáról, a *törvényegrehajtásról* – miért tartják be a cégek a törvényt?¹³

A vállalkozások túlnyomó része ugyanis betartja a törvényt. Irracionálisan viselkednének egyes vállalatok?

E szemmel láthatóan *irracionális viselkedést*, amely a *racionális szennyező modellel* van összefüggésben, meg lehetne magyarázni egy másik értelmezési perspektívából, az úgynevezett *legimititás-elmélettel*.

A teoretikusok mindkét elméleti rendszert használják az egyének és a szervezetek jogalkotással kapcsolatos reakcióinak magyarázására.¹⁴

⁹ Görgényi Ilona: Az Európai Unió elvárásai és a hazai fejlemények a környezet büntetőjogi védelme terén. In: Fodor László (szerk.): A környezetvédelmi szabályozás elmélete és gyakorlata – A környezetvédelmi jog és igazgatás hatékonyságának aktuális kérdései. Debreceni Konferenciák III. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2005, 107. o.

¹⁰ Frieda Adler – Gerhard O. W. Mueller – William S. Laufer: Kriminológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 433. o. Az ipari szennyezők könnyedén ki tudják fizetni a különböző bírságokat, azokat kvázi-iparüzési adónak tekintik. Személyes tapasztalatom szerint a befektetők eleve úgy számolnak, hogy a beruházási költségekbe bekapcsolódik bizonyos összeget a különböző büntetésekre és bírságokra.

¹¹ Pusztai László: Gazdasági büntetőjog a változó társadalomban. In: Pusztai László (szerk.): II. Német–Magyar Büntetőjogi és Kriminológiai Kollokvium. KJK–OKKrt, Budapest, 1994, 141. o.

¹² Michael Watson: Environmental Offenses: the Reality of Environmental Crime. *Environmental Law Review*, vol. 7, 2005, p. 192.

¹³ Mark A. Cohen: Empirical Research on the Deterrent Effect of Environmental Monitoring and Enforcement. *The Environmental Law Reporter*, 4/2000., p. 10251.

¹⁴ Anthony Emery – Michael Watson: i. m. 742. o.

Véleményem szerint a *racióális szennyező* modell legjobb esetben is csak *részleges* választ adhat a szervezeteknek (vállalkozásoknak) a környezeti (büntetőjogi) jogalkotással kapcsolatos viselkedésére, a környezeti büntetőjogi normákat betartó cégek ugyanis ösztönözhetőek a jogkövető magatartásra, és ezt inkább a *legitimítás*-elmélettel magyarázhatjuk.

A tanulmányban csak a *szervezeti környezeti bűnözés*¹⁵ – értve ezen a jogi személyek, cégek, vállalkozások stb. környezeti bűnözését – magyarázó teóriákkal foglalkozom, és nem térek ki a szervezett bűnözői csoportok ökoloidikumainak vizsgálatára.

A racionális szennyező modell

A *racióális szennyező* modell közgazdasági elméleti alapokon áll. A közgazdaságtan az elégtelen erőforrások elosztásának a tudományága¹⁶, egy olyan társadalmon belül, amelynek korlátlan szükségletei vannak: ez *közgazdasági problémaként* ismert.

A közelmúltban elhunyt Nobel-díjas közgazdász, *Paul A. Samuelson* ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A közgazdaságtan annak tanulmányozásával foglalkozik, hogy az emberek és a társadalom miként választják meg a szűkösen rendelkezésre álló, alternatív módon felhasználható erőforrások alkalmazását annak érdekében, hogy különböző árukat termeljenek, és elosszák őket a társadalom különböző tagjai és csoportjai között a folyó vagy jövőbeli fogyasztás érdekében.”¹⁷

Ez a *közgazdasági probléma* minden társadalomban jelen van, és amíg léteznek különböző gazdasági rendszerek, addig a kapitalizmus lesz a meghatározó a *nyugati közgazdasági ideológia*, amelynek fő jellegzetessége, hogy a *csereformátok a piacokon* mennek végbe.

A szállító olyan *áron* adja el¹⁸ az árukat, hogy az fedezze a költségeit, beleértve a hasznot is, amely szükséges ahhoz, hogy a szállító továbbra is gyártson.¹⁹

15 Korinek László: Bűnözési elméletek. Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2006, 305–307. o. A szervezeti bűnözés kifejezést Korinek László értelmezésének megfelelően használom.

16 James M. Buchanan: Piac, állam, alkotmányosság. KJK, Budapest, 1992, 12–14. o.

17 Paul A. Samuelson – William D. Nordhaus: Közgazdaságtan. KJK, Budapest, 1987, 30–31. o.

18 Ohnsorge-Szabó László: Ökológiai gazdaságtan és monetarizmus. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003, 133. o. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a piac tökéletes működése nincs minden esetben biztosítva.

19 Anthony Emery – Michael Watson: i. m. 742. o.

Éz a „haszonüldözés” okozza, hogy a gyártók a piacra²⁰ viszik a termékeiket. Az *önérdekelte* felfogás²¹, amely Adam Smith²² szerint a leginkább hozzájárul a társadalom hasznához, mivel minden egyes termelő, aki haszonszerzés céljából a piacra viszi a termékeit, „egy láthatatlan kéz által lesz vezetve, ami elősegít egy olyan kimenetelt, ami nem volt a szándékában [...] a saját hasznának üldözésével gyakran sokkal hatékonyabban mozdítja előre a társadalmat, mint amennyire valójában előre akarta mozdítani”²³.

A javakat termelő egyén a *maximális profit* elérésére fog törekedni, és a vevő is a saját hasznát igyekszik maximalizálni.

Ebből adódóan arra következtethetünk, hogy minden egyén *raciónalisán*²⁴ viselkedik, bár a fogyasztók esetében a „haszon” kifejezés egy *metafizikai* fogalom, aminek a mérhetősége csak felvetés.

Ami gyakran hiányzik az elemzésekből, az az eltérő erőviszonyok hatása a cserében, hiszen a piaci szereplők ritkán egyenlők. Az egyéni cserék végeredménye ezért mindig a résztvevők *relatív erejétől* függ. (Napi szinten tapasztalhatjuk, hogy egy multinacionális céghez képest mennyire hátrányos helyzetben van akár a kiskereskedő, akár a vásárló.)

Nagyjából ez a *közgazdasági modell*. A fő feltétel, hogy mind a szállító, mind a vevő *raciónalis döntéseket* hoz. A szállító igyekszik annyi terméket eladni, amennyi a legtöbb profitot adja, a vevő pedig azokat a javakat veszi meg, amelyek *maximalizálják a hasznát*. E közgazdasági modellt több társadalomtudomány (például szociológia, politológia) is átültette saját diszciplínájának keretei közé, többnyire a „*raciónalis választás elmélete*” elnevezéssel.

A *jogtudományban* (és különösen a kriminológiában) már meglehetősen korán megjelent e *racionalista* gondolkodás. A XVIII. század egyik kiváló gondolkodója, *Jeremy Bentham* (1748–1832) – aki mind közgazdaságtannal, mind jogtudománnyal foglalkozott – úgy gondolta, hogy az angol jogból hiányzik a tudományos alap, ezért külön egyenletet dolgozott ki például a boldogság kalkulálásának módjára²⁵, ezt nevezte ő az úgynevezett *boldogító-kalkulusnak* (*felicific calculus*).

20 Kurtán Lajos: Közgazdaságtan. Eötvös Kiadó, Budapest, 2003, 36–40. o.

21 Adam Smith: A nemzetek gazdasága. KJK, Budapest, 1992, 32. o.; Paul Boettke – Peter J. Heyne – David L. Prychitko: A közgazdasági gondolkodás alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004, 21. o.; Zinhaber Ferenc: Bevezetés a közgazdaságtanba. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Intézete, Pécs, 1995, 46–52. o.

22 Gazdag lászló: Magyarország útvessztése (avagy a rendszerváltás közgazdaságtana). Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2009, 209. o.

23 Anthony Emery – Michael Watson: i. m. 742.o.

24 Albert O. Hirschmann: Versengő nézetek a piaci társadalomról és egyéb új keletű írások. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest, 2000, 48. o.

25 Korinek László: i. m. 27. o.

Bentham értelmezésében a büntetés nem a múltbéli cselekvés megtorlása, hanem a jövőbeli sérelmek megelőzése. Az államnak való engedelmesség nem a múltbéli ígéretek, hanem a jövőbeli sérelmek megelőzése miatt fontos.²⁶ Ez a megelőző gondolkodásmód általában konzisztens a modern jogi gondolkodásmóddal a környezetvédelem terén.

A racionalitás szerepe a társadalomtudományokban akkor kezdett növekedni, amikor Stanley Jevons (1835–1882) bevonta a matematikát. Azt állította, hogy a matematika segítségével képes bármilyen közgazdasági döntést kvantitatív formában kifejezni, valamint hogy ez a megközelítés „elhanyagolhatóvá teszi azokat a homályos általánosságokat, amelyek mind ez ideig a közgazdaságtant jellemezték”²⁷.

Hasonlóképpen megoldható lett a bizonytalanság problémája az események előfordulási valószínűségének becslésével. Ez a felfogásmód megjelent olyanoknál is, mint Gary S. Becker²⁸, aki felhasználta a matematikai közgazdasági modelleket, amikor a modern környezetvédelmi problémákat jogi szempontból vizsgálta.²⁹

1940-ben Jim Phelan a racionális választás elméletének egy formáját alkalmazva azt állította, hogy: rabló az a kereskedő, aki gazdasági vagy egyéb okból olyan üzletet köt, amely nagyobb haszonnal és veszéllyel jár, mint a kábikolás.

Mint minden más gazdasági szereplő, feltételezhetően a csaló is mérlegeli a hasznát a költségeihez képest, ugyanígy viselkedik a gyártó, amikor eldönti, milyen terméket gyártson.

Közgazdasági nyelven: mindketten maximalizálni fogják a hasznukat egy olyan kibocsátási szinten, ahol a határhasznuk egyenlő a határköltségükkel. Ha így viselkednek, mindketten racionális döntést hoznak.

Phelan óta a tudósok folytatták a közgazdasági modellek alkalmazását a bűnügyi tudomány területén. Néhányan megkísérelték arra használni a megközelítést, hogy meghatározzák a megfelelő ítéletet, hogy elrettentsék a racionális bűnözőket attól, hogy bűncselekményt kövessenek el.

A büntetőjog egyik fő feladata a kapitalista társadalmakban az állampolgárokkal betartatni a piaci szabályokat, azaz megelőzni a piaci törvények esetleges kikerülését.

A legtöbb piackerülő vállalkozást nem lehet elrettenteni a különböző civiljogi (például kártérítési) szankciókkal.³⁰

26 Anthony Emery – Michael Watson: i. m. 743. o.

27 Uo.

28 Korinek László: Irányzatok a kriminológiai gondolkodás fejlődésében. BM Kiadó, Budapest, 2003, 92–93. o.

29 Anthony Emery – Michael Watson: i. m. 743. o.

30 Richard A. Posner: An economic theory of the criminal law. Columbia Law Review, October 1985, pp. 1193–1194.

Az úgynevezett *optimális kártérítési összeg*, ami szükséges az *elrettetéshez*, gyakran meghaladja a szabályszegő(k) *fizetési képességét*, és valójában *közösségi szankció* vagy *szabadságvesztés-büntetés* kiszabására lenne szükség.

A *racionális szennyező* ugyanazt a közgazdasági logikát követi, mint a rabló *Phelan* értelmezésében. Mindaddig folytatja a társadalom terhére a *környezet szennyezését*, amíg az abból eredő *határhaszna* meghaladja az utána következő *bírságok* vagy a *szabadságvesztés-büntetés* (örizetbe vétel, előzetes letartóztatás stb.) *határköltségét*.³¹

A modern környezeti büntetőjogi szakirodalom – ami nagyrészt közgazdasági megközelítéssel viszonyul a környezethez és a törvényhez – a *büntetés megfelelő szintjére*³², a környezetszennyezés és a vállalatok (és magánszemélyek) *jövedelmezőségének* kapcsolatára összpontosít, és még inkább arra, hogy miért tartják be a vállalatok a környezetvédelmi törvényeket.

A vita középpontjában az áll, hogy vajon milyen ok vezeti rá a vállalatokat (és a magánszemélyeket), hogy *környezetszennyezést* kövessenek el.

A másik oldalról nézve: mi az oka, hogy nem más vállalkozások (vagy magánszemélyek) követnek el ilyen bűncselekményt?

Mint láthatjuk, a „haszonleső” szemléletmód miatt a vállalatok *racionális szennyezők*. A *marginalista elvet* követve arra törekszenek, hogy maximalizálják a profitjukat (vagy egyéb hasznukat) úgy, hogy a *határbevétel* egyenlő legyen a *határköltséggel*. A környezet pusztán kártérítést kap, ha a szennyezést rábizonyítják a vállalatra; ellenben, mivel a szennyezés egy *externália*³³, a költségeket a társadalom fogja elszervezni, ami nem jelenik meg a vállalat *nyereség-vesztés* elszámolásánál³⁴. Mivel a szennyezés egy externália, ezért csak internalizálás következtében jelenthet költséget a gyártónak, ha az állam törvény alapján kivetí.³⁵

David B. Spence a *racionális szennyező* egyszerű modelljével³⁶ mutatja ezt be:

$$E(NC) = [S-pF]$$

31 Anthony Emery – Michael Watson: i. m. 744.o.

32 Mark A. Cohen: i. m. 10245. o.

33 Kerekes Sándor – Szlávik János: A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei. Második, javított kiadás. KJK, Budapest, 1999, 85–93. o.; Buday-Sántha Attila: Környezetgazdálkodás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002, 157–158. o.; Gazdag László: A közgazdaságtan alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007, 34. o.; Szlávik János: Fenntartható környezet- és erőforrás-gazdálkodás, KJK-Kerszöv, Budapest, 2005, 175–178. o.; Varga Katalin: Ökoadók versus büntetőjog. Rendészeti Szemle, 2006/11., 5. o.

34 Anthony Emery – Michael Watson: i. m. 744. o.

35 Anthony R. T. Emery – Michael Watson: Eco-auditing and environmental liability: an international perspective. Managerial Auditing Journal, vol. 18., no. 8., 2003, p. 632.

36 David B. Spence: The Shadow of the Rational Polluter: Rethinking the Role of Rational Actor Models in Environmental Law. California Law Review, July 2001, p. 920.

ahol:

$E(NC)$ = a nem teljesítés várható értéke

S = gazdasági haszon (Spence szerint ez a gazdasági haszon származtatható „a megtakarításokból, ami a nemteljesítéssel van kapcsolatban: pénz megtakarítása azzal, hogy kevesebb lépést tesznek, hogy csökkentsék a szennyezést, ellenőrzés meg nem tétele, vagy a törvény által meghatározott jelentések el nem készítése”³⁷)

pF = a nemteljesítés várható költsége

p = a szabálysértés észlelésének valószínűsége

F = az észlelés esetén várható pénzbeli bírság

Ebből a modellből levonható tanulság, hogy amennyiben – *ceteris paribus* – $E(NC)$ negatív, abban az esetben a racionális szennyező be fogja tartani a törvényt, ha viszont pozitív, abban az esetben meg fogja szegni.

Ez megegyezik azzal a közgazdasági elmélettel, amely azt jelzi előre, hogy a racionális szennyező mindaddig folytatja a szennyezést, ameddig a *határköltsége* ki nem egyenlítődik a *határhasznával*. Ha ezt a pontot meghaladva szennyez, az azt jelenti, hogy a határköltsége meghaladja a határhasznát.

Az egyszerűsített Becker-modell

Egy alternatív szemléletet ajánlott Becker, aki az „*optimális bírságot*” kereste a bűncselekményekre.³⁸ Mint más közgazdasági megközelítések, ő is a valószínűséget alkalmazta megállapításaihoz.

Cohen a modellt tovább egyszerűsített változatát ajánlja. A következtetés, amelyre a modellből jutott, hogy: a *bírságokat* egyenlővé kellene tenni a bűncselekmény nettó társadalmi költségének és az észlelés valószínűségének a hányadosával.³⁹ Ez az általános modell alkalmazható a racionális szennyezőre. A modellt matematikailag így néz ki:

$$PN = NSC / p$$

ahol:

$$PN = \text{bírság}$$

³⁷ Uo.

³⁸ Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 744. o.

³⁹ Mark A. Cohen: Environmental Crime and Punishment: Legal/Economic Theory and Empirical Evidence on Enforcement of Federal Environmental Statutes. The Journal of Criminal Law & Criminology, vol. 89., no. 4., 1992, pp. 1065–1066.

NSC = nettó társadalmi költség
 P = az észlelés valószínűsége

Az Anthony Emery és Michael Watson szerzőpáros ennek hatását egy olyan példával szemlélteti, ahol a szennyezés nettó társadalmi költsége százezer font. Ha figyelembe vesszük a valószínűségek értékeit, akkor bírságok mértékét a táblázat⁴⁰ mutatja.

valószínűség	NSC (font)	bírság (font)
0,01	100 000	10 000 000
0,10	100 000	1 000 000
0,20	100 000	500 000
0,30	100 000	333 333
0,40	100 000	250 000
0,50	100 000	200 000
0,60	100 000	166 667
0,70	100 000	142 857
0,80	100 000	125 000
0,90	100 000	111 111
1,00	100 000	100 000

Látható, hogy ha az észlelés valószínűsége 0,1, akkor a bírság egymillió font lesz. Ahogy a valószínűség közelít a nullához, úgy közelít a bírság a végtelenhez. Ez azt jelenti, hogy ha az észlelés valószínűsége igen alacsony, akkor nagyon kemény bírságok szükségesek, hogy betartassák a törvényt. Ha a valószínűség 1, akkor az észlelés biztos, és a bírság a társadalom nettó költségével megegyező százezer font lesz (ez az összeg tartalmazza az észlelés és az eljárás költségeit is).

E szemléletmód segítséget nyújthat a jogalkalmazásban, hiszen a világ egyik legrangosabb kormányzati környezetvédelmi szerve, az Egyesült Államok környezetvédelmi hivatala⁴¹ is használja a bírságok súlyozásos megközelítését.⁴²

A Becker-féle megközelítés lényege tehát, hogy minél közelebb esik az észlelés valószínűsége a nullához, annál magasabb összegű a bírság.

A racionális megközelítés problémái

Van néhány gond a racionális választás megközelítéssel a jog és a közgazdaság területén is.

40 Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 745. o.

41 United States Environmental Protection Agency (EPA).

42 Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 744. o.

Ezek közül az első a racionális választás elmélet kritikája, ami a racionális szennyező modellel van összefüggésben. Az egyik probléma a közös cselekvést érinti. A közgazdaságtanban a *racionalista szemlélet a magánszemélyre koncentrált*. Amikor egy szervezetre hivatkozunk, akkor egy *komplex közösséggel* foglalkozunk – nem egy egyéni vállalkozóval, akiből a legtöbb modell kiindul.

Ezt a problémát közgazdászok⁴³ és szociológusok tárták fel, akik kétségbe vonták a racionális választás elmélet alkalmazhatóságát a tudományágaikban. Viselkedhet ugyanúgy egy közösség, ahogy az egyén alkalmazza a racionális döntést?

Egyes szociológusok szerint a közös döntéshozatalnak⁴⁴ van egy erősen nem racionális eleme⁴⁵. Bár James S. Coleman az egyének és a csoportok különbségeinek vizsgálata⁴⁶ során nem találta ezt az elemet elegendőnek ahhoz, hogy cáfolja a racionális választás látásmódját. Lehetséges, hogy a racionális szennyező modell azokra a kis cégekre vonatkozik, ahol a döntéshozatal egy ember kezében van, viszont a nagyobb szervezetek komplexitása azzal jár, hogy a modell nem nyújt megfelelő magyarázatot a viselkedésükre.

Érkezhet tehát, hogy míg a közgazdasági elmélet erőteljes analitikus magyarázatot ad a viselkedésre, addig annak gyakorlati alkalmazása korlátozott lehet, és nem nyújt elegendő magyarázatot arra, hogy miért nem szennyeznek egyes szervezetek, holott igen csekély annak a valószínűsége, hogy lebukszanak.

A határelemzés problémája az információhoz köthető. A megközelítés a vállalat neoklasszikus, vagy a Marshall-féle szemléletből származik. E szerint a megközelítés szerint a vállalatok arra törekcsenek, hogy maximalizálják a profitjukat a határhasznok és határköltségek kiegyenlítésével.

Ezzel a szemléletmóddal az a gond, hogy axiómaként fogadja el a szervezetek profitmaximalizáló irányultságát.

Továbbá feltételezi, hogy minden adat a rendelkezésükre áll a költségekről, ez lehetővé teszi számukra, hogy maximalizálják a profitjukat, holott ez teljesen valószínűtlen. Ilyen körülmények között a racionalitás igenis korlátozott.

Lehet, hogy az említett pont nem fontos egy absztrakt modellben, de jelentős lehet a stratégiai döntések meghozatalakor. Sok szervezet nem képes előre meghatározni a költségeik és kiadásai alakulását, mint ahogyan azt az elmélet állítja, mert azoknak adatkorlátai vannak. Másrésztől az egyes adatgyűjtési eljárások túlságosan összetettek és drágák lehetnek. Mindkét esetben tehát a szervezetek nyilvánvalóan nincsenek olyan helyzetben, hogy kiegyenlítsék a szennyezés határköl-

43 Richard M. Cyert és James G. March.

44 Anthony Giddens: Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 584. o.

45 Talcott Parsons, Peter M. Blau, Karen S. Cooke és Richard M. Emerson.

46 Anthony Giddens: i. m. 414–415. o.

ségeit a határhazonnal. Azok a közgazdászok, akik viszont ezt a megközelítést támogatják, elutasítják az említett kritikákat, mivel nem tartják fontosnak.

A legitimitás-elmélet

A racionális szennyező modell mélyen a newtoni fizikába ágyazódik, amely a világot matematikai törvényekre igyekszik alapozni. Mint már említettem, a XIX. századi közgazdász, Stanley Jevons meg volt győződve arról, hogy az a matematika, amely a fizikusoknak nagyszerű eszköz volt, a közgazdászok által is hasznosítható lenne a társadalom világa eseményeinek kifejtésére, megmagyarázására.⁴⁷

Valójában a legtöbb társadalomtudomány, amelynek a szervezetek és a menedzsment tudományág is a része, ugyanilyen bizonyosságot keres a tudományos eljárásokban.⁴⁸

Mindamellet a tudósok azon vitatkoznak, hogy a racionalista szemléletmód korlátozott a magyarázóerő szempontjából. A modern szervezetek komplexitása nem fogható meg és nem magyarázható a newtoni paradigmával.

A legtöbb szervezet viselkedése legjobban talán a káosz-elmélettel és a poszt-strukturálizmussal lenne megfogható és magyarázható, valamint azzal az alkalmazással, amelyre Haridimos Tsoukas úgy hivatkozott hogy „kaotika” (egy olyan viszonyulás a káosz összetettségének irányához, ami jobb, mint maga a káosz-elmélet).

Éz azért van, mert „a kaotika előmozdítja dinamikus folyamatok új tudatosságát; bátorítja a hozzáállást a megjósolhatatlansághoz és az újszerűséghez; kibékíti rend és a rendellenesség közötti ellentétet; és újragondoltatja velünk az emberi beavatkozás jellegét a társadalmi és normális világba”.⁴⁹

Természetesen a környezetjogi jogkövetés nemcsak a racionális szennyező modellel, hanem más elmélettel is magyarázható.⁵⁰ Véleményem szerint a környezet-szennyezést legjobban a legitimitás-elmélet magyarázza.

47 Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 744. o. „Tökéletesen és világosan látszik, hogy a közgazdaságtan, amennyiben tudomány, úgy matematikai tudománynak kell lennie [...] Nem tudom, mikor lehet tökéletes statisztikai rendszerünk, de csak az akarat hiánya lehet az egyetlen akadályunk annak, hogy a politikai közgazdaságtan egy egzakt tudomány legyen [idézet a Robinsontól, 1970, 65. o.]”

48 Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 747. o. Több szociológus (például Coleman, Cooke stb.) kísérelte meg alkalmazni a közgazdaságtan racionalitását és fejleszteni a racionális választás elméletét. Érdekes ellentét figyelhető meg a közgazdászok és a szociológusok között.

49 Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 747. o.

50 Például kulturális különbségek teóriája, életciklus-teória stb.

Az elmélet megfogalmazására Max Weber alapművében⁵¹ került sor. Ez a megközelítés meggyőző magyarázatot kínál arra, hogy miért szeretnének a szervezetek a törvényen belül maradni. Az elmélet azt mondja, hogy a szervezetek a társadalom beleegyezésével, a társadalmi szerződés által léteznek. Ha egy szervezet megszegi a társadalmi szerződést, akkor a túlélése veszélyeztetve lesz.

A számos legitimitás-elmélet közül John Dowling és Jeffrey Pfeffer elméletére hívnám fel a figyelmet. Az amerikai szerzőpáros szerint a legitimitás „az az állapot, vagy helyzet, amely akkor áll fenn, ha az egyén értékrendszere egybevág a nagyobb társadalmi rendszer értékrendszerével, aminek az adott egyén a tagja. Ha valódi vagy lehetséges egyenlőtlenség van a két értékrendszer között, akkor veszélyben van az egyén legitimitása.”⁵²

Hogya veszélyben van az egyén legitimitása – mert az egyén és a társadalom értékrendszerének különbözősége miatt legitimitációs rés keletkezett –, akkor cselekedni kell, hogy ez az állapot megváltozzon.

A szervezet négy potenciális lehetőséggel kell hogy szembesüljön:

- a) fenntarthatja a status quót, tehát folytatódik minden, mint korábban, de megváltoztatja a társadalom felfogását a szervezettel kapcsolatban, a tanításon és a tájékoztatáson keresztül;
- b) ha nem tudja megváltoztatni a társadalom felfogását, akkor megpróbálhatja megváltoztatni a szervezet üzleti működését úgy, hogy az egybevájon a társadalmi elvárásokkal;
- c) erőfeszítéseket tesz, hogy megváltoztassa a társadalom elvárásait tanításon és tájékoztatáson keresztül;
- d) vagy megváltoztatja a tevékenységét úgy, hogy az megteremtse az egybeesést a társadalom elvárásával.

S hogy miért törődnek a szervezetek a legitimitással? A következő okok lehetségesek:

- A szervezetek azért foglalkoznak a legitimitással, mert azt nélkülözhetetlen a hosszú távú túlélésükhöz.
- A legitimitás nem a gazdasági sikerességből vagy törvényességéből származik, bár összefügg mindkettővel.
- A legitimitás összefügg azzal, hogy a vállalat mennyire látható a társadalom számára (ez azt jelenti, hogy minél nagyobb a vállalat, annál magasabb a közösségi vizsgálódás szintje), és azzal, hogy milyen nagymértékben függ a társadalmi és a politikai támogatástól.

⁵¹ Max Weber: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriáinak. KJK, Budapest, 1987, 58–64. o.

⁵² Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 747. o.

– A legitimitás *adományozott* állapot, amelyet mindig a szervezeten kívüliek irányítanak. Sokkal jobban észlelhető, amikor már hiányzik, mint amikor még jelen van.⁵³

Egyes írók – akiket *intézményi teoretikusként* lehetne minősíteni – munkái segítséget nyújthatnak a *legitimitás perspektívájához*. Paul J. DiMaggio és Walter W. Powell például *kényszerítő intézményi nyomást* javasol azokra a vállalatokra, amelyek kerülnek a törvényeket és szabályozásokat; kulturális vagy irányadó nyomást és példamutató nyomást ott, ahol az egyik szervezet felülkerekedik a többin.⁵⁴

John Scott azzal érvel, hogy a szervezeteknél különbözőképpen fejlődik ki a valóság észlelése, de hatással van rá a *külső környezet* a törvényeken, szabályozásokon és bíróságokon keresztül; de talán legfontosabb a közösségi vélemény.⁵⁵

Azok a szervezetek, amelyek azt állítják, hogy racionálisan viselkednek, gyakran nem objektív, hanem *szubjektív* döntéseket hoznak, de a viselkedésüket a racionalizálás mítoszával igazolják.⁵⁶

A szervezetek sokfajta *stratégiát* alkalmaznak, hogy kiaknázzák a kulturális környezetüket. Ezek lehetnek *anyag*i vagy *szimbolikus* jellegűek.

Az *anyag*i jellegű stratégia magában foglalja a szervezet céljainak, szerkezetének, folyamatainak vagy társadalmilag intézményesített szokásainak tényleges megváltoztatását, míg a *szimbolikus* jellegű stratégiák nem teszik lehetővé a szervezet működésének folytatását viselkedése és tevékenysége megváltoztatása nélkül.

Három *anyag*i jellegű stratégia létezik.

- az *ügynevezett feladatteljesítés*, amikor is a szervezet megváltoztatja céljait, feladatát, módszereit és tevékenységét, hogy alkalmazkodjon a társadalom elvárásaihoz;
- az *ügynevezett kényszerű hasonulás*, ahol a szervezetek egy evolúciós folyamat által összehangolják a szervezet értékeit a társadalom értékeivel, feloldozva hatékonyságukat a külső legitimitásért, mint egy *lőkhárítót* a kudarc ellen;
- az *ügynevezett társadalmilag intézményesített szokások átalakítása*, ahol valójában megváltozik a társadalom törvényességéről alkotott felfogása.⁵⁷

A lehetséges *szimbolikus jellegű stratégiák* közül a következőket kell említeni:

- a) megtevesztés,
- b) legitimitás támogatása,

53 Uo. 748. o.

54 Paul J. DiMaggio – Walter W. Powell: The iron cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, vol. 48., Issue 2., 1983, p. 150.

55 John Scott: Rational Choice Theory. <http://privatewww.essex.ac.uk/~scottj/socscot7.htm>

56 Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 748. o.

57 Uo. 749. o.

- c) megtagadás,
- d) azonosulás olyan szimbólumokkal, amelyek legitimitást adnak,
- e) mentegődés,
- f) bűnösség elismerése,
- g) kifogások és mentségek,
- h) kijátszás stb.

E stratégiák kombinálása alkalmas lehet a legitimitási rés megszüntetésére. A szimbolikus stratégiák nem csupán a legitimitással foglalkoznak, hanem *újrapozicionálják* a társadalom felfogását a *kockázatról*, anélkül hogy a tünetek jelentkéznének.

Néhány stratégia a problémát *relativizáló*, *szépitő* megoldást⁵⁸ kínál: például „csökkentik” az olajszennyezés tüneteit; szűrőket szerelnek fel a káros gázokat kibocsátó ipari kéményekre (miközben a szennyezés forrása megmarad).

Ulrich Beck számára a *kockázat irányítása* a társadalomban szinonim a legitimitás irányításával. A törvényhozók meghatározhatják a szennyezés elfogadható szintjeit, de a legtöbb ilyen mérték csupán a „*szimbolikus méregtelenítés*” szerepét tölti be.⁵⁹

A környezetvédelmi törvények fejlődése

A fejlett nyugati demokráciákban az önálló *környezetvédelmi* törvények az 1970-es években jelentek meg.

A környezetvédelmi törvények azonban *nem statikus* jogi materiák, hanem folytonos *fejlődésben* lévő joganyagok, és – az egyre bővülő természettudományos ismeretekre figyelemmel is – nehéz lenne megállapítani milyen tartalmú legyen a „*környezetvédelmi mintatörvény*”.

Ezeket a nehézségeket még tovább növeli a törvényi szempontból igen csak összetett jelen felismerése.

58 Ulrich Beck: *A kockázattársadalom. Út egy másik modernitásba.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest, 2003, 55. o. „A modernizációs kockázatok korlátlan termelése nyomán folyamatosan, lépésről lépésre, néha katasztrofálisan kielezve – a Föld élhetetlenné tételének politikája folyik”; Suzanne Benn – Paul Brown – Andrea North-Samardzic: *A commentary on decision-making and organisational legitimacy in Risk Society.* *Journal of Environmental Management*, vol., 90., issue 4., 2009, pp. 1655–1656.

59 Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 749. o. Tsoukas esettanulmányként ajánlja a Shelli, Greenpeace-t és a Brent Spart érintő eseteket. Az ok, amely miatt ezekre az eseményekre esett a választás, hogy a Shell érintett volt egy szimbolikus jellegű stratégiában, hogy betömje a Greenpeace és a környezetvédők által előidézett legitimációs hézagot.

Eric W. Orts szerint megdöbbentő a környezetvédelmi törvények és szabályozások mennyisége. Az Amerikai Egyesült Államokat tekintve – nem számolva az állami szabályzatokat és a „mindennapi” törvényeket – több mint száz önálló környezetvédelmi alapszabály van hatályban szövetségi szinten.⁶⁰ A hét fő központi környezetvédelmi alapszabály több mint ezer oldal. A vele járó rendelkezések több méter hosszan terülnek el a könyvespolcokon, és nem hazudunk, ha azt mondjuk, hogy *lehetetlen valakinek tudnia* az összes környezetvédelmi törvényt, még akkor is, ha a figyelme csak az Amerikai Egyesült Államok törvényére összpontosít.

Hasonló megállapítások tehetők más demokratikus államok környezetvédelmi jogi szabályozására is.

A tárgykörben végzett kutatások azt az – egyébként nem meglepő – eredményt hozták, hogy viszonylag kevés kis- és középvállalkozásnak van információja a környezetvédelmi jogalkotásról.⁶¹

Ezt a *tudáshiányt* megerősíti a *bizonytalanság*, amelyet a végrehajtásért felelős hivatalnokok *széles körű diszkréciója* idéz elő.

Stephen Fineman Anglia és Wales környezetvédelmi hivatalának működését vizsgálva több tanulságos megállapítást tett. Véleménye szerint a helyszíni környezetvédelmi ellenőrök *bürokráciája* össze sem hasonlítható a weberi masszív szabályokkal⁶² és *szabványosított* eljárás móddal. Számos szubjektív elem zavarja (módosítja) a jogalkalmazás egységét például a környezetvédelmi ellenőrzés alá vont személy improvizációs vagy dramaturgiai képessége; az érzelem; valamint a *blöff* mértéke stb. Fineman szerint előfordul, hogy maguk a környezetvédelmi ellenőrök sem mindig tulajdonítanak nagy jelentőséget a jogszabályváltozásoknak.

A környezetvédelemmel kapcsolatos törvények *összetettsége* és *mennyisége* ellenére *önmagában a környezet szennyezése nem* minden esetben valósít meg *bűncselekményt*.

A környezetvédelmi szabályszegést gyakran akkor követik el, amikor megszegik az *előírt károsanyag-kibocsátási szinteket*.

Mivel ezeket a szinteket arra tervezték, hogy megóvják az emberi egészséget és a környezetet, ezért általában egy *elővigyázatossági szinten* határozzák meg őket, ez jóval az alatt a szint alatt van, ami jelentős kárt okozhatna vagy bűncselekményt valósítana meg.

A környezetvédelmi törvényeknél előfordul az is, hogy kissé *illuzórikusnak* mondható célokat tűznek ki. A jogalkotó igyekszik radikális változást előidézni az

60 Eric W. Orts: Reflexive Environmental Law. Northwestern University Law Review, vol. 89., no. 4., 1994–1995, p. 1240.

61 Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 749. o.

62 Max Weber: i. m. 225–232. o.

emberek viselkedésében, hogy *minimalizálja a környezet erózióját és az emberek egészségére ártalmas veszélyeket.* Kathleen F. Brickey példaként említi⁶³ az 1970-es amerikai tisztalevegő-törvényt: „Ahhoz hogy elérjük az ózonrétegnek megfelelő levegőminőséget a Los Angeleset övező délvívidéken [...] meg kellene tiltani az összes forgalmat, leállítani a fő üzleti tevékenységeket, valamint egyéb drákói kényszereket kellene kiróni a régió lakosságára és gazdasági életére [...] Az elérhetetlen célok kitűzésével a környezetvédelmi törvények rendkívül magas mércéket szabtak, és ezzel egyidejűleg megteremtették, hogy a szabályozott közösség képtelen legyen a teljesítésre.”

A környezetvédelmi törvények összetettek, és ha kikényszerítik őket, akkor a gazdaság *totális működési zavarait* idézhetik elő. Továbbá, mind a szervezetek, amelyeknek be kellene tartaniuk az efféle törvényeket, mind azok a végrehajtó testületek, amelyeknek kényszeríteniük kellene őket erre, nagyon keveset értenek abból, hogy mit is kívánnak tőlük. Hogyan reagáljanak akkor a szervezetek a környezetvédelmi törvényekre?

A szervezetek és a környezetvédelmi törvény

Érthető tehát, hogy sok szervezet *jól profitál a törvényhozás és a végrehajtó testületek között fennálló zűrzavarból, és antiszociális módon viselkedik, vagy úgy, mint a racionális szennyezők.*

A támogatást ehhez a szemléletmódhoz a *bírságok jelentéktelen szintjei* adják, amelyeket a környezetvédelmi törvényeket megszegőkre rónak ki, ami miatt a szennyezés *határköltsege* alacsony marad.⁶⁴

Például 1992-ben Alan Race, egy billenőkocsi tulajdonosa ellen azután emeltek vádat, hogy hetvenezer tonna hulladékot rakodott le az észak-angliai Gortonban. Az ügyfelei harminc fontot fizettek fuvaronként. Manchester előljárói húsz font bírságot szabtak ki rá.

⁶³ Kathleen F. Brickey: *Environmental Crime at the Crossroads: The Intersection of Environmental and criminal law Theory.* Tulane Law Review, vol. 71., 1996–1997, pp. 499–500.

⁶⁴ Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 750. o. Az olyan egyének, mint Race, vélhetően úgy gondolják, hogy kívül esnek a közösség látóhatárán, és ezért közömbösen viszonyulnak a társadalmi törvényszerűséghez, de a cselekedeteik megegyeznek a racionális szennyező modellben lévővel. Amíg nem ítélték szabadságvesztésre, valószínű, hogy Race szennyezésből eredő hatásai számattevően meghaladta a bíróság által kivetett bírságot.

Racet, érthető módon, nem tartotta vissza a rá kiszabott büntetés. Folytatta a terület szennyezését, míg 1994 januárjában kilencvennap szabadságvesztésre ítélték.

Az ökobűnöző cégek azt remélik, hogy kívül esnek a közösség látóhatárán, és ezért nem kell tartaniuk a törvénytől.

Robert Stanley Jamest, a fiát, Simon Craig Jamest és lányát, Nicola Louise Jamest tízenegyszer ítélték el, a dél-walesi Barry melletti illegális szemét- és hulladéklerakó állomás üzemeltetése miatt. A cégüket további nyolc eset miatt ítélték el. Az érintett családtagok és a cégük megközelítőleg nyolcvanötezer fontot kapott azután, hogy több ezer tonna építési hulladékot hagytak lerakni a telkükön.

A rájuk kiszabott összes bírság 830 font volt. Úgy tűnik, hogy ez a magatartás nagyon megérte, és abszolút ésszerűnek nevezhető a racionális szennyező modell összefüggésében.

A bíróságok ítélkezési gyakorlata, úgy tűnik, *felbátorítja* a szervezeteket a környezetszennyezésre, a racionális szennyező szemléletnek megfelelően.

De Prez felhívja a figyelmet a környezetvédelmi vádak „szertartásos jelentéktelenségére”. Azt is állítja, hogy a vádlottak igyekeznek agresszív *stílus* alkalmazni a védekezéshez és a büntetés mértékének *leszállításához*. Ez a *szembesítő stílusú* védői képviselőt gyakran vezet a szennyezés hatásaival kapcsolatos tudományos és technikai kérdések vagy az eljáró környezetvédelmi hatóság által szolgáltatott bizonyítékok megbízhatóságának részletes vizsgálatához.⁶⁵

Bár De Prez perspektívája másfajta magyarázatot ad a szervezetek viselkedésére, a magyarázat a *legitimitás-elméletben* gyökeredzik.

Az általa hivatkozott elmélet erőteljesen állítja, hogy egyes szervezetek átadják magukat a *szimbolikus jellegű legitimitási stratégiáknak*, amely, mint láttuk, tartalmazza a megtévesztést és a cáfolást, valamint a törvényes viselkedés támogatását.

A helyzet az, hogy a legtöbb *laikus bírónak* nincsenek⁶⁶ megfelelő eszközei, hogy megbirkózzon az ilyen esetekkel, ez pedig megkönnyíti az efféle stratégiák kivitelezését. Az ítélkezésnek tehát sokkal kevésbé kellene engedékenynek lennie. Például az angol ítélkezési gyakorlat korábban ritkán szabta ki a törvény által ki-róható legmagasabb bírságot, és ez feljogosítja a szervezeteket, hogy a bírságra olyan jelként tekintsenek, amely azt mutatja, hogy az általuk elkövetett vétség jelentéktelen volt, és megpróbálják a legitimitációs rést a bűnösség beismerésével, men-tegetődzésekkel és kifogásokkal és szertartásos alkalmazkodással megszüntetni.

⁶⁵ Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 751. o.

⁶⁶ Ligeti Miklós: Veszélyeshulladék-bűncselekmények Magyarországon. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis De Rolando Eötvös Nominatae, tom. XII, 2004, 304. o.

A demokratikus jogrendszerekben valójában kevés konkrét adat van a szervezetek „engedetlenségéről”.⁶⁷ Ami bizonyos: a legtöbb szervezetet nem rettent el a környezetvédelmi bűncselekményekre kiszabható legnagyobb bírság.

A nagyvállalatok úgy jelennek meg, mint amelyek racionális szennyezőként viselkednek, valójában azonban a szimbolikus jellegű stratégiákat alkalmazzák.

Valójában a pozitivistá szemléletmód, ami a szervezetek megelőző viselkedés-módját hangsúlyozza, elhomályosítja a lényegét – a legtöbb szervezet betartja a törvényt. Mi kényszeríti őket erre, ha a bírság és a lebukás valószínűsége kicsi? Miért nem viselkednek mindannyian Alan Race-hez hasonló módon?

Azt feltételezem, hogy mivel az alacsony bírságok nem rettentik el a szervezeteket, ezért nem tudnak a racionális szennyező modellnek megfelelően viselkedni.

Emery és Watson véleményével egyetértve megállapítható, hogy azok a vállalatok, amelyek az anyagi jellegű stratégiákat követik, folyamatosan újrapozicionálják a szervezeti céljait, szerkezetüket és folyamataikat, a törvényes kereteken belül maradnak a felmerülő legitimitási részek felszámolásával.⁶⁸

A törvény végrehajtása: vizsgálati rendszerek

A környezeti károsító magatartások miatt induló büntetőeljárásokat többnyire a rendőrség vizsgálja ki, és a súlyos környezeti bűncselekmények feltételezett elkövetőit általában megvádolják.

A környezetvédelmi ellenőrök (felügyelők) azonban csak végső esetben veszik fontolóra a büntetőfeljelentés megtételét a nyomozó hatóságnál.

Jól dokumentálható tendencia van a szabályozó testületek részéről, hogy inkább a viszonylag jelentéktelenebb bűncselekmények elkövetőire koncentrálnak⁶⁹, és nem a sokkal súlyosabb bűncselekményeket elkövető nagyvállalatokra.⁷⁰

(Günter Heine és Christoph Ringelmann azt a szemléletes példát említi, miszerint valaki egy Mercedes-Benz személygépkocsi boldog tulajdonosa. Mint tulajdonosnak, tudnia kell, hogy az autó hidegben történő elindításakor nem az EU-irányelvek szerint működik, a dízelmotor kibocsátása ilyenkor meghaladja a motor változatlan forgási sebességénél mért együtthatóját, és ezzel megszegi a tanács-

⁶⁷ Derek Osbron: Some reflections on UK environment policy, 1970–1995. *Journal of Environmental Law*, vol. 9., no. 1., pp. 4–8.

⁶⁸ Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 752. o.

⁶⁹ Holé Katalin: A környezetvédelem büntetőjogi és közigazgatási jogi eszközei Európában. In: Gellér Balázs (szerk.): Békés Imre tiszteletére. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2000, 178. o.

⁷⁰ Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 752. o.

nak a járművekben használt dízelmotorok szennyezőanyag-kibocsátása elleni intézkedésekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről szóló 1972. augusztus 2-i 72/306/EGK irányelvét.

A Mercedes tulajdonosa tisztában van ezzel a ténnyel, mivel autószerelője pár nappal ezelőtt tájékoztatta erről, amikor az autóért ment a rutin szervizvizsgálat után.

Németországban innentől a tulajdonos már büntetőjogilag felelősségre vonható. Még inkább kiélezve a kérdést: nem válhatna-e így minden autótulajdonos való alá helyezhetővé? Az eredmény pedig: az Európai Unióban csupa környezeti bűnöző él?⁷¹⁾

A környezetvédelmi ellenőrök általában annak szentelik szűkös erőforrásaikat, hogy felkutassák és tanácsot adjanak az önkéntes teljesítőknek. A büntetőeljárások időigényesek és költségesek, haszontalan ellentéteket hoznak létre.

John C. Ruhnka és Heidi Boerstler szerint a szabályozó hatóságoknak buzdítaniuk kellene a vállalkozásokat arra, hogy működjenek együtt a környezetvédelmi szervekkel és tartsák be a környezeti (büntető)jogi előírásokat, mert a *büntető szemléletmód* csak rögzítené a szabályozó szervek és a vállalkozások közötti konfliktusos kapcsolatot.

A javaslatuk szerint az együttműködés sokkal hatásosabb eszköz az engedelmesség elérésére, mint a „nyílt sisakos” összetűzés.⁷²⁾

Megint csak beigazolódni látszik a nagy kriminológus, Cesare Beccaria híres kijelentése: „A bűncselekményeket jobb megelőzni, mint megbüntetni”.⁷³⁾

A törvény, legitimitás-elmélet és a gazdasági eredmények

Emery és Watson szerint a *nagyobb szervezetek* sokkal fontosabbnak érzik a *társadalom jóváhagyásának* szükségességét⁷⁴⁾, mint a kisebbek, vagy legalábbis rendelkezésükre állnak azok az eszközök, amelyekkel elhitetik a társadalommal, hogy a *társadalmi szerződés* keretein belül maradnak.

Mindamellett, még ha elfogadjuk is, hogy a *legitimitás-elmélet* jobban írja le a szervezetek magatartását, mint a *racióális szennyező modell*, gazdasági követ-

71 Günter Heine – Christoph Ringelmann: Towards an European Environmental Criminal Law – Problems and recommendations. In: Gál István László – Köhalmi László (szerk.): i. m. 52. o.

72 Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 753. o.

73 Földvári József: i. m. 43. o.

74 Fodor László: Integratív környezetjog az Európai Unióban és Magyarországon. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2000, 150–151. o.

kezményekkel jár, ha átadjuk magunkat egy olyan viselkedésmódnak, amely létrehozza és fenntartja a legitimitást. Ilyen lehet a megnövekedett összebevétel, folytonosság, bírósági perek elkerülése és a környezetvédelmi vizsgálatok elkerülése – a folyamat, amely nem ingyenes.

Számos oka lehet, hogy a szervezetek miért követnek mind *anyag*i, mind *szimbolikus* jellegű legitimációs stratégiákat, ezek legtöbbjének azonban gazdasági eredménye van. Például bizonyítható, hogy a *gyenge környezeti teljesítményért* a cég részvényárának csökkenésével bünhődik, de ennek hasznos lehet a teljesítménynek a közzététele, mert segít megszüntetni vagy megelőzni a szervezetenél jelenlévő legitimitási rést.

Walter G. Blacconiere és Dennis M. Platten szerint azok a szervezetek, amelyek a pénzügyi jelentéseikben közzéteszik a *környezetvédelmi információkat*, sokkal jobban boldogulnak a pénzügyi piacokon egy esetleges környezetvédelmi katasztrófa után, mint azok, amelyek semennyi vagy kevesebb effajta információt tesznek közzé.⁷⁵

Sandra A. Waddock és Samuel B. Graves kutatása kimutatta, hogy *kapcsolat van a vállalat pénzügyi teljesítménye és a társadalmi teljesítménye között*. A kapcsolat olyan irányú, hogy az erős pénzügyi teljesítmény gondoskodik az erős *társadalmi felelősség* politikájáról. Ez azt jelenti, hogy a *sikeres szervezetek sokkal szívesebben folytatják a környezetvédelmileg legitim tevékenységet, mint a kevésbé sikeresek*.⁷⁶

Joseph H. Bragdon és John A. T. Martin kutatása megállapítja, hogy nincs „*összeférhetetlenség a környezetvédelmi érény és a pénzügyi jutalmak között*”.⁷⁷

Korábban sok szervezet vonakodott a környezetvédelmileg legitim tevékenységtől, mert félték attól, hogy azok ronthatják a *külföldi versenyképességüket*. Adam B. Jaffe és munkatársai kutatása bemutatta, hogy ez nem számít.⁷⁸

Érdekes nézőpontja az *engedelmességnek*, és illusztrálja a szervezetek összetettségét, olyan szituációhoz kötődik, amikor különböző részvényeseknek különböző a látásmódja a *környezetvédelmi szokásokról*.

Lehet például *kettősség a felső vezetés és a tulajdonosok vágyai között*.

Lehet, hogy a felső vezetők támogatnák a megfelelő környezetvédelmi gyakorlatok megvalósítását, de ez ütközhet a részvényesek *profitmaximalizálási* céljával.

⁷⁵ Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 754. o.

⁷⁶ Sandra A. Waddock – Samuel B. Graves: The Corporate Performance-Financial Performance Link. *Strategic Management Journal*, vol. 18., no. 4., 1997, pp. 314–315.

⁷⁷ Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 754. o.

⁷⁸ Adam B. Jaffe – Steven R. Peterson – Paul R. Portney – Robert N. Stavins: Environmental Regulation and the Competitiveness of U.S. Manufacturing: What Does the Evidence Tell Us? *Journal of Economic Literature*, vol. XXXIII., no. 1., 1995, pp. 157–159.

Peter A. Stanwick és Sarah D. Stanwick szerint sok esetben nem kifizetődő a vezérigazgató számára, ha zöld beállítottságú.⁷⁹

A jelenlegi klímaviszonyok között, amikor nagyrabecsülik a környezetvédelmi egyenességet (őszinteséget), egyes vezérigazgatók szembesülhetnek olyan felmerülő legítimitási résszel, amellyel nehéz boldogulni.

Am másrésztől – Cindy R. Alexander és Mark A. Cohen szerint – empirikus bizonyítékok támasztják alá azt az állítást, miszerint ahol a részvényesek figyelmének középpontjában a környezetvédelmi törvények betartása áll, és a felső vezetők is hasonlóan gondolkodnak, akkor a szervezet aligha fog szennyezni⁸⁰. Az ilyen esetekben bármilyen felmerülő legítimitási rés könnyen kezelhető.

Racionális szennyező – a rossz feltevés?

A környezetvédelmi szabályszegések gyakran véletlen baleset vagy a megelőző intézkedések elmulasztásának következményei és nem szándékoltt normaszegések, például az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban is szerepet játszanak a káreseményeknél a bonyolult végrehajtási szabályok.

Finemann szerint a szervezetek messze nem úgy viselkednek, mint a racionális hazsonmaximalizálók, hanem együttműködnek a környezetvédelmi szabályozókkal.⁸¹

A racionális szennyező modell – mint matematikai megközelítés – azt mutatja, hogy matematikai módszerek is alkalmazhatók a bírság optimális szintjének megállapításához. Ez azonban téves feltevés, hiszen csak látszólag ad megoldást a jogalkotás számára, mivel a bírság mértéke messze van a káros környezetvédelmi következmények ellensúlyozásától.

Ha ezt alkalmazzák a bíróságokon, annak súlyos következményei lennének, amelyek működési zavarokat idéznének elő a gazdaságban. Ez azért van, mert a környezetszennyezés annak a törvényes tevékenységnek a mellékterméke, amivel a gazdasági jólét jár. Bár a kis szervezetek úgy gondolhatják, hogy a lebukás valószínűsége csekély, mégis könnyen a vádlottak padján találhatják magukat a jogi személyek környezet(védelm)i bűncselekmény elkövetésének vádjára miatt.

Visszatérve a korábbi – Emery és Watson által ajánlott – optimális bírságmegállapítási szisztémához: feltételezhetjük, hogy ha a nettó társadalmi költség százezer font és a valószínűség 0,1, akkor a szervezet egymillió fontos bírsággal

⁷⁹ Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 754. o.

⁸⁰ Cindy R. Alexander – Mark A. Cohen: Why do corporations become criminals? Owership, hidden actions, and crime as an agency cost. *Journal of Corporate Finance*, vol. 5. no. 1., 1999, pp. 31–32.

⁸¹ Anthony Emery – Michael Watson (2004): i. m. 755. o.

fog szembesülni. Ilyen bírság a gazdasági jólét közvetett veszteségével tönkreteseti a szervezetet. Emellett azon szervezetek tulajdonosai és képviselői, amelyek nem képesek a bírságot megfizetni, könnyen börtönben találhatják magukat.

A XIX. század elején, amikor például Angliában halálbüntetést több mint kétszáz esetben szabhattak ki, a bíróságok gyakran vonakodtak a fővesztéssel járó szankció alkalmazásától.

A drákói büntetéseknek, amelyeket a környezetszennyezések elkövetőire vetnének ki, beláthatatlan gazdasági következményei lennének, és vélhetően a büntető igazságszolgáltatás is vonakodna a túlzottan szigorú – és főként hosszabb tartamú – szabadságvesztés vagy ahol még hatályban van, a halálbüntetés alkalmazásától.

A környezeti deliktumok szabályozási *alaproblémája*⁸², hogy nem létezik a környezetet, illetőleg a természetet nem károsító termelés, illetve a termelési folyamatok sok területén ma még csak lehetőség, a konkrét megoldás ismerete nélkül.⁸³

Látható tehát, hogy a gazdasági tevékenység természetes velejárója bizonyos fokú szennyezés, és a túlzott elrettentés büntetőpolitikájának súlyos gazdasági következményei lehetnek.

Ennek az állításnak az igazolására Cohen azt a szemléletes példát említi, amikor egy olajkiömlés okozásának „árát” (büntetési tétel) olyan magasra emeljük, hogy elrettentjük a szervezeteket az olajszállítás társadalmilag hasznos tevékenységétől. Nyilván azt sem akarjuk, hogy az olajszállítók többet költsenek az olajkiömlés megelőzésére, mint amennyi társadalmilag elvárta, mert egészen egyszerűen nem éri meg termelni, és abbahagyják az olajkitermelést, mindazonáltal a környezetbiztonsági előírásokra fittyet hányó cégek működésének lehetővé tétele sem szolgálja a közjót.

A probléma igazán a bűncselekmények szigorú szabályozásának alkalmazásával van az olyan véletlenszerű esetekre, mint az olajkiömlés, ahol maga az esemény *nem kontrollálható* teljesen sem a szervezet, sem pedig az alkalmazottai által.⁸⁴

Összegzés

A környezetvédelmi jogszabályok – mint említettem – viszonylag új és összetett joganyagot alkotnak.

82 Kóhalmi László: A környezet és a természet büntetőjogi védelmének néhány jogdogmatikai és jogpolitikai problémája. *Belügyi Szemle*, 2004/7–8., 191–192. o.

83 Tamás András: Büntetőjogi felelősség a környezetvédelmi törvények megszegéséért. In: Kilényi Géza – Tamás András (szerk.): *A környezetvédelmi jogi szabályozás fejlesztésének egyes kérdései*. MTA Dunántúli Tudományos Intézet–Országos Környezetvédelmi és Természetvédelmi Hivatal, Pécs, 1980, 104. o.

84 Mark A. Cohen (1992): i. m. 1062. o.

Kísérletek történtek a környezeti bűncselekmények és a büntetések modellezésére, és ezeket a modelleket helyel-közzel alkalmazzák a környezetvédelmi jogszabályoknál.

Az általános megközelítés egy közgazdasági modell, a racionális szennyező modell használata, amely leírja a szervezetek környezetvédelmi törvényhez való reakcióját.

A racionális szennyező modell nem értéktelen, de legjobb esetben is csak részleges magyarázatot adhat a szervezeti viselkedésre, és legrosszabb esetben helytelen előtétel a jogalkotáshoz.

Az igazi veszély, hogy a törvények olyan premisszákon alapulnak, amelyek szegyenbe hozzák a törvényalkotást.

A büntetőeljárás tűnik a végső eszköznek⁸⁵ – mivel a bíróságok kis kereskedelmi jelentőségűek – a nagy- és közepes méretű vállalatokkal szemben. Mindazonáltal a legtöbb szervezet törvénytisztelő, és meg kell magyaráznunk e viselkedésüket. Úgy gondolom, hogy jobban megérthetjük a vállalatok viselkedését a legitimitás modell magyarázó erején keresztül.

A társadalmi legitimitáció és a pozitív vállalati összkép utáni vágy nagyra értékelt szempontok. Talán nagyobb jelentőségűek, mint a pénzügyi bíróságok, amelyek kiszabását a bírók előírják.

Abból a célból, hogy e feltevést igazoljuk, további kutatás szükséges arról, miként viselkednek a szervezetek a környezetvédelmi (büntetőjogi) jogalkotással kapcsolatban. Bízom benne, hogy legalább részleges választ sikerült adni Cohen azt firtató kérdésére: „...miért tartják be a cégek a törvényt?”⁸⁶

IRODALOM

Adler, Freda – Mueller, Gerhard O. W. – Laufer, William S.: Kriminológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2003

Alexander, Cindy R. – Cohen, Mark A.: Why do corporations become criminals? Owership, hidden actions, and crime as an agency cost. *Journal of Corporate Finance*, vol. 5., no. 1.

Arlen, Jennifer: The potentially perverse effects of corporate criminal liability. *Journal of Legal Studies*, June 1994

Bárd Károly – Gellér Balázs – Ligeti Katalin – Margitán Éva – Wiener A. Imre: Büntetőjog Általános Rész. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2002

Beck, Ulrich: A kockázattársadalom. Út egy másik modernitásba. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest, 2003

85 Tilki Katalin: A környezetvédelmi büntetőjog szabályozása egyes európai országokban. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 40. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2003, 206. o.

86 Mark A. Cohen (2000): i. m. 10251. o.

- Benn, Suzanne – Brown, Paul – North-Samardzic, Andrea:** A commentary on decision-making and organisational legitimacy in Risk Society. *Journal of Environmental Management*, vol., 90, issue 4, April 2009
- Blaskó Béla:** Magyar Büntetőjog Általános Rész. Harmadik, átdolgozott kiadás. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2007
- Brickey, Kathleen F.:** Environmental Crime at the Crossroads: The Intersection of Environmental and criminal law Theory. *Tulane Law Review*, vol. 71., 1996–1997
- Buchanan, James M.:** Piac, állam, alkotmányosság. KJK, Budapest, 1992
- Buday-Sántha Attila:** Környezetgazdálkodás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002
- Cohen, Mark A.:** Empirical Research on the Deterrent Effect of Environmental Monitoring and Enforcement. *The Environmental Law Reporter*, 4/2000.
- Cohen, Mark A.:** Environmental Crime and Punishment: Legal/Economic Theory and Empirical Evidence on Enforcement of Federal Environmental Statutes. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, vol. 89., no. 4., 1992
- DiMaggio, Paul J. – Powell, Walter W.:** The iron cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, vol. 48., Issue 2., 1983
- Diskant, Edward B.:** Comparative Corporate Criminal Liability: Exploring the Uniquely American Doctrine Through Comparative Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*, October 2008
- Emery, Anthony – Watson, Michael:** Organizations and environmental crime – Legal and economic perspectives. *Managerial Auditing Journal*, vol. 19., no. 6., 2004
- Emery, Anthony R. T. – Watson, Michael:** Eco-auditing and environmental liability: an international perspective. *Managerial Auditing Journal*, vol. 18., no. 8., 2003
- Fantoly Zsaneft:** A jogi személyek büntetőjogi jogalanyiségének kérdésköre a holland és a francia jogban, tekintettel a küszöbönálló magyar szabályozásra. In: **Tóth Károly (szerk.):** Emlékkönyv dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára. JATE, Szeged, 1998, 135–147. o.
- Faure, Michael – Heine, Günter:** Criminal Enforcement of Environmental Law in the European Union. Kluwer Law International, Hague, 2005
- Fodor László:** Integratív környezetjog az Európai Unióban és Magyarországon. Bibo Kiadó, Miskolc, 2000
- Földvári József:** A büntetés tana. KJK, Budapest, 1970
- Földvári József:** Magyar Büntetőjog Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Gazdag László:** A közgazdaságtan alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007
- Gazdag László:** Magyarország útváltása (avagy a rendszerváltás közgazdaságtana). Munkos Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2009
- Giddens, Anthony:** Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002
- Görgényi Ilona:** Az Európai Unió elvárásai és a hazai fejlemények a környezet büntetőjogi védelem terén. In: **Fodor László (szerk.):** A környezetvédelmi szabályozás elmélete és gyakorlata. A környezetvédelmi jog és igazgatás hatékonyságának aktuális kérdései. Debreceni Konferenciák III. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2005, 101–124. o.
- Heine, Günter – Ringelmann, Christoph:** Towards an European Environmental Criminal Law – Problems and recommendations. In: **Gál István László – Kóhalmi László (szerk.):** Emlékkönyv Losonczy

István professzor halálának 25. évfordulójára. *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 138., Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2005, 44–56. o.

Heyne, Paul – Boettke, Peter J. – Prychitko, David L.: A közgazdasági gondolkodás alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004

Hirschmann, Albert O.: Versengő nézetek a piaci társadalomról és egyéb új keletű írások. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest, 2000

Holé Katalin: A környezetvédelem büntetőjogi és közigazgatási jogi eszközei Európában. In: **Gellér Balázs (szerk.):** Békés Imre ünnepi kötet. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2000, 178–190. o.

Jaffe, Adam B. – Peterson, Steven R. – Portney, Paul R. – Stavins, Robert N.: Environmental Regulation and the Competitiveness of U.S. Manufacturing: What Does the Evidence Tell Us? *Journal of Economic Literature*, vol. XXXIII., no. 1., 1995

Kerekes Sándor – Szlávik János: A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei. Második, javított kiadás. KJK, Budapest, 1999

Korinek László: Irányzatok a kriminológiai gondolkodás fejlődésében. BM Kiadó, Budapest, 2003

Korinek László: Bűnözési elméletek. Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2006

Kóshalmi László: A környezet és a természet büntetőjogi védelmének néhány jogdogmatikai és jogpolitikai problémája. *Belügyi Szemle*, 2004/7–8.

Kóshalmi László: A jogi személy büntetőjogi felelőssége. In: **Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin (szerk.):** Az európai büntetőjog kézikönyve. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 649–660. o.

Kurtán Lajos: Közgazdaságtan. Eötvös Kiadó, Budapest, 2003

Ligeti Miklós: Veszélyeshulladék-bűncselekmények Magyarországon. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis De Rolando Eötvös Nominatae*, tom. XII, 2004

Nagy Ferenc: A Magyar Büntetőjog Általános Része. Átdolgozott, bővített kiadás. Korona Kiadó, Budapest, 2004

Nagy Zoltán András: A jogi személy büntetőjogi felelősségét megállapító törvényről. *Jura*, 2009/1.

Ohnsorge-Szabó László: Ökológiai gazdaságtan és monetarizmus. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003

Orts, Eric W.: Reflexive Environmental Law. *Northwestern University Law Review*, vol. 89., no. 4., 1994–1995

Osbron, Derek: Some reflections on UK environment policy, 1970–1995. *Journal of Environmental Law*, vol. 9., no. 1.

Otto, Haro: Unternehmensstrafe als interkulturelles Problem. In: **Gál István László – Kóshalmi László (szerk.):** i. m. 57–61. o.

Posner, Richard A.: An economic theory of the criminal law. *Columbia Law Review*, vol. 85., no. 6., 1985

Pusztai László: Gazdasági büntetőjog a változó társadalomban. In: **Pusztai László (szerk.):** II. Német–Magyar Büntetőjogi és Kriminológiai Kollokvium. KJK–OKKrt, Budapest, 1994, 125–145. o.

Samuelson, Paul A. – Nordhaus, William D.: Közgazdaságtan. KJK, Budapest, 1987

Scott, John: Rational Choice Theory. <http://privatewww.essex.ac.uk/~scottj/socscot7.htm>

- Smith, Adam:** A nemzetek gazdasága. KJK, Budapest, 1992
- Spence, David B.:** The Shadow of the Rational Polluter: Rethinking the Role of Rational Actor Models in Environmental Law. *California Law Review*, vol. 89., no. 4., 2001
- Szlávik János:** Fenntartható környezet- és erőforrás-gazdálkodás, KJK-Kerszöv, Budapest, 2005
- Tamás András:** Büntetőjogi felelősség a környezetvédelmi törvények megszegéséért. In: **Kilényi Géza – Tamás András (szerk.):** A környezetvédelmi jogi szabályozás fejlesztésének egyes kérdései. MTA Dunántúli Tudományos Intézet–Országos Környezetvédelmi és Természetvédelmi Hivatal, Pécs, 1980, 103–112. o.
- Tilki Katalin:** A környezetvédelmi büntetőjog szabályozása egyes európai országokban. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 40. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2003, 205–229. o.
- Varga Katalin:** Ökoadók versus büntetőjog. *Rendészeti Szemle*, 2006/11.
- Waddock, Sandra A. – Graves, Samuel B.:** The Corporate Performance-Financial Performance Link. *Strategic Management Journal*, vol. 18., no. 4., 1997
- Watson, Michael:** Environmental Offenses: the Reality of Environmental Crime. *Environmental Law Review*, vol. 7, 2005
- Weber, Max:** Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriákkal. KJK, Budapest, 1987
- Wiener A. Imre – Ligeti Katalin:** Felelősségtan. In: **Bárd Károly – Celler Balázs – Ligeti Katalin – Margitán Éva – Wiener A. Imre:** Büntetőjog Általános Rész. KJK-Kerszöv, Budapest, 2002, 57. o.
- Zinhaber Ferenc:** Bevezetés a közgazdaságtanba. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Intézete, Pécs, 1995

INZELT ÉVA

Beszámoló az Európai Kriminológiai Társaság éves konferenciájáról

Az Európai Kriminológiai Társaság (European Society of Criminology; ESC) 2000-ben alakult; az alapító tagok között egyetlen magyarként Gönczöl Katalin professzort találjuk. Az ESC célja egyebek között, hogy előmozdítsa a kriminológiával foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek közötti aktív párbeszédet. E cél megvalósulásának kiváló fórumai az éves tanácskozások.

Az ESC 2009-es konferenciáját *Kriminológia és kriminálpolitika az emberi jog és a hatékony bűnözéskontroll között* címmel rendezték Ljubljánban, szeptember 9. és 12. között, 650 résztvevővel.

A konferencián a következő plenáris előadások hangzottak el. Az első plenáris ülés témája a Kriminálpolitika a globalizálódó világban gondolatkör köré csoportosult. *Alenka Šelih*, a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia tagja *Kriminálpolitika a hatékony bűnözéskontroll és az emberi jogok védelme között* címmel tartott előadást. Kiemelte, hogy a gazdasági válság a bűncselekmények emelkedését vonhatja maga után, erre a kriminálpolitikának úgy kell reagálnia, hogy egyidejűleg az emberi jogokat megfelelő védelemben részesítse. Ez után a Szlovén Kriminológiai Intézet munkatársa, *Renata Salecl* *Bűnözés és globalizáció* címmel a társadalmi normák nemzetköziesedéséről, valamint a szocializációs folyamat megváltozásáról beszélt.

A második plenáris ülést *Bűnözés, kriminálpolitika és kriminológia Szlovéniában* címmel a szervezők a szlovén tapasztalatoknak szánták. A Szlovén Kriminológiai Intézet munkatársa, *Matjaž Jager* Szlovénia: *Kriminálpolitika a változó időkhöz* című előadásában elmondta, hogy Szlovéniában a rendszerváltozás óta emelkedik a gazdasági bűncselekmények, a korrupció és a fehérgalléros bűnesetek száma. Sajnálattal jegyezte meg, hogy a Transparency International felmérése alapján Szlovénia nincs a korrupció által legkevésbé fertőzött első húsz ország között.

Gorazd Meško, a Maribori Egyetemről, *Szlovén kriminológia: kezdetek, fejlődés és a tudományos rang* című előadásában bemutatta a szlovén kriminológia legjelesebb képviselőit.

A harmadik plenáris ülés *A büntető igazságszolgáltatási rendszerek új kihívásai* címet viselte. A Columbia Egyetemről *Jeffrey Fagan*, a *Bűnözés, konfliktusok és a faji tényezők büntető törvénykönyvben való megjelenése*, a belfastii Queen's Egye-

temről *Shadd Maruna* pedig *A helyreállító jóvátétel mint kriminológiai fogalom* címmel tartott igen érdekesítő előadást.

A negyedik és egyben utolsó plenáris ülés témája volt *Az embercsempészet és az illegális emberkereskedelem*. A Leuveni Katolikus Egyetemről *Stephan Parmentier* *Csempészet Európában*; a Belgrádi Egyetemről *Vesna Nikolić-Ristanović* pedig *Az embercsempészet és az illegális emberkereskedelem a balkáni térségben* címmel tartott előadást.

A széles körű tematika teljességre törekvő áttekintése szétfeszítené e beszámoló kereteit, ezért a továbbiakban csak a korrupcióval, valamint a gazdasági bűnözéssel foglalkozó szekciók előadásainak ismertetésére szorítkozom.

Korrupció és a korrupció megelőzése szekcióban Litvánia 2008-as korrupciós térképe című előadásában *Aleksandras Dobryninas* (Vilniusi Egyetem) bemutatta annak a korrupciós felmérésnek az eredményeit, amelyet Litvániában készítettek 2008. szeptember és 2009. február között 1050 válaszadó közreműködésével. A válaszadók véleménye szerint a legnagyobb probléma a korrupciós fertőzöttséget tekintve az egészségügyben található. Arra a kérdésre, hogy ki a felelős a korrupció terjedése miatt, első helyen a politikusokat jelölték meg.

Jure Škrbec a Maribori Egyetemről a *Szlovén korrupciós felmérés elemzése* című prezentációjában arról számolt be, hogy a szlovén közvélemény szerint a korrupcióval leginkább fertőzött terület a helyi önkormányzatoknál van. Második helyre az egészségügy került. Škrbec szerint a média gyakorolja a legnagyobb hatást a közvéleményre. Kijelentette, hogy a korrupció folyamatosan növekvő és súlyos probléma Szlovéniában.

Richard R. Bennett *A rendőrségi korrupció meghatározó vonásai három fejlődő országban* című előadásában a rendőrségi korrupció volumenét mutatta be három karibi ország, Trinidad, Jamaica és Barbados vonatkozásában. A kutatók három különböző elméleti megközelítést vázoltak: 1. a Rotten Apple (romlott alma) szerint egy rossz rendőr van, az emberek lusták megérteni a korrupciós jelenségeket, a rendőri munkának alacsony a társadalmi presztízse, és általános cinizmus kíséri ezt a jelenséget; 2. a Rotten Barrel- (erkölcstelen hordó) teória alapján a rendőri korrupció teljesen általános jelenség, elfogadott gyakorlat, a kormányon viszont óriási a nyomás, hogy tegyen valamit a terjedése ellen; 3. a Rotten Orchard (romlott gyümölcsös kert) szerint a korrupció nemcsak rendőrségi szinten megjelenő, hanem az egész igazságszolgáltatási rendszert (valamint a kormányt is) átható jelenség. A felmérés eredménye azt hozta, hogy a megkérdezettek leginkább eme utolsó teóriával értenek egyet.

Az egyesült államokbeli Northwestern Egyetemről érkező *Wesley Skogan* *A rendőrségi helytelen igazgatás rossz példája Lakeside-ban* című előadásában elmondta, hogy a rendőr a szolgálatba lépés, azaz a rendőri állományhoz való

csatlakozás utáni 14. hónap után kerül először olyan helyzetbe, hogy intézkedése ellen panaszt nyújtanak be, és a szolgálata első negyven hónapjában érkeznek a legtöbb panasz. 2005 és 2007 között 15 480 rendőr teljesített szolgálatot a lake-side-i rendőrkapitányságon, ebből 3052 keveredett valamilyen összetűzésbe rendőri intézkedésének végrehajtása során az állampolgárral; mindezeket panasztétel követte. Tanulságos azonban, hogy az ügyek 94 százalékában semmilyen büntetés, illetve bármilyen más fenyítés nem történt. (Valószínű, hogy a bizonyítás nehézsége miatt ilyen magas ez az arány.) 1,9 százalék kapott egynapos, fizetésmegvonással járó büntetést.

A második szekcióülés témája *A korrupció mint bűnözési jelenség megértése* volt.

Arne Dormaels, a Genti Egyetemről, *A korrupciós forogatókönyvek megítélésének kutatása* című előadásában ismertette a korrupció fogalmának meghatározása szempontjából fontos kutatásokat.

Jure Škrbec *A korrupció és a jog uralma* című előadásában elmondta, hogy a szlovén lakosság 75 százaléka tiszteli/elfogadja a jog uralmát.

A Maribori Egyetemről Bojan Dobovšek *Az integritás sérthetlensége kontra korrupció* című előadásában beszámolt a már négy éve működő korrupciómegelőző bizottság (Commission for the Prevention of Corruption) munkájáról. A bizottság az elmúlt években áttekintette az összes szlovén bíró és ügyész anyagi viszonyait, és azt, aki bármely jövedelmének eredetét nem tudja hitelesen igazolni, elbocsátották. A bizottság vizsgálja az összeférhetetlenséget, szerepet játszik a közbeszerzés újraszabályozásában, továbbá közérdekű bejelentő (whistleblowing) rendszert működtet. A hozzájuk beérkező bejelentéseket továbbítják a rendőrségnek, ügyészségnek. Bojan Dobovšek megjegyezte, hogy a korrupció megelőzésében óriási szerepe van a bizottságnak, de nincsenek tényleges hatósági jogai, legnagyobb fegyvere a nyilvánosság.

Aleksandra Jordanoska, a macedóniai Cirill és Metód Egyetemről, *A korrupció közmegítélése és a jogrendszer értékének és hatékonyságának kapcsolata Macedóniában* című prezentációjában szomorúan állapította meg, hogy a Transparency International felmérése szerint Macedóniában a legkorruptabbak az igazságszolgáltatás szereplői (közülük is a bírók!). Ennek okaként az ázsiai kulturális hatástokat, a barátok és a család központi szerepét, valamint a posztkommunista örökséget emelte ki. Felhívta a figyelmet arra, hogy Macedóniában a jognak csekély a presztízse, ez korrupciót szül, a korrupció elleni nem hatékony fellépés pedig erősíti a jog alacsony presztízst.

Szintén ebben a szekcióban hangzott el a Liège-i Egyetemről érkező Bertrand Fincoeur *Fogadási botrányok a profi teniszben: erkölcsi probléma vagy korrupció vizsgálata?* című előadása.

A *Korrupció a kriminológiában: fogalmak és az okokról* szóló tanok címet viselő szekcióban *Petrus C. van Duyne* a Tilburgi Egyetemről ismertette *A korrupció feltárása Szerbiában* című kutatási projektjének eredményeit, bemutató a Szerbiában fennálló korrupciós helyzetet és annak okait. Az okok között szerepel a jog uralmának korlátozottsága, a nepotizmus, az elszámoltathatóság hiánya, a független bíróság hiánya, az (ön)cenzúrázott média, a rendőrség és a bűnözők közötti összefonódás, valamint a civil társadalom hiánya. Sajnos a részleges rendszerváltozással sem történt előrelépés, hiszen a jog csak papíron létezik, a gyakorlatban nem. Felvetette a kérdést, hogy vajon lefolytatható-e egyáltalán egy korrupciós kutatás ilyen környezetben.

A Geni Egyetemről érkező *Guðrun Vande Walle* és az Amszterdami Egyetem képviselő *Wim Huisman* *Korrupció a kriminológiában: fogalmak és az etiológia* című előadásukban a korrupciót különböző bűncselekménytípusokkal való kapcsolatában ismertették, nevezetesen korrupció és a szervezett bűnözés, korrupció és fehérgalléros bűnözés, korrupció és a vállalati bűnözés, az állam elleni bűncselekmények és a korrupció kérdésköreit elemezték.

A negyedik szekció a gazdasági bűnözéssel foglalkozott. *Ioanna Charalampous*, az egyesült királyságbeli Middlesex Egyetemről *Üzleti bűnözés Görögországban: foglalkoztatási bűncselekmények a harmadik szektor vállalatainál*; *Nicholas Dorn*, a rotterdami Erasmus Egyetemről *Pilótajáték (Ponzi-féle séma), a szabályozás csődje, hitelválság*; *Hazel Croall*, a Glasgow-i Caledonia Egyetemről *Vállalatok/jogi személyek bűncselekménye a fogyasztók ellen: az áldozattá válás és a szabályozás eredménye*; *Rick Sarre*, a Dél-Ausztráliai Egyetemről *A jogi személyek/vállalatok büntetőjogi felelősségének megértése* témakörökben ismertették a tapasztalatokat. Utóbbi előadásból megtudhattuk, hogy Ausztráliában évente 135 ezer ember sérül meg, és 260-an halnak meg munkahelyi balesetekben. Az ausztrál büntető törvénykönyv 1995-ös módosítása óta munkahelyi baleset esetén a vállalat igazgatói elítélhetők emberölésért vagy testi sértésért, ha bizonyítható, hogy az az ő utasításuk (vagy igazgatók utasításainak láncolata – ez esetben valamennyi utasítást adó személy) miatt következett be. A törvény hatálybalépése óta ilyen nyomozás még nem zajlott Ausztráliában, emiatt az előadó egyetlen elítélésről sem tudott beszámolni. A norvég statisztikai hivatal munkatársa, *Dag Ellingsen* *A gazdasági bűnözés áldozatai* címmel egy a norvég statisztikai hivatal által 2009-ben lefolytatott kutatás tapasztalatait ismertette. A felmérés szerint minden ötödik vállalat lett gazdasági bűncselekmény áldozata 2008-ban, nyolcvan százaléka azonban nem tett feljelentést.

A *Gazdasági bűnözés és korrupció* elnevezésű szekcióülésen a következő, beszédes című előadások hangzottak el: *Dag Ellingsentól* *Az elnyomott milliárdos* és

egyéb norvég tündérmesék; a Max-Planck Intézet képviseletében Kiyomi V. Frankenberg A konfliktusok konszenzusos eldöntéséről beszélt; a Sacro Cuore-i Katolikus Egyetemről érkező Barbara Vettori előadása A pénzmosás elleni politikák kiértékelése: elterjedt módszertanok, erősségek és gyengeségek, valamint a jövőbeni fejlődés irányai címet viselte; az ugyanonnan érkező Ernesto U. Savona Az olasz üzleti bűncselekmények áldozati felmérésétől az európaiig címmel tartott előadást; a Maribori Egyetem képviseletében Elizabeta Mičović pedig A fogyasztók mint a hamis és félrevezető reklámozás áldozatai címmel tartott előadást.

Szólni kell még Parti Katalin (OKRI) Cybertér: Szabadulás a félelemtől? és Cyberkriminológia: A személyiség torzulásának elméletei, továbbá Családi kapcsolatok – A deviancia feltárása és büntetése öt országban (ISR2–2) című előadásairól.

Az ESC Közgyűlése Lévay Miklós alkotmánybíró, az ELTE egyetemi tanárát választotta a társaság elnökének. Ez a személyes érdemek kiemelésén túl, a hazai kriminológia nemzetközi elismerését is mutatja.

A nemzetközi tapasztalatok, elemzések igen nagy mértékben segítik a magyar kriminológusok munkáját, az Európai Kriminológiai Társaság évenként megrendezett konferenciája kiváló fórum a más országokban folyó munka megismerésére, illetve a magyar eredmények széles körű ismertetésére. Az ESC következő konferenciája 2010. szeptember 7. és 11. között Liège-ben lesz.

EURÓPAI UNIÓ

**A hónap eseményei
az EU bel- és igazságügyi együttműködése terén
(2009. december)**

■ **ALÁÍRTÁK A SELEC-EGYEZMÉNYT**

2009. december 9-én dr. Turi András, az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium rendészeti szakállamtitkára részt vett az országhatárokat átlépő bűnözés megelőzésében és leküzdésében való együttműködés céljából 1999-ben alapított Délkelet-európai Együttműködési Kezdeményezés (SECI) fennállásának tizedik évfordulójára szervezett ünnepségen és a SECI jogutód szervezetét, a SELEC-et (Southeast European Law Enforcement Center; Délkelet-európai Rendészeti Központ) létrehozó egyezmény aláírásán. A majdani Délkelet-európai Rendészeti Központ tevékenysége sok mindenben megtartja a SECI-ben kialakított karakterét, azal a lényeges különbséggel, hogy immár nemzetközi jogi jogalanyiságú lesz.

A SECI (jövőbeli SELEC) Központ azért egyedülálló, mert a rendőrség és a vámhatóságok közvetlenül együttműködnek egy közös projekt keretében. A projekt nem fog át egyéb kezdeményezéseket, mert nem politikai, hanem célját tekintve jellemzően az operatív együttműködés fejlesztésére törekszik, az érdekelt szervek közötti hatékony koordináció elmélyítése érdekében. A SECI Központ az Interpol és a WCO (Vám Világszervezet) irányítása mellett és ajánlásai segítségével tevékenykedik.

A SECI/SELEC küldetése a határon átnyúló bűnözés elleni harcban részt vevő tagállamok erőfeszítéseinek támogatása a kedvező és a befektetők számára vonzó üzleti környezet, gazdasági és politikai stabilitás kialakítása érdekében, ezért különösen jelentős feladat a rendészeti szervek közötti koordináció fokozása a tagállamokban. A határon átnyúló bűnözés globális aspektusait szem előtt tartva indokolt az együttműködés a régió kívüli eső országokkal és nemzetközi szervezetek képviselőivel, így a SECI-ben megfigyelőként részt vesz például Japán is.

A fő célkitűzések: megerősített rendészeti együttműködésre épülő mechanizmus kiépítése nemzeti szinten annak érdekében, hogy a részt vevő országok segítsék egymást a határon átnyúló bűncselekmények felderítésében, nyomozásában és a vádemelésben; az operatív tevékenységek támogatása; segítségnyújtás a tagállamoknak rendészeti szabályozásuk uniós követelményekkel való harmonizálása érdekében; a rendészeti szervek közötti szorosabb együttműködésre irányuló tevékenységek és törekvések támogatása; specializált szervek támogatása (például

EURÓPAI UNIÓ

emberkereskedelemmel, drogkereskedelemmel, kereskedelmi csalással, lopott autókkal, gazdasági bűncselekményekkel foglalkozó szervek).

A SECI Központ az egyetlen nem európai uniós nemzetközi rendészeti szervezet, amelyben a rendőrség és a vámhatóság képviselői egyaránt részt vesznek. Előnyei: gyorsabbá teszi az információk cseréjét; gazdaságos, mert az összekötő tisztek 13 tagállamba való küldése helyett egy helyen megtalálható az összes tagállami képviselő; a SECI Központban lévő Közös Együttműködés Háza ideális a képzések megtartására és a tapasztalatcserére.

Az előbbieket jelentős részét a SELEC is tovább viszi, de sokkal erősebb operatív jogszolgáltatások kíséretében: például közös nyomozócsoportok indítása, önálló adatkezelés (személyes adatok is) és -elemzés folytatása, együttműködés más országokkal és nemzetközi szervezetekkel, elsősorban az Európpal, amely az egyezmény értelmében saját elemző-értékelő kapacitását is a SELEC rendelkezésére bocsátja.

■ STOCKHOLM PROGRAM (2010–2014). A POLGÁROKAT SZOLGÁLÓ ÉS VÉDŐ, NYITOTT ÉS BIZTONSÁGOS EURÓPA

Az Európai Tanács 2009. december 10–11-i ülésén elfogadta a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének európai térségére vonatkozó új, többéves programot. A svéd elnökség 2009. október 16-án terjesztette elő a program tervezetét, támaszkodva az Európai Bizottság júniusban bemutatott közleményére és az arról folytatott vita eredményeire. A bel- és igazságügyi tanács által 2009. november 30.–december 1-jén véglegesített szöveget az állam- és kormányfők jóváhagyták, és hamarosan minden nyelvi változat megjelenik az Európai Unió Hivatalos Lapjában.

A program szerint a következő években a polgárok érdekeire és szükségleteire kell összpontosítani: a jövőbeni cselekvéseknek minden esetben a polgárt kell a középpontba állítaniuk. Megoldandó feladat az alapvető jogok és szabadságok, valamint az integritás tiszteletben tartása, miközben Európa biztonságát is garantálni kell. Ennek során a megfelelő egyensúly megtalálása kiemelkedő fontosságú.

A program – a bevezető után – a következő tematikus fejezetekre tagolódik:

A polgárok jogainak előmozdítása – a jogok Európája: az a cél, hogy az európai polgárság kézzelfogható valósággá váljon. A szabadság, biztonság és jog térségében az ember és az emberi méltóság, valamint az alapjogi chartában és az emberi jogokról szóló európai egyezményben rögzített egyéb jogok tiszteletben tartása alapvető érték. E szabadságok gyakorlását és a magánélet védelmét – különösen a személyes adatok védelme révén – a nemzeti határokon túl is garantálni kell. Figyelembe kell venni a kiszolgáltatott emberek különleges igényeit, és szavatolni kell, hogy az európai polgárok és mások az Európai Unióban – és adott esetben akár az unión kívül is – teljes mértékben érvényesíthessék jogaikat.

EURÓPAI UNIÓ

A polgárok életének megkönnyítése – a jog és a jogérvényesülés Európája: elemei az európai igazságszolgáltatási térség megszilárdítása, az emberek igazságszolgáltatáshoz való hozzáférését megkönnyítő mechanizmusok, a jogi szakemberek közti együttműködés és képzésük fejlesztése, a jogi aktusok más tagállamokban való elismerése akadályainak felszámolása.

A védelmet nyújtó Európa: a hamarosan kidolgozandó uniós belső biztonsági stratégia keretei között az európai polgárok életének és biztonságának védelmét, a szervezett bűnözés, a terrorizmus és egyéb fenyegetések elleni küzdelmet célozza. A stratégia átfogja a bűnüldözés, a határigazgatás, a polgári védelem és a katasztrófavédelem terén folytatott együttműködés, valamint a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés megerősítését.

Európa elérhetősége a globalizált világban: hatékonyabbá és eredményesebbé kell tenni Európa elérhetőségét az üzletemberek, turisták, diákok, tudományos szakemberek, munkavállalók, nemzetközi védelmet igénylő személyek és más, az unió területére jogos érdekből belépni kívánó személyek számára. Az uniónak és tagállamainak azonban garantálniuk kell polgáraik biztonságát. Az integrált határigazgatást és a vízumpolitikákat e célok szolgálatába kell állítani.

A felelősségvállalás, a szolidaritás és a partnerség Európája migrációs és menekültügyi kérdésekben: a cél az előrelépés minden részterületen az Európai migrációs és menekültügyi paktum alapján, a tagállamok prioritásaihoz és szükségleteihez igazodó rugalmas politika kialakítása, amely lehetővé teszi, hogy a migránsok maradéktalanul éljenek a tagállamok által felkínált lehetőségekkel, illetve a védelemre szorulóknak hozzáférést nyújt a jogilag megbízható és hatékony menekültügyi eljárásokhoz. Meg kell előzni és vissza kell szorítani az illegális migrációt, és küzdeni kell ellene, mivel az EU-ra és különösen a külső határainál elhelyezkedő tagállamokra egyre nagyobb nyomás nehezedik az illegális migrációs áramlások miatt.

Európa a globalizált világban – a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének külső dimenziója: a szabadság, biztonság és jog térségének külső dimenziója egyre inkább felértékelődik, ezért fokozottan integrálni kell az Európai Unió általános politikáiba, és az uniós külpolitika minden más vonatkozásában figyelembe kell venni.

A program a prioritások megvalósítása érdekében a következő eszközöket emeli ki:

Kölcsönös bizalom: a tagállamok különböző rendszerei (hatóságok, szolgálatok, döntéshozó szervek) közötti kölcsönös megértés és bizalom növelése.

Végrehajtás: a meglévő jogi eszközök teljes körű és hatékony végrehajtása, érvényesítése és értékelése.

EURÓPAI UNIÓ

Jogalkotás: a jogalkotás minőségét javítani kell, a kezdeményezéseket kizárólag az arányosság és a szubsidiaritás elvei tiszteletben tartásának ellenőrzését és alapos, előzetes hatásvizsgálatokat is magában foglaló előkészítés után lehet előterjeszteni. Alapvető fontosságú az új jogalkotási kezdeményezések által a szerződés szerinti négy szabadságra gyakorolt hatások értékelése, és annak garantálása, hogy a kezdeményezések teljes mértékben összeegyeztethetők legyenek a belső piacra vonatkozó elvekkel. Különösen fontos a jogi koherencia, a könnyű elérhetőség, a világos és érthető szóhasználat.

Fokozott koherencia: A tanácsnak és a bizottságnak fokoznia kell a belső koordinációt a szabadság, biztonság és jog térségével kapcsolatos munka külső és belső elemei között. A koherencia és a jobb koordináció szükségessége szintúgy vonatkozik az uniós ügynökségekre is (Europol, Eurojust, Frontex, Cepol, a lisszaboni székhelyű Kábítószer és a Kábítószer-függőség Európai Megfigyelőközpontja, a jövőbeli európai menekülügyi támogató hivatal és az alapjogi ügynökség).

Értékelés: a lisszaboni szerződés előírásának megfelelően, a tagállamoknak a bizottsággal együttműködve el kell végezniük a szakpolitikák végrehajtásának objektív és pártatlan értékelését. Az értékelés tartalmáról és eredményéről tájékoztatni kell az Európai Parlamentet és a tagállamok nemzeti parlamentjeit. Az Európai Bizottságnak kell elkészítenie a szabadság, biztonság és jog térségének valamennyi szakpolitikájára kiterjedő értékelési mechanizmusok létrehozására (felülvizsgálatára) vonatkozó javaslatot. Az értékelésnek rendszeresnek kell lennie, hatékony nyomon követési rendszert kell magában foglalnia, továbbá meg kell könnyíteni a nemzeti rendszerek alaposabb megismerését a legjobb gyakorlatok azonosítása és az együttműködés előtt álló akadályok elhárítása érdekében. El kell kerülni a más értékelési mechanizmusokkal való párhuzamosságokat, egyúttal törekedni kell a szinergiákra és az együttműködésre.

Képzés: a hiteles európai igazságügyi és rendészeti kultúra kialakítása, támogatása érdekében rendkívül fontos az unióval kapcsolatos kérdésekről szóló képzések számának növelése és szisztematikus szervezése a bírák, ügyészek, bírósági alkalmazottak, rendőrségi és vámügyi tisztviselők, valamint a határőrök számára. A képzés elsődlegesen a tagállamok feladata, az EU-nak egyrészt ehhez támogatást és pénzügyi háttérrel kell nyújtania, másrészt meg kell hogy legyenek hozzá a nemzeti erőfeszítéseket kiegészítő saját mechanizmusai is. E tekintetben meghatározó a Cepol és a Frontex szerepe. Az Európai Bizottság feladata – egyebek között – konkrét, Erasmus-típusú csereprogramok szervezése a szakemberek számára.

Kommunikáció: az Európai Bizottságnak ki kell dolgoznia egy kommunikációs stratégiát arról, hogyan lehet a legjobban elmagyarázni a polgároknak, hogy mi

EURÓPAI UNIÓ

ként tudják felhasználni az új eszközöket és jogi kereteket, például az e-igazságszolgáltatás és az e-igazságszolgáltatási portál használatán keresztül.

Párbeszéd a civil társadalommal: a program arra ösztönzi az unió intézményeit, hogy folytassanak nyílt, átlátható és rendszeres párbeszédet az érdek-képviselői szervezetekkel és a civil társadalommal. A bizottságnak konkrét mechanizmusokat kell létrehoznia – mint amilyen például az európai igazságügyi fórum – az olyan területeken folytatott párbeszéd fokozása érdekében, ahol célszerű egy ilyen mechanizmus alkalmazása.

Finanszírozás: az Európai Tanács hangsúlyozza, hogy a stockholmi programot a jelenlegi pénzügyi keret fejezetein és felső összefüggésrendszeren belül kell finanszírozni. Alapos vizsgálatnak kívánja alávetni a szabadság, biztonság és jog térségének politikáival összefüggésben felmerülő sürgős eseményekre való uniós reagálás felgyorsításának módjait és eszközeit a pénzügyi segítségnyújtás tekintetében, valamint megvizsgálná, miként lehet technikai segítséget nyújtani a nemzetközi egyezmények világszerte történő végrehajtásához.

Cselekvési terv: az Európai Bizottságnak 2010 első félévében kell bemutatnia a programot kiegészítő cselekvési tervre vonatkozó javaslatát. A cselekvési terv konkrét intézkedésekre, valamint az elfogadásra és a végrehajtásra vonatkozó világos ütemtervre bontja le a stockholmi program céljait és prioritásait.

■ HOGYAN LÁTTÁK 2009-BEN A KORRUPCIÓT AZ EURÓPAI POLGÁROK?

A témában végzett felmérés eredményét az Európai Bizottság december 9-én, a nemzetközi korrupcióellenes napon tette közzé honlapján. Az európaiak 78 százaléka érzi úgy, hogy saját országában nagy probléma a korrupció: a legrosszabbnak a görögök ítélik helyzetüket (95 százalék). Az utolsó, 2007 őszén készített felméréshez képest a közvélemény a korrupciós szintet sokkal súlyosabbnak látja: a korrupció a megkérdezettek szerint a kormányzat és a közigazgatás minden szintjén jelen van. A válaszadók kevesebb mint tizede tapasztalt személyesen is korrupciót az elmúlt egy évben. A fiatalok (15 és 24 év közöttiek) az átlagnál optimistábbak, többségük úgy gondolja, a korrupcióellenes intézkedések megfelelőek.

A korrupció okaként az európaiak általában az üzleti szféra és a politika közötti szoros kapcsolatot és az elégtelen kormányzati megelőző intézkedéseket jelölték meg, és egyetértettek abban, hogy keményebb szankciókra és hatékonyabb büntetőeljárásra lenne szükség.

■ AZ EURÓPAI BIZOTTSÁG JELENTÉSBE ÉRTÉKELTE A TILTOTT KÁBÍTÓSZER-KERESKEDELEM TERÜLETÉN A BŰNCSELEKMÉNYEK TÉNYÁLLÁSI ELEMEIRE ÉS A SZANKCIÓKRA VONATKOZÓ MINIMUM-

EURÓPAI UNIÓ

RENDELKEZÉSEK MEGÁLLAPÍTÁSÁRÓL SZÓLÓ 2004/757/IB TANACSI KERETHATÁROZAT VÉGREHAJTÁSÁT.

A kerethatározat nyomán a nemzeti szabályozások közeledtek egymáshoz – így különösen a kerethatározat 4. cikke következtében a maximális büntetési tétel legalább tíz év szabadságvesztés-büntetésben történő megállapítása terén –, de még mindig vannak olyan ellentmondások, amelyek akadályozzák az együttműködést az igazságszolgáltatási ügyekben. Az egyik ilyen probléma a jogi személy felelőssége a kábítószer-kereskedelemhez kapcsolódó ügyekben: több tagállamban nem létezik ez a felelősségi forma, mások pedig nem bocsátottak elegendő információt a bizottság rendelkezésére ahhoz, hogy felmérhető legyen: a nemzeti szabályozás megfelel-e a kerethatározat előírásainak?

Az Eurojust által regisztrált kábítószer-kereskedelemmel kapcsolatos ügyek száma 2004 és 2008 között jelentősen nőtt, tehát az igazságügyi együttműködés fejlődik ezen a területen, ez azonban nem hozható közvetlenül kapcsolatba a kerethatározat végrehajtásával. Az Európai Bizottság értékelése szerint a kerethatározat fontos lépés volt a kábítószer-kereskedelem elleni harcban, de nem hozta meg a várt eredményeket, több tagállam még mindig nem hajtotta végre.

Összeállította: Asztalos Erika és Pető Gábor

Ára: 430 Ft

